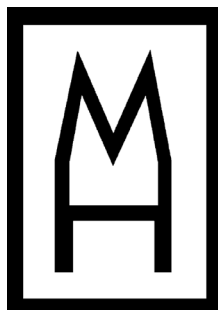

MARGINALIA HISTORICA

Časopis pro dějiny vzdělanosti a kultury

Univerzita Karlova v Praze – Pedagogická fakulta

Katedra dějin a didaktiky dějepisu

1/2012

Praha 2012

MARGINALIA HISTORICA

Ročník 3, číslo 1/2012

Odborný recenzovaný časopis, který se věnuje široce pojímaným dějinám vzdělanosti (včetně školství i osvěty) a komplementárně chápané kultury. Původní vědecké studie, materiálové příspěvky, recenze a zprávy se zaměřují na problematiku českých zemí nahlíženou v středoevropském a evropském kontextu. Vychází dvakrát ročně. Redakční uzávěrka 31. března a 30. září.

Webová stránka: <http://kdddweb.pedf.cuni.cz>

Peer-reviewed academical journal focused on widely defined history of education (including schooling and adult education) as complementary to culture history. It presents original research, materials, review articles and reports reflecting Czech lands in Central European and wider European context. The journal is issued twice a year and deadlines for accepting papers are 31st March and 30th September.

Web page: <http://kdddweb.pedf.cuni.cz>

Vydává/Published by

Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, katedra dějin a didaktiky dějepisu, M. D. Rettigové 4, 116 39 Praha 1

Mezinárodní redakční rada/International Editorial Board

Christoph Boyer (Salzburg), Lukáš Fasora (Brno), Kateřina Charvátová (Praha), Jiří Knapík (Opava), Tomáš Knoz (Brno), Jiří Křesťan (Praha), Robert Luft (Mnichov), Elena Mannová (Bratislava), Antoine Marès (Paříž), Robert Novotný (Praha), Tomáš Pavlíček (Praha), Stanisław Pijaj (Krakov), Jiří Pokorný (Praha), Martina Šmejkalová (Praha), Vít Vlnas (Praha), Ewa Wólkiewicz (Varšava)

Předsedkyně redakční rady/Editor-in-chief

Ivana Čornejová

Výkonná redakce/Executive editors

Jan Šindelář (vedoucí redaktor), Tamara Nováková, Milan Ducháček, Jitka Bílková

Korespondenci (příspěvky) adresujte prosím k rukám vedoucího redaktora na adresu vydavatele či na elektronickou adresu marginalia@seznam.cz. Jednotlivé příspěvky jsou recenzovány anonymně ve spolupráci redakční rady s okruhem odborníků.

Vychází v rámci studentského vysokoškolského projektu č. 265 401 (*Učitel a národní vzdělanost*), hlavní řešitel prof. PhDr. Jiří Pokorný, CSc.

ISSN: 1804-5367

Evidenční číslo MK ČR: E 19664

Obsah

STUDIE

- Milan DUCHÁČEK, *Z anarchisty knížecím archivářem - Václav Chaloupecký: léta zrání československého historika (1904–1918)* 5
- Hana HAVLÚJOVÁ, *Závoje i kalhoty: (Re)prezentace Orientu v českých moderních ženských časopisech* 52
- Tomáš HORÁK, *Hořícký kronikář a kreslíř František Šafránek* 82

RECENZE

- Josef PEKAŘ, *Dějiny naší říše se zvláštním zřetelem ke Královstvím a zemím v říšské radě zastoupeným. Pro nejvyšší třídy škol středních (Petr Čornej)* 113
- Jiří KNAPÍK – Martin FRANC a kol., *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948–1967 (Alžběta Čornejová)* 117
- Martin C. PUTNA a kol., *Homosexualita v dějinách české kultury (Jiří Ratajík)* 120
- Jaroslav ROKOSKÝ, *Rudolf Beran a jeho doba. Vzestup a pád agrární strany (Olga Kovaříková)* 123
- Howard LOUTHAN, *Obrácení Čech na víru aneb Rekatolizace po dobrém a po zlém (Ivana Čornejová)* 126
- Peter BURKE, *Co je kulturní historie? (Tomáš Habermann)* 129
- Hayden WHITE, *Metahistorie. Historická imaginace v Evropě devatenáctého století (Čestmír Pelikán)* 133
- Adam HUDEK, *Najpolitickéjšia veda. Slovenská historiografia v rokoch 1948–1968 (Milan Ducháček)* 137
- László VÖRÖS, *Analytická historiografia versus národné dejiny. „Národ“ ako sociálna reprezentácia (Milan Ducháček)* 142
- Adrian von ARBURG – Tomáš DVOŘÁK – David KOVAŘÍK a kol., *Německy mluvící obyvatelstvo v Československu po roce 1945 (Tamara Nováková)* ... 148

Drahomír JANČÍK – Eduard KUBŮ (eds.), <i>Nacionalismus zvaný hospodářský: střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859–1945)</i> (Jiří Tejkal)	157
Zdeněk MÍKA, <i>Sporty a sportoviště: počátky tělesné výchovy a sportu v Praze</i> (Jiří Tejkal)	159

MUZEA A VÝSTAVY

<i>Prerušená pieseň. Umenie socialistického realizmu 1948–1956</i> (Alžběta Čornejová)	161
<i>První dámy...osud?...poslání?...úděl? (Život v paprscích slávy – v šeru neviditelnosti)</i> (Jitka Bílková)	164
<i>S geniem loci první polovinou 20. století</i> (Jana Zoubková)	167

DIDAKTIKA

<i>Seminář Dějepis mezi historií a pamětí</i> (Jan Šindelář)	169
--	-----

KRONIKA

<i>Seminář Komunističtí intelektuálové a moc</i> (Vojtěch Čurda)	171
<i>Odešel gentleman britského marxismu Eric J. Hobsbawm</i> (Jan Mervart) . .	176

Z anarchisty knížecím archivářem

Václav Chaloupecký: léta zrání československého historika (1904–1918)

Milan DUCHÁČEK

Abstrakt:

Studie mapuje formativní období historika Václava Chaloupeckého (1882–1951). Po gymnaziálních studiích v Mladé Boleslavi a v Praze vstoupil Chaloupecký na Karlo-Ferdinandovu univerzitu s úmyslem stát se básníkem. Během studia historie (u J. Golla, J. Pekaře a J. Šusty) však generační anarchistická zkušenost vyústila vlivem univerzitního prostředí v proměnu hodnotového žebříčku směrem k podstatně konzervativnějším postojům. Po obhájení doktorské dizertace byl Chaloupecký vybrán jako pomocný archivář u knížat Lobkoviců v Roudnici nad Labem, kde setrval do r. 1918. Exkluzivní post a sňatek se slovenskou básnířkou Ludmilou Groeblovou znamenaly pro Chaloupeckého určující zkušenost, jež ho vedla ke vstřícnému postoji vůči československému soužití a naopak odporu ke konfesijním a aristokratickým tradicím. „Učňovská léta“ zachycená v tomto článku učinila po zrodu ČSR z Chaloupeckého ideálního kandidáta na „československého“ historika. Po odchodu na Slovensko, kam se Chaloupecký v roce 1919 vydal se záměrem vytvořit společný „československý“ historický narativ, však stereotypy přijaté v popsaném období přispěly k ideovému rozkolu mezi českou a slovenskou intelektuální elitou.

Abstract:

This article aims to cover the formative years of Czechoslovak historian Václav Chaloupecký (1882–1951). After his gymnasium years in Mladá Boleslav and Prague Chaloupecký came at the Charles-Ferdinand University with the primary intention of becoming a poet. Yet during his university studies in history (under Jaroslav Goll, Josef Pekař and Josef Šusta) Chaloupecký's generational anarchist experience resulted into much more conservative scale of values. After finishing his studies Chaloupecký was chosen as co-archivist by counts Lobkowitz in Roudnice nad Labem (stayed until 1918). This exclusive career opportunity together with the marriage with Slovak poet Ludmila Groeblová resulted in a formative experience which can be described as an open-minded attitude towards the possible Czecho-Slovak cohabitation on one hand and a negative attitude towards the confessional and aristocratic traditions on the other. The formative years covered in this article made Chaloupecký an ideal candidate for a Czechoslovak historian in the post-Great war era. However soon after Chaloupecký (in 1919) decided to move to Slovakia with an attempt to create a common Czecho-Slovak historical narrative the adopted stereotypes showed problematic and led paradoxically to ideological quarrels between Czech and Slovak intellectual elite.

Klíčová slova

Chaloupecký Václav – historiografie česká – Gollova škola – Vídeňská škola dějin umění – českoslovakismus – Jan IV. z Dražic – Lobkovicové

Key words

Chaloupecký Václav – Czech historiography – Jaroslav Goll school – Vienna school of Art History – Czechoslovakism – Jan IV. of Dražice – Lobkowitz

„Život je složitější, než chce být obraz jeho...“

Josef Pekař Kamilu Kroftovi 14. 6. 1930

Ve vzpomínkách na Josefa Pekaře zaznamenal Jan Slavík pozoruhodnou historiku: „*Jednou Pekař s upřímnou radostí, ale polotajemně mi sdělil, že Goll má pro mne skvělé místo v archivu.*“¹ Po týdnu vyčkávání, kdy se tehdejší asistent historického semináře² těšil nadějí, že bude zbaven jha letité středoškolské profesury, se Goll objevil v klementinských seminárních prostorách. „*Zvěstoval mi s tváří přesvědčenou, že mi přináší spásu a blaho: ‚Roudnický archivář Max Dvořák půjde za rok, nejdéle za dva roky do penze. Chci Vás doporučit za jeho nástupce.‘ Rázem jsem sletěl ze žebříku vidin. Ani ve snu mne nenapadlo, že bych mohl kdy býti ve šlechtických službách. Ani na vteřinu jsem nebyl v rozpacích, že místo nevezmu, i kdyby podmínky byly opravdu skvělé.*“ A po chvíli vytáček i opětovném Gollově naléhání, doprovázeném líčením kladů roudnického působiště, Slavík přiznal: „*Znám Roudnici dobře, studoval jsem tam nižší gymnázium, jsem syn rolníka z Podřipska. U nás však se dívají na knížeckého archiváře jako na nějakého klíčníka – lokaje. Goll, sám syn vrchnostenského lékaře, se otočil a zmizel do své pracovny.*“³

Slavík si byl vědom, že Golla urazil. V tu chvíli však ještě nemohl tušit, že jej toto rozhodnutí odsoudí k mnohaletému úvazku na středních školách a v důsledku mu znemožní akademickou dráhu. Ovšem i Goll byl pravděpodobně zaskočen Slavíkovou reakcí. UVědomil si, že pokud má mezi nadějnými absolventy historického školení nalézt kandidáta pro nástupnictví po starém Dvořákovi, bude třeba brát v potaz i proměňující se hodnotový žebříček generace, které přes svůj vztah k moderní poezii přestával rozumět. Podobnou

1 Jan SLAVÍK, *Z mých styků s profesorem Pekařem*, Praha 1937, s. 16.

2 Jan SLAVÍK, *Když minulo let padesát. Příhody a neshody historikovy v letech 1902–1952*, in: Ruská a ukrajinská emigrace v ČSR v letech 1918–1945 (Sborník studií – 3.), Václav Veber a kol. (eds.), Praha 1995, s. 100–130, zde s. 103n.

3 *Tamtéž*, s. 17–18. Srov. též Jaroslav BOUČEK, *Jan Slavík. Příběh zakázaného historika*, Praha – Jinočany 2002, s. 21–22.

zkušenost učinil mladý Max Dvořák, když se ve stejné věci obrátil na Josefa Borovičku, který právě pobýval na vídeňském Institutu pro rakouský dějzpyt. Borovička již jako student vynikal jazykovými vlohami i citem pro paleografii. Místo roudnického archivního adjunkta však odmítl s vidinou naděje na co do společenské prestiže méně lákavý, avšak badatelsky slibný úřednický post v Archivu země České.⁴

Goll se tedy poohlížel dál⁵ a nakonec se s problémem obrátil na Josefa Šustu, s nímž se tehdy dělil o vedení jedné části historického semináře. Šusta nového kandidáta nehledal dlouho. Necelé dva měsíce od chvíle, kdy mladý Max Dvořák požádal Golla o zprostředkování pomocné síly pro churavějšího otce, psal vídeňský kunsthistorik svému pražskému příteli: „*Řekni nebo napiš panu Chaloupeckému, aby se šel do knížecího paláce představit (Hradčany 3), kníže je nyní v Praze. Kníže s tím souhlasí, aby nastoupil, až bude hotov – a tu by bylo snad dobře, aby šel na semestr do Vídně. Ale nutno to není.*“⁶

Vylíčení životních peripetií Václava Chaloupeckého je nemožné bez odpovědi na otázku, co přimělo pražské historiky, aby do Roudnice doporučili studenta, jenž ještě nedokončil rigorosum a navíc neabsolvoval ani jediný semestr na vídeňském Institutu.⁷

Při pátrání po pojítku mezi Chaloupeckým a Roudnicí si nelze nepovšimnout tématu seminární práce, kterou v roce 1907 Chaloupecký vypracoval právě pod vedením Jaroslava Golla a Josefa Šusty. Ze seminárky o posledním pražském biskupovi Janovi IV. z Dražic se zrodila průkopnická monografie pojednávající o zakladateli roudnického biskupského hradu a iniciátorovi stavby významného mostu přes Labe, díky němuž se pozdější sídlo roudnické větve Lobkoviců již ve středověku stalo důležitou obchodní křižovatkou. Skutečnost, že se student věnoval látce související s Roudnicí, jistě v rozvahách Dvořákových důvěrníků sehrála roli. Chaloupecký si navíc osobnost Jana IV. z Dražic zvolil za téma seminární práce s největší pravděpodobností sám. Lze se domnívat, že motivací a konkrétní představou o badatelském zájmu Golla a Šustu upoutal více než schopností číst a interpretovat středověké prameny. Jeho nadšení navíc nebylo pro Golla tajemstvím. Zatímco Šusta právě tehdy

4 Srov. Max DVORÁK, *Listy o životě a umění*, Jaromír Pečírka (ed.), Praha 1943, s. 165. Těž Jiří LACH, *Josef Borovička. Osudy českého historika ve 20. století*, Praha 2009, s. 49.

5 Údajně oslovil ještě Fridolína Macháčka, který tehdy již pracoval v plzeňském městském archivu. Viz Miloslav BĚLOHLÁVEK, *Fridolín Macháček*, Archivní časopis 19, 1969, s. 99n.

6 Max Dvořák Josefu Šustovi 21. 3. 1908. M. DVORÁK, *Listy o životě a umění*, s. 165.

7 Přehledně, ač poněkud jednostranně věc podal již Jiří Beran. Srov. Jiří BERAN, *Stálá komise zřízená při České akademii k vydávání písemností hledících k dějinám katolické restaurace*, Studie o rukopisech 32, 1999–2000, s. 138–139. K absolventům Institutu viz Ivan HLAVÁČEK, *Přehledné dějiny pomocných věd historických v českých zemích*, in: TÝŽ, *O mých předchůdcích i současnicích*. Soubor studií k dějinám archivnictví, historiografie a pomocných věd historických, Praha 2010, s. 32 (původně vyšlo in: *200 let pomocných věd historických na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze*, Praha 1988, s. 13–134).

vedl své první seminaristy, Goll měl možnost Chaloupeckého sledovat již delší dobu. Zřejmě mu neuniklo, že někdejší bouřlivák, který již za gymnaziálních let vysedával pravidelně v Unionce⁸ a společně s kamarády z mladoboleslavských studií Františkem Gellnerem a Josefem Machem se pohyboval v okruhu pražských anarchistů,⁹ prochází hodnotovou krizí. Z rozpolceného dobového klimatu, v němž se (ironickým, avšak jasnozřivým příměrem Josefa Macha) „pěstovaly demonstrace za všeobecné hlasovací právo s červeným karafiátem sociální demokracie a zároveň aristokratický individualismus se zeleným karafiátem Oscara Wildea,¹⁰ Chaloupeckého vysvobodilo nové přátelství: v klementinských posluchárnách se totiž seznámil se synem Gollova přítele Jana Gebauera.¹¹ Přátelství s potomkem a jmenovcem věhlasného bohemisty znamenalo pro neukotveného mladíka z Jičínka iniciační zkušenost.

V Gebauerovi Chaloupecký očividně našel spřízněnou duši. Pojilo je podobné vnitřní nastavení – prožitek krize mladických ideálů a melancholické rezignace.¹² Jejich přátelství utužila i láska ke stejným autorům: Heinrichu Heinemu, jehož Chaloupecký rád překládal, a zejména k rané prozaické tvorbě Petra Altenberga. Dětenický rodák již na gymnáziu vynikal nevšedním literárním rozhledem a zejména zájmem o německé autory oscilující mezi novoromantikou a ironií všedního dne.¹³ Detlev von Liliencron, Otto Julius Bierbaum, Franz Evers ani kolínský rodák Camill Hoffmann¹⁴ ovšem nenále-

8 Srov. Václav Vilém ŠTECH, *Vzpomínka na Unionku*, in: TÝŽ, *Dohady a jistoty. Výbor studií a článků*, Praha 1967, s. 386; též TÝŽ, *V zamlženém zrcadle*, Praha 1967, s. 119n.

9 Srov. Gustav Roger OPOČENSKÝ, *Syrinx a její krátký život. Kus literární retrospektivy*, in: TÝŽ, *Čtvrt století s Jaroslavem Haškem*, Praha 1948, s. 32. Též Albert PRAŽÁK, *Poznámky k životu a dílu Josefa Macha*, in: Josef Mach, *Báseň*, Praha 1933, s. 248. Ke kontextu též František LANGER, *Byli a bylo. Vzpomínky*, Praha 2003, s. 11n. Ke kořenům českého anarchismu též Renata WOLGEMUTHOVÁ, *Příspěvek k dějinám českého anarchistického hnutí v letech 1900–1914*, *Rozpravy ČSAV* 81, Řada společenských věd, sešit 8, Praha 1971 (k pozdějšímu angažmá jmenovaných boleslavských studentů zejm. s. 24, 32n).

10 Josef MACH, *Života běh*, Praha 1933, s. 11.

11 Došlo k tomu pravděpodobně na přednáškách z dějin umění profesora Bohumila Matějky. Srov. Literární archiv Památníku národního písemnictví (dále jen LA PNP), fond Jan Gebauer ml., Klára Heyrovská-Hofbauerová, „Bylo to začátkem ledna...“ *Vzpomínky na Jana Gebauera ml., nepojaté do knihy Mezi vědci a umělci*, strojopis. Matějkovy přednášky kromě Gebauera a Heyrovské navštívila i Ada Gollová a její pozdější choť F. X. Hodáč. Srov. Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky, v. v. i. (dále jen AAVČR), fond Václav Chaloupecký, k. 1a, i. č. 1 – osobní doklady, Index lectionum V. Chaloupeckého. V zimním semestru 1903/04 si zapsal Matějkův kurz Dějiny sochařství od dob nejstarších po naše časy.

12 Naznačený prožitek je zřetelný jak z Gebauerových dopisů Chaloupeckému, tak především z milostného deníku, který si Gebauer vedl během svého vídeňského pobytu a jež adresoval doně Claře, tedy Kláře Heyrovské, pozdější ženě malíře Adolfa Hofbauera. Deník i s částí korespondence je uložen in LA PNP, fond Jan Gebauer ml. Rozsahem drobný fond sestává výhradně z materiálů z pozůstalosti Kláry Heyrovské-Hofbauerové a je výmluvným svědectvím nejen o Gebauerově platonickém vztahu, poměrech v Gebauerově rodině, dobových událostech a každodennosti secesní Vídně a Prahy, ale též o životním prožitku předčasně zesnulého historika (1884–1908).

13 Srov. V. V. ŠTECH, *Vzpomínka na Unionku*, in: TÝŽ, *Dohady a jistoty. Výbor studií a článků*, Praha 1967, s. 386; též TÝŽ, *V zamlženém zrcadle*, Praha 1967, s. 119n.

14 Srov. Chaloupeckého překlady, uveřejňované pod pseudonymem V. C. Banjom. Z proměny periodik, v nichž vycházely, lze vysledovat i Chaloupeckého hodnotovou konverzi:

želi k vzorům literátů z okruhu Neumannovy vily. Gebauerovo společenské zázemí a nový okruh známých z rodin pražské měšťanské elity tak Chaloupeckému usnadnily opuštění anarchistické „mezigenerace“¹⁵ a souznění s hodnotami odstíněnými v esejích Miloše Martena a Jiřího Karáska ze Lvovic.¹⁶ Přijetí pozdně impresionistické estetiky a poněkud aristokratické stylizace navracelo Chaloupeckého k někdejšímu obdivu k dekadenci a umožnilo mu zároveň s porozuměním vstoupit do světa Jaroslava Golla. Mladý Gebauer totiž náležel k okruhu přátel Gollovy dcery Ady, a býval proto v historikově domácnosti častým hostem. A protože stárnoucí historik se vždy zajímal o studenty koketující s poezií, Gebauer se o svém novém příteli dosti pravděpodobně zmínil i v Gollově přítomnosti.

Byl to bezesporu Jan Gebauer mladší, kdo z Chaloupeckého učinil jednoho z příslušníků Gollovy školy, tedy užšího okruhu studentů, k nimž si Goll vybuďoval intimnější vztah.¹⁷ Odhalil mu dění v okruhu Gollových starších žáků, sledoval s ním životní osudy Ladislava K. Hofmana a v neposlední řadě ho uvedl do zemského archivu, kde se začínající badatel zřejmě poprvé setkal s archivní praxí.¹⁸ Ač byl Gebauer o dva roky mladší, zasvěcoval Chaloupeckého do četby velikánů světové historiografie, Macaulaye, Ranka, Tacita, ale též do románového světa Viktora Dyka. Vstípl mu i ironický odstup od realistů a Masarykových náhledů na dějiny a také své názory na umění –

Richard Dehmel, *Pohled vzhůru*, Rudé květy 2, 1902–1903, s. 97.

Otto Julius Birnbaum, *Charlotta, Na zámku Mirabel*, Rudé květy 2, 1902–1903, s. 97.

Otto Julius Birnbaum, *Panův útěk*, Moderní život 2, 1/1903, s. 22.

Camill Hoffmann, *Villa Sch.*, Moderní život 2, 2/1903, s. 43.

Camill Hoffmann, *Má tichá píseň*, Moderní život 2, 2/1903, s. 44.

Camill Hoffmann, *Bílá krajina*, Moderní život 2, 2/1903, s. 44.

Parafraze kritiky páně Dresslerovy o Stroskotání /Satira/, Moderní život 2, 5/1903, s. 160.

Camill Hoffmann, *(Dvě básně) Žvony – Soumrak*, Besedy Času 8, 5/1903, s. 1, 38.

Fr[anz] Evers, (Dvě básně) Hvězdy – Mučedník, Besedy Času 8, 5/1903, s. 36, 38.

Z německé moderní poesie. Detlev von Lilienron, Z dětství – Štěstí to dost – Boeklinův pasák, Besedy Času 8, 7/1903, s. 15, 52.

15 Mezigenerací nazval okruh Chaloupeckého souputníků Albert Pražák, srov. A. PRAŽÁK, *Poznámky k životu a dílu Josefa Macha*, s. 248.

16 Srov. Petr A. BÍLEK, *Hledání jediné skutečnosti: mezi minulostí a budoucností*, in: Vladimír Papoušek a kol., *Dějiny nové moderny. Česká literatura 1905–1923*, Praha 2010, s. 88n, zejm. s. 92.

17 Právě v sociální a bezesporu i vlivové síti, nikoli pouze v metodologickém školení, spočívalo jádro tohoto v poslední době poněkud dehonostovaného označení. Rekonstrukce této sítě, jež se mohla stát přínosem gollovské monografie Bohumila Jirouška, se bohužel natolik zaměřila na kritiku pojetí Jaroslava Marka a snahu o znovuzviditelnění dalších osobností z generace Tomkových žáků, že se k této rovině bohužel nedobrala. Srov. Bohumil JIROUŠEK, *Jaroslav Goll. Role historika v české společnosti*, Pelhřimov 2006. Tzv. spor o smysl českých dějin bohužel pojem Gollova škola petrifikoval v typicky herbenovské jednorozměrnosti a do značné míry zastřel jeho další roviny. Nejbliže jádru věci se tak ocitl Jan Slavík se svým notoricky známým gollovským epigramem. Viz J. BOUČEK, *Jan Slavík*, s. 26. K metodologickému jádru sporu *Spor o smysl českých dějin I (1896–1938)*, Miloš Havelka (ed.), Praha 1995, s. 22n.

18 Srov. AAVČR, fond Václav Chaloupecký, k. 6, i. č. 394 (5) /Hanus Jan Opočenský/, Chaloupecký Heidlerovi 5. 5. 1916. Nepodepsaný list (zřejmě opis) psaný Chaloupeckého rukopisem je ve fondu omylem zařazen k jinému adresátovi /Opočenský/. Z obsahu však vyplývá, že byl adresován Janu Heidlerovi a je odpovědí na Heidlerův dopis ze 12. 4. 1916. Viz *tamtéž*, k. 3, i. č. 155.

především pohrdání měšťanskou novorenesanční architekturou a obdiv k původním uměleckým formám, ke kterému sám dospěl pod dojmem vídeňských přednášek Franze Wickhoffa.¹⁹ Syn velkého bohemy se tak zhostil role iniciátora, jenž vytrhl dětenického bouřliváka z anarchistických eskapád. Ten opustil básnické družiny s jepičím životem a vrhl se definitivně do náruče historie. Přerod se však neobešel bez pochybností.

Chaloupeckého rozpaky z dozrávání vyvrcholily na podzim roku 1904, po prvním roce na univerzitě. Přerušil tehdy studia, aby odsloužil povinný vojenský kurz jednorozných dobrovolníků v tyrolském Bregenzi u Bodamského jezera.²⁰ Jak Gebauer svěřil své platonické lásce Kláře Heyrovské, „*onen muž, jenž jezdil se mnou po lavičce*²¹ a čítával mi svoje básně, pěkné a tiché, slouží na vojně, v Bregenci. A píšeme si nostalgická psaní. Je rozdíl ten, že on vidí z okna Alpy a já ne.“²² Gebauer totiž ve stejné době pobýval ve Vídni na Institutu pro rakouský dějepyt.²³ A právě v jednom z oněch melancholických dopisů se Chaloupecký svěřil s duševním rozpolcením, se silicím nutkáním volby mezi Múzami, v nichž již tehdy Klió nabývala vrchu. Dilema zřejmě posílilo i to, že si jej Jaroslav Goll dal osobně představit. Gebauer měl již podobné pochyby za sebou a kamaráda instruoval zcela přímočaře: „*Milý, docela Vás chápu. Sám jsem to prodělal: mluví o tom, co jste psal stran Golla.*²⁴ *Ale tím spíše pokládám za svou povinnost vyvést Vás z bludu. Dá-li si Goll někoho představit, je jisto, že se o něho zajímá. A dál: vstupuje s ním v jiný poměr, než v jakém stojí k ostatním. Budte ujištěn: on se ptal, kde jste, že Vás v Klementinu nevidá. To, co jsem Vám napsal na onu pohlednici atd. byla jeho inspirace [...]* Tj. *Vy mu můžete docela klidně psát. Naopak: morálně jste zavázán. Nebude to brát docela jako vtírání: lituje, že může vstoupit jen s několika z té ohromné masy posluchačů v bližší styk. Vyvodte si z toho konsekvence a docela klidně pište.*

A pokud se druhého týče, nešťastné lásky k historii, čeká Vás trpká zkouška. Čeká na Vás hrozně řemeslo historické: pomocné vědy. To je nutné zlo. Budou Vás hrozně nudit, budete po případech zoufat. Ale radím Vám: vydržte to. Je to nutno. V tom leží celý ten rozdíl historie staré (Tomek, Kalousek) a mladé (Goll). Naopak

19 AAVČR, fond Václav Chaloupecký, k. 2, i. č. 120, Jan Gebauer Chaloupeckému 14. 11. 1904, 31. 1. 1905.

20 Srov. cézuru v Chaloupeckého studii in Archiv Univerzity Karlovy (AUK) Praha, Zápisnice studentů FF UK–F, Filosofové řádní LS 1904, ZS 1905/06.

21 Motiv odkazuje zřejmě ke kratochvilím při procházkách v pražských parcích, zejména na Letné. Chaloupecký tehdy bydlel na Chotkově silnici č. 538. Viz údaje in AUK, Zápisnice studentů FF UK–F, Filosofové řádní LS 1904, ZS 1905/06.

22 LA PNB, fond Jan Gebauer ml., Gebauer Kláře Heyrovské 18. 10. 1904.

23 Pracoval tehdy na seminární práci o listinách Jindřicha Korutanského, srov. Ivan HLAVÁČEK, *Tzv. Gollova škola a vídeňský „Institut“*, in: Jaroslav Goll a jeho žáci, Bohumil Jiroušek – Josef Blüml – Dagmar Blümlová (eds.), České Budějovice 2005 (= *Historia culturae VI, Studia 5*), s. 87.

24 Chaloupeckého dopis se bohužel nedochoval.

buďte rád, že se Vám částečně aspoň podá v báječné formě Gollova semináře. Můj milý: já do něho půjdu, až budu hotov s Institutem, dá-li pánbůh zdraví – což znamená, za tři roky se vrátím tam, kde bych mohl být teď. A tak doufám, že tu nepřijemnou věc snáze snesete, než jsem ji nesl v prvním čase já.²⁵

Ve stejné době jako citovanou instrukci obdržel Chaloupecký další Gebauerův lístek, zasláný z vídeňského hotelu Residenz. A protože v něm našel i Gollův osobní pozdrav,²⁶ zařídil se zcela dle Gebauerovy rady: před Vánoci poslal profesorovi melancholický dopis. V něm se bez okolků vyznal z pochybnosti, stojí-li za Gollovu přízeň, ale napsal také: „Chci se oddati pokud možno Vašemu vlivu. Chci být Vaším žákem!”²⁷

Goll odpověděl obratem a doporučil využít vojenské služby ke studiu jazyků. Chaloupecký doznal, že v tomto ohledu „je hotovým barbarem a kromě němčiny nezná nic.”²⁸ Po Gollově narážce na poetické sklony se navíc odvážil dalšího vyznání: „Co se pak týče veršů – snad se ve mně mýlíte; nejsem básníkem, dokonce ne literátem. Snad právě Vy byste mi mohl porozumět. Jsem dalek každé paralely. Ale byl čas, kdy i Vaše jméno bylo možno čísti v beletristických časopisech. Zdá se mi, že dokončuje se ve mně jistá krize. Víím, že nejsem horší mých vrstevníků. Je to však plus? Píši občas verše a budu je snad psátí dále. Ale jen (budiz mi dovolen ten výraz) pro domácí potřebu a spotřebu. Tisknu-li je – nic se tím nemění. Nedovedu pochopit víru v sebe kamarádů-literátů; lehkomyšlná zdá se mi. Ostatně zlatu zub času neškodí, naopak ukazuje, co je zlato. Dosti však o tom.”²⁹

Je očividné, že seminaristova korespondence získala velmi osobní tón. Pokud se navíc Goll od Gebauera dozvěděl o Chaloupeckého neblahé zkušenosti se záškrtem, neměl pravděpodobně daleko ke vzpomínce na tragický osud vlastního syna Marcela, který na tutéž chorobu skonal. Pro historika, jenž své nenaplněné otcovské city přenášel na okruh studentů, by to bezesporu znamenalo posílení osobního pouta. K popsání korespondenčního vyznání navíc došlo přesně rok od chvíle, kdy Goll stál nad rakví svého nejbližšího žáka Ladislava K. Hofmana.³⁰

Společenskému rituálu bylo tedy učiněno zadost a Chaloupecký vstoupil mezi nemnoho ostře sledovaných seminaristů. Goll se pro něj stal autoritou, do níž

25 AAVČR, fond Václav Chaloupecký, k. 2, i. č. 120, Jan Gebauer ml. Chaloupeckému 14. 11. 1904.

26 AAVČR, fond Václav Chaloupecký, k. 2, i. č. 127, Jaroslav Goll/Jan Gebauer ml. Chaloupeckému b. d. /listopad 1904/.

27 AAVČR, fond Jaroslav Goll, k. 2, i. č. 131, Chaloupecký Gollovi 26. 11. 1904.

28 *Tamtéž*, Chaloupecký Gollovi 6. 12. 1904.

29 *Tamtéž*. O recepci Gollova poetického umění též Lenka ŘEZŇÍKOVÁ, *Historik – věc veřejná. Jaroslav Goll a česká literární moderna*, in: Jaroslav Goll a jeho žáci, Bohumil Jiroušek – Josef Blůml – Dagmar Blůmllová (eds.), *České Budějovice 2005 (= Historia culturae VI, Studia 5)*, s. 309–317; též TÁŽ, *Moderna a historismus. Historické reprezentace v proměnách literatury na přelomu devatenáctého a dvacátého století*, Praha 2004, s. 161n.

30 Srov. Dagmar BLŮMLOVÁ, *Teskný historik Ladislav Hofman*, České Budějovice 2005, s. 5.. O obrazu, který o Hofmanovi získal Chaloupecký, viz AAVČR, fond Václav Chaloupecký, k. 2, i. č. 120, Jan Gebauer Chaloupeckému 9. 11. 1904.

byl – jak později připustil – „*zamilován takřka jako do milenky*.“³¹ Když posléze přišel s myšlenkou, že vypracuje v Šustově semináři práci o Janu IV. z Dražic, zasadil se Goll osobně o to, aby měl přístup k pramenům. Vyžádal pro něj do Klementina z knihovny pražské metropolitní kapituly zapůjčení rukopisu, který obsahoval formulář Jana z Dražic.³²

Ačkoli Josef Šusta dal najevo výhrady vůči sevřenosti výsledného zpracování (označil prý práci za „*nedosti koncentrovanou*“³³), seminární práce byla zřejmě pro oba vedoucí uspokojivá. Jak konstatovala Zdeňka Hledíková, „*Chaloupecký samozřejmě využil všechny tištěné a dostupné rukopisné prameny k osobnosti Jana IV., které byly v jeho době známy*.“³⁴ Mohl těžit především z editorské práce Ferdinanda Tadry a Jana Bedřicha Nováka a při líčení ideového pozadí Dražicova episkopátu se opřít o čerstvě vydanou dizertaci Kamila Krofity i jeho studii z Gollova jubilejního sborníku. Při porovnávání dochovaných textů formulářových sbírek však zřejmě poprvé docenil i historiografický odkaz Františka Palackého.³⁵

Nebývá zvykem zaobírat se dopodrobna juveniliemi. V případě Chaloupeckého seminární práce (posléze uznané za dizertaci) je to však opodstatněné, neboť v ní lze vysledovat kořeny značné části jeho pozdějších prací, a je tedy pro porozumění jeho historiografickému odkazu určující. Chaloupeckého knihy pojednávající o václavských, ludmílských a prokopských legendách, jeho studie o době Karla IV., monografie o Arnoštovi z Pardubic i náhled na husitskou dobu optikou traktátové literatury, to vše bylo zásadně ovlivněno vzhledem do materiálu, se kterým pracoval v knize o Dražicovi.³⁶ Právě tehdy se v Chaloupeckém zrodil medievista.³⁷

31 AAVČR, fond Václav Chaloupecký, k. 8, i. č. 643, Chaloupecký Zibrtovi (s. d.), koncept odpovědi na Zibrtův dopis z 27. 9. 1909.

32 Srov. poznámku in Václav CHALOUPECKÝ, *Jan IV. z Dražic, poslední biskup pražský. Studie kulturně-historická*, Praha 1908, s. 2.

33 AAVČR, fond V. Chaloupecký, k. 6, i. č. 394 (5) /Hanus Jan Opočenský/, Chaloupecký Heidlerovi 5. 5. 1916. Nepodepsaný list (opis).

34 Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Biskup Jan IV. z Dražic (1301–1343)*, Praha 1991, s. 10.

35 František PALACKÝ, *Über Formelbücher, zunächst im Bezug auf böhmische Geschichte*, Praha 1842, s. 247–253. Z dalších pak *Cancellaria Arnesti. Formelbuch der ersten Prager Bischofs Arnest von Pardubic*, Ferdinand Tadra (ed.), Wien 1880 (= Archiv für österreichische Geschichte Bd. 64). *Formulář Tobiáše z Bechyně*, Jan Bedřich Novák (ed.), Praha 1903 (= Historický archiv České akademie císaře Františka Josefa po vědy, slovesnost a umění č. 22). Kamil KROFTA, *Kurie a církevní správa v zemích českých v době předhusitské*, Český časopis historický (dále jen ČČH) 10, 1904, s. 15–36, 125–152, 249–275, 373–391; ČČH 12, 1906, s. 7–34, 178–191, 274–298, 426–446; ČČH 14, 1908, s. 18–34, 172–196, 273–287, 416–435. TÝŽ, *Rím a Čechy před hnutím husitským*, in: Gollův sborník, Praha 1906, s. 178–194; přetištěno in: TÝŽ, *Listy z náboženských dějin českých*, Praha 1936, s. 12–25.

36 Srov. např. V. CHALOUPECKÝ, *Prameny X. století legendy Kristiánovy o svatém Václavu a svaté Ludmile*, Praha 1939 (= Svatováclavský sborník II/2), s. 9. K materiálové kontinuitě Chaloupeckého práce viz Z. HLEDÍKOVÁ, *Biskup Jan IV. z Dražic*, s. 156, ref. č. 148, 150.

37 Kdyby Chaloupeckého již tehdy poutala tematika vztahů českých zemí a Slovenska, byl by se jistě více věnoval biskupově vojenské podpoře tažení krále Jana do Horních Uher roku 1315 proti Matúši Čáku Trenčianskému. Skutečnost, že věci je v knize věnováno jedině souvětí, svědčí o tom, že badatelský zájem o slovenská témata u něj začal klíčit až později. Srov. V. CHALOUPECKÝ, *Jan IV. z Dražic*, s. 38.

Dizertace však především odhaluje Chaloupeckého náhled na psaní historie, který budoucí dědic Pekařovy stolice nikdy výrazněji nezměnil. Již úvod práce mnohé prozrazuje: „*Století čtrnácté vyznačuje se řadou vynikajících osobností oplodněných novým duchem francouzské kultury, mocně deroucí se k nám za Lucemburků. Typem je císař Karel IV. Sám literát, je jenom článkem řetězu, pravda nejvýznačnějším svojí všestranností, přece však jenom jedním z těch, již unášeni byli mocným proudem doby. [...] Jan IV. z Dražic jest jaksi typem přechodním, v němž jedna doba zhasíná a druhá se probouzí.*“³⁸ Poslední strany dizertace pak takto vzletně nastíněný ideový oblouk uzavírají do poněkud násilně nalézané paralely mezi Dražicovou zakladatelskou činností a pozdějšími projekty Karla IV.³⁹

Z citované pasáže je zřejmý jak sklon k metaforickému vyjadřování, tak ke schematizaci, nacházející vyjádření „ducha doby“, kulturního a intelektuálního horizontu epochy, v konkrétní osobnosti, v *typu*.⁴⁰ Chaloupecký později vzpomínal na výroky Gustava Friedricha, v nichž ironicky rozdělával studenty na „*zedníky*“ a „*fasádníky*“.⁴¹ Na začínajícím historikovi oceňovali jak jeho přátelé, tak zřejmě i učitelé právě stylistický dar, schopnost intuitivního postřehu shrnujícího podstatu věci do obratné metafory. Chaloupecký se proto očividně vnímal jako *fasádník*, tím spíše, že na studia přicházel s kunsthistorickými zájmy.

Dominantou dizertace je portrét biskupa jako přesvědčeného Čecha kombinovaný s analýzou hospodářského zázemí biskupských statků. V této dichotomii však poněkud zanikají procesuální nuance koncilní a papežské politiky i specifika církevní správy v českých zemích.⁴² V Chaloupeckého náhledu na minulost byl zájem o detailní propracování pozadí a jeho ukotvení v konkrétní pramenné materii zastíněn hledáním výrazných osobností, v je-

38 *Tamtéž*, s. 1.

39 *Tamtéž*, s. 79. V hledání duchovního surogátu doby lze shledávat ohlas četby Wilhelma Diltheye. Z takto vágních formulací se však lze jen těžko pokoušet o nalézání konkrétního inspiračního zdroje. Stejně jako přímá čtenářská zkušenost zde mohly sehrát roli i Gollovy přednášky (v jejich obsahu a dikci se diltheyovská inspirace projevovala), ale také Pekařovy seminární postuláty.

40 Tato abstrakce je však spíše stylistické povahy, vliv Weberova učení o idealtypu nalezl mezi českými historiky ohlas až později. Srov. Miloš HAVELKA, *Max Weber ve sporu o smysl českých dějin aneb O Slavíkově čtení novokantovské metodologie věd o kultuře*, in: *Život plný střetů. Dílo a odkaz Jana Slavíka (1885–1978)*, Lukáš Babka – Pavel Roubal (eds.), Červený Kostelec – Praha 2009, s. 97–108.

41 ÚDU AVČR, oddělení dokumentace, fond Zdeněk Wirth, Chaloupecký Wirthovi 7. 10. 1915.

42 Snaha zdůraznit Dražicovo češství a dobově podmíněné chápání významu pojmu *natio* je vedle některých heuristických omylů a „*nepříliš velkého porozumění pro zvyklosti církevního života*“ jednou z podstatných výtek, jež vůči Chaloupeckého pojetí vnesla Zdeňka Hledíková. Srov. Z. HLEDÍKOVÁ, *Biskup Jan IV. z Dražic*, zejm. s. 11 (ref. č. 4), 15, 142–143, 151. Důraz na nacionální rozměr při čtení pramenů je však pochopitelný nejen vzhledem k Chaloupeckého generační zkušenosti pamětníka bojů o Badeniho jazykovou nařízení. Ve stále se rozvírající propasti mezi českou a německou společností šlo o sdílený nadgenerační pohled. K tomu srov. např. již klasickou práci Jan KREN, *Konfliktní společenství Češi a Němci 1780–1918*, Praha 1990, zejm. s. 280n.

jichž činech by bylo možné postihnout hybné momenty jednotlivých epoch. Právě zaostření na individuality, na kulturní a intelektuální elitu, se do budoucna stalo doménou Chaloupeckého historiografické práce, avšak také její největší slabinou. Cílem jeho psaní o dějinách byla syntéza, shrnujícího gesto. I tento způsob nahlížení si osvojil díky mladému Gebauerovi, který právě pro tento dar obdivoval Jaroslava Golla: „*Psal jsem Vám přeci už kdysi o síle syntetiky: a to se nesmí identifikovat s rozumem. Rozum mají realisti s Masarykem v čele – přejí jim ho. Ale onu syntetiku – tu měl Goll, který dovedl vychovat generaci, aniž by napsal velikou a tlustou knihu o mnoha svazcích, což se mu často bere za zlé.*“⁴³

V době, kdy Chaloupecký upravoval *Jana IV. z Dražic* do tisku, byl již mladý Jan Gebauer mrtev.⁴⁴ Do stylu práce se ale promítly jak názory zesnulého přítele, tak důraz na intuitivní vhléd, typický pro umělecká východiska oblíbených autorů obou mladých historiků. F. X. Šalda v recenzi knihy *Prodromos* zhodnotil tvůrčí metodu Petra Altenberga následovně: „*Eстетika není věcí mozku a hlavy, nýbrž celého organismu, celého těla, celé bytosti lidské: že nástrojem jejím není jen mozek, nýbrž každá póra, celá pleť, cit, hmat, takt. U nás jest v uměleckých dílech stále ještě běžným názor, že vznikají prací hlavy v pracovně, v několikahodinových sezeních. Altenberg by konečně poučil, že takto nemůže vzniknout nic než papír popsaný nebo pokreslený mrtvou nudou. Na uměleckém díle pracuje všecko a nejvíce nevědomé: píše jej více než péro spánek, hra, zpěv, toulka městem nebo jízda člunem na vodě, tisíc rozkošných dobrodružství zraku, sluchu, srdce.*“⁴⁵ Šaldova impresionisticky rozkošatělá charakteristika se sice primárně vztahuje k umělecké literatuře, není však nutně v rozporu se seminárními postuláty Josefa Pekaře, na jejichž základě vedl studenty k tomu, „*aby syntetické vylíčení bylo vždy nesené určitou myšlenkou, aby zpracování materiálu kriticky probraného a kombinací uzpůsobeného bylo umělecké.*“⁴⁶ V tomto smyslu vykazovala Chaloupeckého seminární práce

43 AAVČR, fond Václav Chaloupecký, k. 2, i. č. 120, Jan Gebauer Chaloupeckému 25. 2. 1905. Slovo „měl“ v originále podtrhl Gebauer.

44 Srov. poděkování zesnulému příteli in V. CHALOUPECKÝ, *Jan IV. z Dražic*, s. 36, ref. 202. Jan Gebauer zemřel náhle a nečekaně 7. 1. 1908 na následek tyfóvé nákazy z vody podávané v pražské kavárně. Srov. LARA PNP, fond Jan Gebauer ml., Klára Heyrovská-Hofbauerová, „Bylo to začátkem ledna...“ *Vzpomínky na Jana Gebauera ml., nepojaté do knihy Mezi vědci a umělci, strojopis.*

45 František Xaver ŠALDA, *Altenbergův „Prodromos“; kniha radostné moudrosti*, in: *Kritické projevy 6, 1905–1907, Praha 1951* (= Soubor díla F. X. Šaldy, sv. 15), s. 141–142. Dostupné online: <http://www.ucl.cas.cz/edice/data/soubory/FXS/KP6/19.pdf> [cit. 6. 7. 2012].

46 V tomto duchu se Pekař vyslovil již ve stati *Dějepisectví 1848–1898*, napsanou pro *Památník na oslavu padesátiletého panovnického jubilea Jeho Veličenstva císaře a krále Františka Josefa I.: vědecký a umělecký rozvoj v národě českém 1848–1898*, Praha 1898, s. 1–58, zejm. s. 24. O tom, že se svých postulátů držel i nadále, vypovídá svědectví Karla Kazbunda. Viz Karel KAZBUNDA, *Stolice dějin na pražské univerzitě III., Stolice dějin na české universitě od zřízení university do konce rakousko-uherské monarchie (1882–1918)*, Praha 1968 (= *Práce z dějin university 6*), s. 266. O Pekařově pohledu na historiografii více Zdeněk BE-NEŠ, *Porozumět nebo poznávat? Skica k jednomu rysu české historiografie 20. století*, in: *Nedosti bylo Jana*

jak znaky Gollova školení, tak způsobu, jímž Pekař uchopoval nová badatelská témata. Vzpomínka na „zrazenou Múzu“⁴⁷ však zůstala v Chaloupeckého textech trvale přítomna. Stejně významná se však při volbě badatelských témat jeví i osobní motivace, v níž lze vedle odborného zájmu velmi často vysledovat osobní zkušenost. Nejinak tomu bylo i v případě výběru seminární práce.

O osobu Jana IV. z Dražic se Chaloupecký pravděpodobně zajímal již dříve, než vstoupil do klementinských poslucháren. Pomiňme skutečnost, že Montmartre, oblíbená kavárna pražské bohémy, ležela ve stínu kostela sv. Jiljí, nejmambicióznějšího stavebního projektu, který zanechal biskup Jan v pražských městech. Chaloupecký měl jistě možnost obdivovat jeho monumentalitu při toulkách po staroměstských lokálech, jež často končily právě v Montmartru. Důležitějším impulsem pro volbu tématu však zřejmě byla jiná, starší zkušenost. Biskup Jan totiž gymnazistu při cestě z domova do Prahy provázel takřka na každém kroku.

Během cest z rodných Dětenic na Jíčínsku nemohl mladík se zájmem o historii na úbočí nad mladoboleslavskou silnicí minout bez povšimnutí z daleka viditelnou ruinu dražického hradu, o jehož zvelebení se zasadil právě biskup Jan IV., ani Nové Benátky, jež dal Dražic na ostrohu nad Jizerou založit.⁴⁸ Chaloupecký navíc před přechodem ze studií v Mladé Boleslavi na pražské gymnázium v Truhlářské bydlel (přínejmenším dočasně) u svého strýce Gustava Lásky, jenž byl tehdy farářem v Kyjích.⁴⁹ Unikátní tribunový kostel sv. Bartoloměje, kde farář Lásky sloužil mše, těžko mohl studenta nechat chladným. Již v předchozích letech dospívající Václav zřejmě na kyjské faře pobýval společně s babičkou, která svého syna pravidelně navštěvovala a trávila u něj obvykle delší čas.⁵⁰ Nejasný původ objektu⁵¹ dozajista upoutal Chaloupeckého pozornost. Připustíme-li, že pravděpodobně pátral po jeho dějinách, pak jistě neminul zprávu o tom, že v kostele, jenž v lucemburské éře vévodil významnému biskupskému dvorci, byl při rekonstrukci roku 1781 nalezen nápis, svědčící

Křena. Janu Křenovi k pětadesátinám, Kristina Kaiserová – Jiří Pešek (eds.), Ústí nad Labem 2005, s. 15–29, zejm. s. 19.

47 AAVČR, fond Václav Chaloupecký, k. 5, i. č. 332, Jaroslav Ludvíkovský Chaloupeckému 2. 7. 1940.

48 Historii obou sídel ostatně věnoval August Sedláček společnou kapitolu. Srov. A. SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království Českého X. Boleslavsko*, Praha 1895, s. 236–246.

49 Srov. AAVČR, fond Václav Chaloupecký, k. 5, i. č. 329, Josef Mach Chaloupeckému, adresy na obálkách dopisů z roku 1901. Srov. Archiv Národního muzea (dále jen ANM), fond Josef Pekař I., k. 11, Chaloupecký Pekařovi 5. 3. 1925, kde zmiňuje „kostel v Kejích nedaleko Prahy, který dobře znám.“

50 Posléze dožila na jeho posledním působišti na faře v Poříčanech. Srov. *Poznámky rodu Láskového*. Zápisky z rodinné bible Barbory Láskové, babičky Václava Chaloupeckého. Soukromý majetek paní Ludmily Šuránové, pravnučky prof. Chaloupeckého.

51 Chaloupecký mohl znát zejména text in Eduard ŠITTLER – Antonín PODLAHA, *Soupis památek historických a uměleckých v politickém okresu Karlínském*, Praha 1901. O kyjském (tehdy kejském) kostele zde s. 208n. Přehled dosavadních výsledků bádání o původu objektu in Dalibor PŘIX – Zuzana VŠETEČKOVÁ, *Středověký kostel sv. Bartoloměje v Praze 9–Kyjích do počátku husitských válek*, Umění 41, 3–4/1993, s. 231–234; zde i další literatura.

o tom, že jeho „fundator“, tedy zakladatel, ale spíše dobrodinec a obnovitel, byl blíže neurčený pražský biskup Jan.⁵²

Mezi odborníky dosud nepanuje shoda v tom, kterého z Dražiců se fragment dovolává. Avšak fresky odhalené v roce 1989 v presbytáři, jež zachycují galerii pražských biskupů, prozrazují, že na přestavbě i výzdobě kostela se velmi pravděpodobně podíleli právě umělci z okruhu Jana IV. z Dražic – dost možná někteří členové huti mistra Viléma, jehož biskup po návratu z Avignonu zjednal pro stavební projekty v Roudnici, dostavbu dražického hradu i výzdobu malostranského biskupského paláce.⁵³ Portréty však byly v době, kdy zde působil Chaloupeckého strýc, skryty pod vrstvou omítky, takže autor průkopnických monografií Jana IV. z Dražic a Arnošta z Pardubic nemohl svým středověkým „osvícencům“ při strýcových bohoslužbách hledět do tváře.⁵⁴

Zájem o biskupovu osobnost musel nutně zesílit, když později v semináři Chaloupecký narazil na zprávy o horentních výnosech, jež hospodářství kyjského dvorce, k němuž fara příslušela, diecézi přinášelo, i na zmínku o převedení patronátního práva kyjské fary do gesce bílinského arcijáhenství, jež učinil právě Jan IV.⁵⁵ Zde lze vysledovat Chaloupeckého odborné zrání, zejména zrod zájmu o hospodářské a sociální dějiny. Přestože kniha o Dražicovi vznikla v semináři, který vedl Josef Šusta, první heuristické kroky učinil Chaloupecký pod vedením Josefa Pekaře:⁵⁶ „Byl mým učitelem a přes to, že byl jsem v semináři u Golla a Šusty [...], byl mi Pekař učitelem ze všech nejvíce. [...] Pekař vštípl mi zájem pro to, co i jeho zajímalo. Byly to sociální a hospodářské dějiny. A jenom vlivem okolností se stalo, že z tohoto oboru vydal jsem jenom několik menších předběžných studií.“⁵⁷ Tento zájem nalezl první ohlas právě

52 Srov. D. PRX – Z. VŠETEČKOVÁ, *Středověký kostel sv. Bartoloměje*, zejm. s. 239, 252.

53 Srov. tamtéž, s. 254. Též V. CHALOUPECKÝ, *Jan IV. z Dražic*, s. 69. Též Z. HLEDÍKOVÁ, *(Arci)biskupský dvůr v Praze do doby husitské*, Documenta Pragensia II/9, 1991, s. 341–342.

54 D. PRX – Z. VŠETEČKOVÁ, *Středověký kostel sv. Bartoloměje*, s. 239, 251–254.

55 Srov. D. PRX – Z. VŠETEČKOVÁ, *Středověký kostel sv. Bartoloměje*, s. 235; též Z. HLEDÍKOVÁ, *Biskup Jan IV. z Dražic*, s. 35. Účetní materiál obsahující zmíněné údaje Chaloupecký v době práce na dížertaci již znal (srov. V. CHALOUPECKÝ, *Jan IV. z Dražic*, s. 28, ref. č. 154) a později ho na výzvu Josefa Šusty zpracoval pro vydání v Historickém archivu Akademie. Srov. *Účet pokladníka arcibiskupství pražského z let 1382/83*, Václav Chaloupecký (ed.), Praha 1912 (= Historický archiv České akademie císaře Františka Josefa po vědy, slovesnost a umění č. 37). O Kyjích je pojednáno zejm. na s. 14.

56 AUK Praha, Zápisnice studentů FF UK–F, Filosofové řádní LS 1904, ZS 1905/06. Chaloupecký v zimním semestru 1905/06 navštěvoval Pekařův seminář *Historická propedeutika* a v letním pak jeho *Historický seminář*. Teprve v dalším roce, kdy měl Pekař studijní dovolenou, se ocitl v semináři Gollově, který rok nato převzal Josef Šusta. V době, kdy pracoval na semináře, pak také navštěvoval Pekařovu přednášku *Nárys českých dějin sociálních*. Srov. Karel KAZBUNDA, *Stolice dějin na pražské univerzitě III. Stolice dějin na české universitě od zřízení university do konce rakousko-uherské monarchie (1882–1918)*, Praha 1968 (= Práce z dějin university 6), s. 264n.

57 AAVČR, fond Václav Chaloupecký, k. 6, i. č. 394 (5) /Hanus Jan Opočenský/, Chaloupecký Heidlerovi 5. 5. 1916. Nepodepsaný list (zejména opis pořízený v obavě, že by se originál mohl cestou z fronty ztratit) je ve fondu omylem zařazen k jinému adresátovi. Z obsahu vyplývá, že byl adresován Janu Heidlerovi a je

v seminární práci. Ta byla nakonec uznána jako doktorská dizertace a po rozšíření vyšla v *Časopise společnosti přátel starožitností* a též jako samostatný otisk. Vzhledem k pozdějším Chaloupeckého profesním osudům je podstatná i skutečnost, že vydání textu podpořil tehdejší redaktor časopisu, Chaloupeckého kolega ze studií a pozdější spiritus agens české kunsthistorie Zdeněk Wirth.⁵⁸

Gollovo i Šustovo rozhodnutí vybrat na místo roudnického archivního adjunkta nedostudovaného seminaristu nejspíš dovršila skutečnost, že Chaloupecký v rozboru Dražicových stavebních a mecenášských aktivit využil prací Maxe Dvořáka mladšího, jenž se hojně věnoval biskupově fundátorské činnosti v Roudnici nad Labem.⁵⁹ Tehdy již bylo zřejmé, že se Max Dvořák junior definitivně upsal Franzi Wickhoffovi a vídeňskému angažmá a rodinná tradice Dvořáků jako lobkovických archivářů je tedy zpřetrhána. Chaloupeckého neskrývaný zájem o Dvořákovo chápání dějin umění pravděpodobně Goll i Šusta vnímali jako pozitivum a svého druhu výraz kontinuity. Knížecí požadavek, aby nastávající archivní adjunkt hovořil dobře česky, Chaloupecký bezesporu splňoval a jeho v dizertaci zdůrazněný smysl pro české vlastenectví přinášel jistotu, že do služeb nekatolického českého rodu vstupuje člověk, jenž bude podobně jako jeho učitel s přesvědčením hájit českou věc. V tomto ohledu se stal Chaloupecký součástí Gollovy pečlivě budované vlivové sítě. Jestliže navíc Max Dvořák Golla žádal, aby nový adjunkt byl „*člověk aspoň poněkud společensky vychovaný a také důvěry hodný*“,⁶⁰ mohl v tomto ohledu dvorní rada, obeznámený s Chaloupeckého osobnostní konverzí, mladého muže s klidným svědomím doporučit. Tak se z někdejšího anarchistického buřiče stal (slovy Jana Slavíka) knížecí lokaj.

***

Příchod do Roudnice 1. listopadu 1908⁶¹ znamenal pro Chaloupeckého životní zlom. Ještě před nástupem do služby se však (pravděpodobně na Gollův popud) vydal na poznávací cestu po německých univerzitách.⁶² Protože návštěva

odpovědi na dopis ze 12. 4. 1916. Viz *tamtéž*, k. 3, i. č. 155.

58 Srov. *Časopis Společnosti přátel starožitností* (dále jen ČSPS) 16, 1908, s. 51–84, 133–163, 181–196. Dostupné též online: <http://historie.hranet.cz/heraldika/>. O redakci spisu více Ústav dějin umění (ÚDU) AV ČR, oddělení dokumentace, fond Zdeněk Wirth, Chaloupecký Wirthovi 17. 4. 1908, 14. 4. 1909.

59 Především v práci Max DVOŘÁK, *Knihovna Augustiniánského kláštera v Roudnici. Příspěvek k dějinám malířství miniaturního*, ČCH 6, 1900, s. 118–131; též v habilitaci Max DVOŘÁK, *Die Illuminatoren des Johann von Neumarkt*, Wien 1901 (= Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen des allerhöchsten Kaiserhaus, Bd. XXII, Heft 2).

60 Max DVOŘÁK, *Listy o životě a umění*, Jaromír Pečírka (ed.), Praha 1943, s. 165. Dvořák Gollovi 29. 1. 1908.

61 Národní archiv (dále jen NA), fond Ministerstvo školství (dále jen MŠK), Praha – osobní, k. 58, složka Václav Chaloupecký. Jmenování inspektorem slovenských knihoven a archivů, Curriculum vitae.

62 O Gollově podpoře studentské peregrinace více Kateřina BLÁHOVÁ, *České dějepisce v dialogu s Evropou (1890–1914)*, Praha 2009, s. 47–85.

Heidelbergu, Mnichova, Bonnu a pravděpodobně i dalších měst během letních měsíců těžko mohla být spojena s účastí na přednáškách, nemohlo se jednat o studijní pobyt, nýbrž jen o letmé setkání s prostředím prodchnutým velkoněmectvím, což Chaloupecký znal částečně již z vojny.⁶³ Novopečený roudnický adjunkt tak nastupoval do archivní služby bez zkušenosti z vídeňského Institutu a jiné než pražské vysoké školy. Tato rezerva by snad nebyla tak citelná, kdyby nedlouho po Chaloupeckého nástupu nedošlo k zásadní změně situace: 9. ledna roku 1909, ve svých pětadesáti letech, archivní rada Max Dvořák starší zemřel.⁶⁴

Jeho smrtí byla nastolena otázka nástupnictví a v roudnickém mikrosvětě se o post knížecího archiváře strhla malá zákulisní bitva. Tamější probošt se totiž v přesvědčení, že přidělený adjunkt je provizoriem, pokusil prosadit na místo svého příbuzného, jakéhosi smíchovského katechetu. Aby žádost podpořil, dopustil se insinuace: nařkl Chaloupeckého u knížete, že je „*masarykovec, člověk beznáboženský*“;⁶⁵ s nikým z roudnické honorace se nestýká a celé noci vysedává v Řipu, hostinci, kde si Chaloupecký zvykl obědvat a který byl zároveň čtenářským spolkem. V celé věci lze vnímat soupeření různých stran o získání vlivných pozic u předních českých šlechtických rodů. Mladý adjunkt se nemohl hájit přímo. Musel se spolehnout na podporu knížecích úředníků, vychovatele Františka Brožka a sekretáře Ludvíka Paulera. Pauler však ochotně referoval knížeti, že mladý historik je „*smýšlení katolického a konzervativního*“. Chaloupecký v dopisu Josefu Šustovi doznal účelovost tohoto tvrzení: „*de facto to není pravda, já jsem pouze negoval jeho* (tj. proboštovo – pozn. MD) *tvrzení, že jsem realista, ale budiž.*“⁶⁶ Od svého zastávce se však dočkal souhlasu: „*Skutečně lépe jest troškou nevinného oportunistu zjednat si možnost kulturního působení na tak důležitý rod, nežli naivní zásadovostí uvolnit místo vyslovenému klerikálovi.*“⁶⁷ Šusta také přislíbil požádat o vyjasnění věci svého přítele Maxe Dvořáka ml., který obratem zaslal na Roudnici vysvětlující dopis.

Situace se nakonec uklidnila, a tak Chaloupecký, který se od počátku těšil přízni roudnického vévody Ferdinanda Zdenka Marii, 10. knížete z Lobkovic, nakonec získal definitivu jako knížecí archivář a bibliotekář. Na ofici-

63 NA, fond Josef Šusta, korespondence V. Chaloupecký, Chaloupecký Šustovi 3. 8. 1908; ÚDU AVČR, oddělení dokumentace, fond Zdeněk Wirth, Chaloupecký Wirthovi 10. 8. 1908.

64 Václav CHALOUPECKÝ, *Archivní rada Max Dvořák*, Podřipský muzejník 4, 1907–1909, s. 41–44; Těž Dr. Ch (= Václav CHALOUPECKÝ), *Archivní rada Max Dvořák* +, Národní politika 17, 1909. Text v muzejniku i NP je pravděpodobně identický s články vydanými in: *Podřipan* 1909, č. 3–4; *Čech* 1919, č. 16 a obsahově zřejmě i s Chaloupeckého německy psanou verzí in *Vaterland* 1909, č. 29.

65 NA, fond Josef Šusta, Chaloupecký Šustovi, nedatováno (leden/únor 1909).

66 *Tamtéž*, Chaloupecký Šustovi 17. 2. 1909.

67 AAVČR, fond Václav Chaloupecký, k. 7, i. č. 556, Šusta Chaloupeckému 12. 2. 1909. Cituje též Jiří BERAN, *Stálá komise zřízená při České akademii k vydávání písemností hledících k dějinám katolické restaurace*, Studie o rukopisech 32, 1999–2000, s. 140, ref. č. 12.

ální jmenování však čekal do jara, než se s novou situací smířila i kněžna.⁶⁸ Mladý historik si zároveň dobře uvědomoval, že „hofdienst“ s sebou přináší i specifické tvůrčí závazky.

Již před popsanou kauzou se Chaloupecký rychle vpravil do nové pozice. „Cítím se v Roudnici velmi spokojen, jmenovitě v úřadě, v zámku,“ psal Josefu Šustovi. „Snad jsem tu dosud nezažil mrzuté hodiny. Místo moje má velmi mnoho příjemných a velmi málo nepříjemných stránek. Za ty příjemné vděčím z velké části samému knížeti. Musím vyznati, že jsem byl ode všech členů knížecího rodu přijat s laskavostí a blahovolností, kterou jsem nečekal. Myslím, že i ten, kdo by s chladným srdcem přišel, neubráníl by se, aby k nim nepřilnul. Jsem proto skoro rád (obával jsem se toho dříve), že nastoupil jsem v době, kdy kníže v Roudnici sídlil. Kníže měl alespoň příležitost z vlastního názoru poznati mne a já jsem zase v mnohém korigoval své demokratické předsudky. Kníže má velmi smysl pro historii, třebaže trochu antikvářský. Je hrdý na naše sbírky, bibliotéku, archiv, a přál by si, aby zámek roudnický stal se, jmenovitě ve vědeckém světě, ještě proslulejším, nežli je. A dává-li si o žádostech z archivu a bibliotéky referovat, činí to více ze zájmu o věc a aby vyřízení uspěl. Již první slova, kterými mne přijal, ‚nebuďte byrokratem‘, byla mi milá. Řekl mi, abych se nedíval na úřad, který zastávám, z příliš úzkého stanoviska, a abych se považoval více za důvěrníka rodiny, nežli za úředníka. Vyzval mne, abych byl iniciativním, slibuje podporovati moje plány. Nechť si je udělám na řadu let. Těž že ho bude těšit, vezmu-li si každý rok větší dovolenou a někam (byl-li jsem v Itálii?) si vyjedu.“⁶⁹ Chaloupecký očividně neskrýval nadšení a jistě poněkud podlehl kouzlu přijímacích formalit. To ale nic neměnilo na tom, že se knížecími radami hodlal řídit. Nejprve se však musel zorientovat v novém hájemství. Se starým Dvořákem totiž v podstatě nepřišel do styku, mj. proto, že nemocný muž, který se pravděpodobně nikdy nesmířil se synovým rozhodnutím odejít do Vídně, nejevil velké nadšení, když mu byl přidělen adjunkt. I když jej od počátku radami podporovali jak Dvořákův syn, tak Josef Šusta („zodpovědností rychle se zraje“⁷⁰), Chaloupecký si uvědomoval, jaké břemeno na něj bylo smrtí starého archiváře uvaleno: „Nemyslel jsem si věru, když přišel jsem do Roudnice, že tak záhy p. rada odejde. A on jistě odešel příliš brzy. Kníže mluvil se mnou jako s jeho nástupcem. Stane-li se tak, budu to přece jen velmi mladý chef a velmi nezkušený. [...] S nebožtíkem panem radou jsme se velmi málo stýkali [...]. To nepříjemné při tom bylo to, že mne do úřadu neuvedl, a pokud jsem se sám do-

68 Oficiální jmenovací dekret obdržel 1. 5. 1909. Viz ÚDU AVČR, oddělení dokumentace, fond Zdeněk Wirth, Chaloupecký Wirthovi, 1. 5. 1909. O peripetii jmenování též NA, fond Josef Šusta, Chaloupecký Šustovi, 15. 4. 1909.

69 Tamtéž, Chaloupecký Šustovi, nedat. (leden/únor 1909).

70 AAVČR, fond Václav Chaloupecký, k. 7, i. č. 556, Šusta Chaloupeckému 20. 1. 1909.

vtípil, byl jsem a jsem v stálé nejistotě, zda jsem se cele dovtípil. [...] Naše biblioteka je velmi slušná a příjemná. Ovšem je znát, že již dosti dlouho nesloužila pracujícím historikovi.⁷¹

Chybějící badatelské pomůcky však Chaloupecký velmi rychle doplnil.⁷² Brzy se zorientoval jak v roudnickém archívním bohatství, tak – a především – v pokladech lobkovické bibliotéky. Podobně jako mnozí kolegové ze studií, i on vnímal archívni službu nikoli jako úřad, nýbrž především badatelskou příležitost.⁷³ První kroky ho příznačně vedly k lucemburské epoše. Po zkušenosti s prameny, jež využil v dizertaci, se vrhl na formulářové sbírky a kopiáře z doby Karla IV. a lze předpokládat, že kdyby setrval v roli adjunkta, byl by se středověké látce věnoval i nadále. Nyní se však ocitl na rozcestí: „Co se mých úmyslů literárních týče, jsem dosud v jakémsi nerozhodném stadiu. Chtěl jsem se obírat Zdenkem z Lobkovic, nejv[yšším] kancléřem (+1628), pro jehož dobu je archiv i biblioteka velmi bohatý. Leč to je práce na více let, já chtěl bych co možná brzy mít knihu o nějakém Lobkovicovi. Víím, že tím nejlépe upevním svoje postavení.“⁷⁴ I s vědomím nutnosti změny badatelského zájmu se však Chaloupecký ke středověké látce rád vracel. Na žádost knížete se pokusil přezkoumat lobkovickou genealogii, což ho znovu vrhlo do čtrnáctého století. Zdánlivá epizoda opět svědčí o tom, do jaké míry byla roudnická tematika pro celou Chaloupeckého vědeckou dráhu určující. Rodovou tradici se mu sice přes veškeré úsilí prohloubit nepodařilo, ale při rešerši nutně narazil na osobu Mikuláše Chudého z Újezda.⁷⁵ Probádaný materiál však zhodnotil až v závěru života ve studii o dekretu kutnohorském.⁷⁶ Podobně se mu při katalogizování

71 NA, fond Josef Šusta, Chaloupecký Šustovi, nedatováno (leden/únor 1909).

72 Srov. LA PNP, fond Antonín B. Černý, Chaloupecký A. B. Černému. 26. 11. 1909, passim (korespondence zahrnuje léta 1909–1919). Knihkupec a antikvář A. B. Černý se za Chaloupeckého působení stal pravidelným, ač nikoli výhradním dodavatelem knih do roudnické knihovny. Z korespondence obou mužů překvapí především množství české beletrie, a zejména poezie, jež Chaloupecký pro lobkovickou biblioteku objednával. Nechybí zde ani Petr Bezruč, Viktor Dyk či Stanislav Kostka Neumann. Vzhledem k tomu, že nelze předpokládat, že by Lobkovicové četli Neumanovy sbírky, jde spíše o doklad toho, do jaké míry byla Chaloupeckému v jeho funkci poskytnuta možnost samostatného jednání a saturace individuálních literárních zájmů.

73 K názorům Jana Bedřicha Nováka na striktní uplatňování provenienčního principu po holandském vzoru srov. Zdeněk ŠAMBERGER, *Archivně teoretické názory u nás po r. 1918. (Stav a vývoj)*, Sborník archívni prací (dále jen SAP) 20, 1/1970, s. 3–56 (přetištěno in: TÝŽ, *Studie k dějinám československého archivnictví*, Praha 2005, s. 145–203).

74 NA, fond Josef Šusta, Chaloupecký Šustovi, nedatováno (leden/únor 1909).

75 Srov. V. CHALOUPECKÝ, *O Řipu*, Praha 1919, s. 68. Též AAVČR, fond Václav Chaloupecký, k. 3, i. č. 155, Chaloupecký Heidlerovi, koncept dopisu 8. 5. 1915, kde mj. vysvětluje, proč se v identifikaci Mikuláše coby přítele Husova přiklonil k názoru Palackého a odmítl Tomkovy závěry. Též koncept poznámek k tématu, svědčící o tom, že Chaloupeckého úvahy směřovaly k rodu Hrdků z Drchlavy. Srov. AAVČR, fond Václav Chaloupecký, k. 5, i. č. 317, Chaloupecký Ferdinandu Z. Lobkovicovi, s. d.

76 Srov. V. CHALOUPECKÝ, *Kdo vymohl Čechům dekret Kutnohorský*, ČČH 48–49, 1/1947–1948 [vyd. 1949], s. 14–29. Více o osobnosti Mikuláše Chudého a kořenech Lobkoviců viz Jaroslav PANÁČEK, *Mikuláš Chudý z Újezda – první Lobkovic. Věnováno 600. výročí nabytí Lobkovic Mikulášem Chudým a vydání Dekretu kutnohorského*, ČSPS 117, 1/2009, s. 31–46.

rukopisů lobkovické knihovny podařilo odhalit dle jeho přesvědčení „*nový kus legendy václavské „Ut annuncientur“ z 15. stol., což by možná p. prof. Pekaře zajímalo. Rks pochází z knihovny Boh[uslava] Hasištejnského z Lobkovic. Je to první redakce této legendy, ne-li jiná ještě starší.*“⁷⁷ I na návrat k tomuto tématu však musel Chaloupecký počkat přes dvě desetiletí.⁷⁸

Nadšení novopeceného archiváře poněkud zchladilo povolání na měsíční vojenské cvičení do bosenského Travniku. Historik se díky této povinnosti obeznámil s Balkánem, neboť zpáteční cestu zvolil přes Sarajevo, Mostar, Dubrovník, Split, Terst a Benátky.⁷⁹ Po návratu do Roudnice konečně přestal tékat v lobkovických sbírkách a začal se vážně zaobírat konkrétními vědeckými plány.⁸⁰ Když se pak v říjnu ohlédl za prvním rokem stráveným v Roudnici, konstatoval: „*Byl jsem tuším hodně podoběn nezkušenému turistovi, který chce sléztati hory přímo, místo aby šel po cestách. Kolika plány jsem se jen za ten rok nadchnul a zase od nich upustil, vida, že cesta není přímá, že nelze ji provést ve skocích, ale jen oklikami metodické práce. Snad jsem se již umoudřil a koncentruji se nyní pěkně na vydání Zdeňkových deníků a jeho korespondence. [...] Opsal jsem jich skoro polovinu sám a zbytek mi opisují v Zemském archivu.*“⁸¹

Z dopisu, adresovanému opět Josefu Šustovi, je zřetelná snaha sžít se s novým materiálem. Chaloupecký navíc nesmlčel, že opět kreslí portrét, tentokrát muže, jenž „*již tím, že vyrostl v renaissančním prostředí Itálie, že pobyl ve Španělsku, je nám jako člověk nepoměrně bližší, než oni příliš náboženskými hádkami německých univerzit proniknutí čeští protestanté.*“⁸² Podobně jako v případě biskupa Jana, i zde se Chaloupeckému jako nosná linie tématu jevil národnostní problém. Nepřekvapí proto, že jej zaujala *Obrana Českého Krumlova proti Němcům* z pera krumlovského arciděkana Jiřího Bílka z Bilen-

77 NA, fond Josef Šusta, Chaloupecký Šustovi, 15. 4. 1909.

78 ANM, fond Josef Pekař I., k. 11, Chaloupecký Pekařovi 9. 6. 1931. K české legendistice se Chaloupecký navrátil až během třicátých let a plod tohoto snažení vydal v podobě stati pro třetí díl Dějin lidstva a především v edici legend jako jeden ze svazků Svatováclavského sborníku. Srov. zejm. V. CHALOUPECKÝ, *Počátky státu českého a polského*, In: *Dějiny Lidstva od pravěku k dnešku III. – Zákklady středověku*, Josef Šusta (red.), Praha 1937, s. 589–638; týž, *Prameny X. století legendy Kristiánovy o svatém Václavu a svatě Ludmíle*, Praha 1939 (= Svatováclavský sborník II/2).

79 ÚDU AVČR, oddělení dokumentace, fond Zdeněk Wirth, Chaloupecký Wirthovi, 1. 5. 1909.

80 Snažil se především dokončit edici účtu arcibiskupského pokladníka, inspirovanou Šustovým zpracováním podobného materiálu. Viz *Účet pokladníka arcibiskupství pražského z let 1382/83*, Václav Chaloupecký (ed.), Praha 1912 (= Historický archiv České akademie císaře Františka Josefa po vědy, slovesnost a umění č. 37). Inspirovanou práci *Purkrabské úcty panství Novohradského z let 1390–1391*, Josef Šusta (ed.), Praha 1909 (= Historický archiv České akademie císaře Františka Josefa po vědy, slovesnost a umění č. 35)

81 NA, fond Josef Šusta, Chaloupecký Šustovi 28. 10. 1909.

82 *Tamtéž*. Cit. též in J. BERAN, *Stálá komise*, s. 141. Spory mezi staro- a novoutrakvisty již Chaloupecký důvěrně znal, ačkoli materiál, který probádal, vydal až mnohem později. Srov. *Pře kněžská z r. 1562. Příspěvky k náboženské politice Ferdinanda I. v Čechách*, Věstník Královské společnosti nauk 1925, Praha 1926, s. 207.

berka,⁸³ na niž ho upozornil kolega Hanuš Opočenský. Chaloupecký ji Šustovi zaslal v opisu s poznámkou, že se jedná o „jeden z prvních protestů proti zmáhající se němčině. Je to jeden z argumentů, že otázku národnostní nestvořilo teprvé stol. XIX. Obrana je zaslána Václavovi Eusebiovi z Lobkovic. Dnes sotva asi by někdo ve vladaři rodu Lobkovského hledal ochránce českých menšin.“⁸⁴

Ačkoli z citovaných výroků je zřejmé, že se Chaloupecký s katolicou vrchností i s novou tematikou postupně smiřoval, přesto hledal způsob, jak služebné postavení zaštitit autoritou českých vědeckých institucí. Po diskusi vzešlé ze sezení Historického klubu se proto ujal myšlenky na založení komise pro dějiny rekatolizace a předestřel Josefu Šustovi plán na spolupráci s přáteli ze zemského archivu: „Upřímně řečeno, mně ten lobkovický kabát, byt bych ho sebevíc roztahoval, byl přece jen těsný. [...] Otázka náboženská v Čechách a zejména její dějiny v 16. a 17. století bude thema, ke kterému se historie bude znovu a znovu vracet. Tvoří v této době jaksi osu českých dějin, a ovšem i dějin západoevropských. Proto snad by stálo za to – já aspoň jsem o tom přesvědčen – věnovati jejímu prozkoumání několik let svého života. A snad nikomu nejsou okolnosti pro tuto práci tak příznivé jako mně.“⁸⁵ Tak se z Chaloupeckého snahy vymanit se alespoň zčásti ze závislosti na badatelské tematice, jež vyplývala z knížecí služby, zrodila myšlenka *Stálé komise zřízené při České akademii k vydávání písemností hledících k dějinám katolické restaurace*.⁸⁶ Chaloupecký již předtím spolupracoval s úředníky Archivu země České,⁸⁷ k nimž vedle ředitele Vojtěcha J. Nováčka a tehdejšího docenta Kamila Krofty náleželi především Chaloupeckého kolegové ze studií Jan Hanuš Opočenský, který se tehdy v Třeboni zapracoval do slavatovských listin a pamětí,⁸⁸ a Josef Borovička, zhodnocující pramenné bohatství získané v Simancas.⁸⁹ Oba měl Chaloupecký v úmyslu zapojit do svého plánu.⁹⁰

S projektem souvisela i snaha získat přístup do smečenského archivu, v němž se rýsovala naděje nalézt martinické listiny z pobělohorského období.

83 Více např. Jaroslav KADLEC, *Jiří Bílek z Bílenberka*, ČSPS 60, 1952, s. 34–51.

84 NA, fond Josef Šusta, Chaloupecký Šustovi 9. 11. 1909.

85 *Tamtéž*, Chaloupecký Šustovi 19. 11. 1909.

86 Detaily jejího zrodu i příčiny malé efektivity celého podniku podrobně podal J. BERAN, *Stálá komise*.

87 Srov. AAVČR, fond Václav Chaloupecký, k. 1, i. č. 38, Borovička Chaloupeckému 5. 2. 1909.

88 AAVČR, fond Václav Chaloupecký, k. 6, i. č. 394, Opočenský Chaloupeckému; o Slavatovských rešerších pojednávají dopisy z let 1909–1914. Opočenský, jenž tehdy působil v Třeboni, mohl Slavatovu korespondenci uloženou v Roudnici studovat díky Chaloupeckému, jenž pro kolegu vymohl u knížete výjimečný revers. Srov. NA, fond Josef Šusta, Chaloupecký Šustovi 28. 10. 1909.

89 Více o kooperaci Chaloupeckého s Borovičkou Jiří LACH, *Josef Borovička*, s. 48n.

90 Jejich archivní aktivity byly ostatně tehdy zaštitěny *Komisí pro novější dějiny rakouské*, na jejichž subvencích se měl v úmyslu podílet i Jaroslav Goll svou edicí listů Jiřího Kristiána z Lobkovic, tehdy však neúspěšně. O činnosti komise srov. Eduard MIKUŠEK, *Gollova škola a Kommission für Neuere Geschichte Österreichs*, in: Jaroslav Goll a jeho žáci, Bohumil Jiroušek – Josef Blüml – Dagmar Blümllová (eds.), *Česke Budějovice 2005 (= Historia culturae VI, Studia 5)*, s. 91–106, zejm. s. 98–101.

Ačkoli dřívější aktivita Jaroslava Golla v tomto směru byla bezvýsledná,⁹¹ Chaloupeckému se po osobním setkání s hrabětem Jindřichem Karlem Clam-Martiničem podařilo smečenského pána přesvědčit, aby mu do neuspořádaného archivu umožnil nahlédnout.⁹² Úspěšná intervence u jednoho z nejvlivnějších představitelů české šlechtické obce svědčí nejen o Chaloupeckého vzrůstajícím sebevědomím, ale hlavně o tom, jak rychle se naučil získat si ve společnosti aristokratické elity pozornost.

Návrh na zřízení komise, vypracovaný na základě Chaloupeckého konceptu,⁹³ posléze vnesl Josef Šusta do jednání I. třídy Akademie. I když na konci roku 1910 bylo o věci fakticky rozhodnuto, k ustavení komise došlo až v červnu 1911.⁹⁴ S tím však také přišly obtíže, jež původní ideu v zásadě zhatily a podryly i iniciativu původců celého podniku. Za členy byli totiž zvoleni církevní historikové, jmenovitě správce archivu svatovítské kapituly Antonín Podlaha, strahovský knihovník Cyril Straka a arcibiskupský archivář František Tischer. Nepřekvapí, že spolupráce s katolickými úředníky nebyla mladým historikům po chuti. Vzestup vlivu klerikální kliky v Akademii mohl navíc působit jako protiváha tzv. husitské komise, vydávající prameny k dějinám české reformace.⁹⁵ K celkové deziluzi pak přispělo zjištění, že smečenský archiv Clam-Martiničů je v tristním stavu a žádné významné prameny k pobělohorskému období neobsahuje.⁹⁶

Chaloupeckého postoj k vývoji situace ilustruje skutečnost, že poté, co byla komise konečně uvedena v život, přijal několik tvůrčích závazků, které ho od protireformační tematiky odváděly. Není bezdůvodné se domnívat, že jej k tomu vedlo právě rozčarování nad osudem projektu, jehož přípravě se více než rok věnoval. Později snahy o zapracování do nové látky hodnotil s nemalou skepsí: „*S Roudnicí a Šustou souvisel nový pracovní program: třicetiletá*

91 O Chaloupeckého vstupní sondě do neuspořádaného archivu i o tom, že s Gollovým souhlasem zajistil pro archiv namísto sebe kolegu z klementinského semináře Františka Švába, více Eduard MIKUŠEK, *Gollova škola a clam-martinický archiv ve Smečně*, in: Ad honorem Josef Polišínský. 1915–2001, Ivo Barteček – Zdeněk Šamberger (eds.), Olomouc 2007, s. 237–245, zejm. s. 242n. Zde i další literatura. Pro pozdější osudy i vzájemné vztahy obou historiků není bez zajímavosti, že původně byl již roku 1900 na Gollovu výzvu uspořádáním smečenského archivu pověřen Rudolf Urbánek. Jemu se však do Smečna proniknout nepodařilo a možnost tohoto pracovního závazku navíc pro vytížení v závěru univerzitního studia odmítl. Chaloupeckého profesní dráha se zde poprvé a ovšem nikoli naposled střetla s Urbánkovou – a i poprvé byl Chaloupecký úspěšnější. Srov. tamtéž, s. 239.

92 Srov. NA, fond Josef Šusta, Chaloupecký Šustovi 15. 11. 1909, 22. 6. 1910.

93 AAVČR, fond Václav Chaloupecký, k. 6, i. č. 394, Opočenský Chaloupeckému 11. 12. 1910.

94 Srov. J. BERAN, *Stálá komise*, s. 144. Srov. AAVČR, fond Václav Chaloupecký, k. 1, i. č. 1, Osobní doklady. Jmenování mimořádným členem komise k vydávání písemností hledících k dějinám restaurace katolické ze dne 24. 6. 1911. K tehdejšímu stavu smečenského archivu podrobně Eduard MIKUŠEK, *Gollova škola a clam-martinický archiv ve Smečně*, in: Ad honorem Josef Polišínský. 1915–2001, Ivo Barteček – Zdeněk Šamberger (eds.), Olomouc 2007, s. 237–245.

95 K celé věci viz J. BERAN, *Stálá komise*, s. 145–146. Zde i další literatura.

96 NA, fond Josef Šusta, Chaloupecký Šustovi 22. 6. 1910.

válka. Neměl jsem k tomuto tématu vnitřní náklonnosti. Zajímal mne středověk, husitství. Pochopil jsem, že to souvisí s úřadem. Ale rozpor mezi starou a novou látkou zůstal. Člověk žije jen jeden život. A jako se žení s ženou, kterou má rád, má se i s prací spoutat, která mu dopřeje iluzi štěstí a krásy.⁹⁷

Na zpracovávání deníků Zdeňka z Lobkovic Chaloupecký sice ne-rezignoval, nechával se však stále více připoutávat k dědictví, jež postupně přijímal za své: k odkazu Františka Palackého. Nejenže v Roudnici narážel na badatelské stopy velkého historiografa,⁹⁸ ale vnímal též, že Palacký prožíval ve vztahu ke šlechtě podobné dilema, jaké řešil sám.⁹⁹ Samozřejmě si uvědomoval, jaké možnosti mu služba u Lobkoviců skýtá. Zároveň však cítil, že mu „hofdienst“ zabírá mnohem více času, než je únosné pro soustředěnou a systematickou badatelskou práci. Kromě péče o archiv, knihovnu a obrazárnu a v neposlední řadě četné badatele, kteří (i jeho zásluhou) přicházeli těžit z lobkovických fondů, patřilo k náplni úřadu i to, že se archivář účastnil honů i jiných společenských radovánek knížecí rodiny¹⁰⁰ a často na zámku působil také jako „fremdenführer“.¹⁰¹ Za těchto okolností se ke skutečně vědecké práci dostával jen příležitostně a omezoval se proto na dílčí polemiky a recenze.¹⁰² Jediným odborným tématem, které mu dlouhodobě klíčilo pod rukama, byla otázka odúmrti, analyzovaná na základě předhusitské traktátové literatury. I toto téma však dokázal zhodnotit teprve po třech letech v přednášce *O selském hnutí v husitství*, pronesené v Historickém klubu.¹⁰³ O to více podléhal

97 AAVČR, fond Václav Chaloupecký, k. 6, i. č. 394 (5) /Hanus Jan Opočenský/, Chaloupecký Heidlerovi 5. 5. 1916. Nepodepsaný list (opis).

98 Plodem těchto setkání je článek V. CHALOUPECKÝ, *Palacký v archivu roudnickém*, ČČH 18, 1912, s. 332–336.

99 K Palackého vztahu ke šlechtě, jeho kulturní politice, dilematu občanského principu a získávání mecenášů elitní kultury viz Jiří ŠTAIF, *František Palacký: Život, dílo, mýtus*, Praha 2010, s. 59–61, 106–107.

100 ÚDU AVČR, oddělení dokumentace, fond Zdeněk Wirth, Chaloupecký Wirthovi, 4. 9. 1909, 23. 9. 1909.

101 NA, fond Josef Šusta, Chaloupecký Šustovi 22. 6. 1910.

102 K těmto pokusům lze počítat Chaloupeckého příspěvky do ČČH, psané obvykle na popud profesora Pekaře. Šlo zejména o rozbor privilegií Jana Lucemburského a kritiku knihy Rudolfa Kosse na stejné téma. Srov. V. CHALOUPECKÝ, *Privilegium krále Jana Čechům a Moravanům z roku 1310. Pokus o rozbor po stránce diplomatické*, ČČH 15, 1909, s. 52–59. TÝŽ, *O privilegium vydaném Čechům a Moravanům při nastoupení krále Jana Lucemburského*, ČČH 16, 1910, s. 407–411. TÝŽ, *Rudolf Koss. Zur Kritik der ältesten böhmisch-mährischen Landesprivilegien*, ČČH 17, 1911, s. 225–238.

103 NA, fond Josef Šusta, Chaloupecký Šustovi 8. 8. 1910. Též LA PNP, fond Josef Borovička (neuspořádané), Chaloupecký Borovičkovi 28. 6. 1910. Východiskem pro studium byl traktát Kuneše z Třebovle. Přednáška byla přednesena až na podzim 1913 v Historickém klubu. Více AAVČR, fond Václav Chaloupecký, k. 6, i. č. 402, Pekař Chaloupeckému, 15. 11. 1913; AAVČR, fond Historický klub, k. 12, J. Špét, *Dějiny Historického klubu v Praze, Praha 1957*, strojopis nevydané knihy, 354 stran. Zde s. 302. O genezi textu, který vyšel jako *Selská otázka v husitství* teprve roku 1926, a o Chaloupeckého husitologických zájmech více čtvrtá kapitola dizertační práce Milan DUCHÁČEK, *Václav Chaloupecký, československý historik a archivář (1882–1951)*, nepublikovaná doktorská dizertační práce Katedry dějin a didaktiky dějepisu PedF UK v Praze, Praha 2012, s. 205–268. S větším zaostřením na vztah učitel – žák též M. DUCHÁČEK, *Dva kohouti na jednom smetišti. Václav Chaloupecký, Josef Pekař a selská otázka v husitství*, in: Zrození mýtu. Dva životy husitské epochy. K počtě Petra Corneje, Robert Novotný – Petr Šámal (eds.), Praha 2011,

tvůrčím svodům, když se mu naskytla příležitost věnovat se psaní o dějinách alespoň v rovině popularizační.

***

Bylo by mylné předpokládat, že Chaloupecký v Roudnici zcela náležel zámku a archivu. Ve chvílích odpočinku trávil čas procházkami po okolí a prohluboval svůj zájem o kulturní i přírodní ráz podřipské krajiny. Již krátce po nástupu do služby se také zapojil do místních polemik, a to ve věci, která mu stejně jako celému zámeckému osazenstvu ztěžovala život. Šlo o stavbu nového mostu přes Labe. Ta zásadním způsobem narušila jak panorama někdejšího biskupského sídla, tak i archivářův klid, neboť stavební práce probíhaly doslova pod okny jeho zámeckého bytu. Nepřekvapí tedy, že první Chaloupeckého publikací vydanou po zabydlení se v zámku byla drobná brožura o historii mostu, který nechal vystavět Jan IV. z Dražic.¹⁰⁴ Do veřejné diskuse o roudnickém urbanismu pak archivář vstoupil svým negativním stanoviskem vůči nápadu zastupitelů vložit do závěrečného mostního kamene pamětní listinu. O její znění byl radními oficiálně požádán Chaloupecký, přičemž o její stylizování „*slohem staročeským*“ se měl postarat Čeněk Zíbrt.¹⁰⁵ Chaloupecký se kýčovitě historizujícímu rituálu zásadně postavil a prosadil text, který odpovídal modernímu charakteru stavby. Tím však jeho výhrady k celému projektu neskončily. Na stránkách nově založeného *Věstníku Klubu za starou Prahu* (redigovaného tehdy architektem Pavlem Janákem) totiž zveřejnil hodnocení celého projektu, přičemž výtky neadresoval pouze novorenesanční podobě novostavby, ale především způsobu, jakým bylo zacházeno s pozůstatky někdejšího středověkého mostu. Szíravá kritika vyzněla zcela nesmlouvavě: „*Toto neštěstí vzniklo z oné známé snahy po přizpůsobení architektuře zámku. Leč zámek působí svými klidnými, širokými formami, jeho krása záleží právě v rovnováze hmot, kdežto tam pod ním se to všecko houpe, křiví, krčí a hlavně uráží svým nevkusem. Jak pyšně dívá se tento velikán na tu chamrad' zkradených motivů ze všech snad možných stylů, jež jsou snad vším možným, jen ne uměleckým celkem. Má to býti zeď, prostá opěrná zeď, a vidíte slepé brány, bezúčelné výklenky, zábradlí ve vzduchu, okénka, ananasy, vázy a bůh ví co. [...]* Neštěstí.“¹⁰⁶

s. 389–403, zejm. s. 394n.

104 Václav CHALOUPECKÝ – Břetislav TOLMAN, *Starý kamenný most přes Labe v Roudnici*, Praha 1909, 23 s., samostatný otisk z časopisu *Technický obzor* 1909 (Chaloupecký autorem historického úvodu, autor technických pasáží Břetislav Tolman). Zdeněk Wirth obdivně označil pasáže o hospodářském významu mostu za novou „*v české literatuře názorem i formou.*“ AAVČR, fond Václav Chaloupecký, k. 8, i. č. 634 (I), Wirth Chaloupeckému 19. 9. 1909.

105 AAVČR, fond Václav Chaloupecký, k. 9, i. č. 716, Obecní úřad města Roudnice n./L. Chaloupeckému, 3 dopisy z února a srpna 1910, též Chaloupecký Ervínu Špindlerovi (nedat.), koncept; *Tamtéž*, k. 8, i. č. 643, Zíbrt Chaloupeckému 13. 4. 1910, Chaloupecký Zíbrtovi 14. 4. 1910 (koncept dopisu).

106 V. CHALOUPECKÝ, *Nový most pokazil zámek i město*, *Věstník Klubu za starou Prahu* 9/1910, s. 70.

Archivářovo angažmá ve prospěch modernizace roudnického kolo-ritu proti snahám mladočechů vedených starostou Ervínem Špindlerem se navíc netýkalo jen stavby mostu, ale též projektu komplexu měšťanských škol.¹⁰⁷ Nemělo by ovšem smysl zmiňovat se o těchto lokálních peripetiích, pokud by nezanechaly důležité stopy na Chaloupeckého historiografickém díle. Sklon k polemice i prezírávý postoj k názorům byť i poučených laiků byl zjevně Chaloupeckému vlastní. Začínající badatel se očividně pokládal za arbitra, jehož názor je díky poznatkům nabytým na univerzitě hodnotnější než omezený rozhled obyvatel polabského maloměsta,¹⁰⁸ ba i postoje představitelů starší generace historiků, sdružených tehdy kolem Muzea Království českého.

Chaloupeckého názory na umění i postoje ke kulturnímu dědictví, jež se projeví v kritice stavby mostu, byly nejenom odrazem někdejšího přátelství s Janem Gebauerem, ale také výsledkem spolupráce se Zdeňkem Wirthem. S agilním úředníkem Uměleckoprůmyslového muzea se Chaloupecký znal již ze studií a především ze společných sedánek v Unionce, kterých se účastnila doslova celá umělecká bohéma sdružená posléze v první generaci Mánesa.¹⁰⁹ Wirtha přiváděly do Roudnice uměleckohistorické zájmy a lobkovický archivář se ochotně podílel na obstarávání obrazových příloh a materiálové dokumentace k jeho knihám o českých městech. Není tedy divu, že kritika necitlivého včlenění mostní konstrukce do roudnického náměstí i konzervativního projektu roudnických škol evidentně odráží právě Wirthovy názory na proměnu charakteru českého maloměsta. Na rozdíl od Pelhřimova, kde se Wirth přímo zasadil o angažmá začínajícího Pavla Janáka, v Roudnici nešlo o přímou vazbu na aktivity Klubu za starou Prahu. O přetrvávajících kontaktech Chaloupeckého s architekty z okruhu Spolku výtvarných umělců Mánes však svědčí to, že autorem nábytku, jímž si dal vybavit svůj zámecký byt, zejména ložnici a přijímací pokoj, byl opět Wirthův spolupracovník Pavel Janák.¹¹⁰ Zatímco osobní vkus ilustruje archivářův vztah k moderním uměleckým tren-

107 ÚDU AVČR, oddělení dokumentace, fond Zdeněk Wirth, Chaloupecký Wirthovi, 20. 2. 1911. O kořenech Špindlerovy takřka legendární autority v podřipském prostředí srov. Milan HLAVAČKA, *Samo-správa a festivita. Tábor lidu na Řípu jako reálná a virtuální performance*, in: *Historik nad šachovnicí dějin. K pětasedmdesátinám Jana Galandauera, Dagmar Hájková – Luboš Velek a kol. (eds.)*, Praha 2011, s. 92–111, zejm. s. 96, 105n.

108 O prožívání „kletby malého města“ srov. NA, fond Josef Šusta, Chaloupecký Šustovi 15. 2. 1911.

109 V. V. ŠTECH, *Vzpomínka na Unionku*, in: TÝŽ, *Dohady a jistoty. Výbor studií a článků*, Praha 1967, s. 386. TÝŽ, *Ze začátků V. H. Brunnera*, in: *tamtéž*, s. 380.

110 AAVČR, fond Václav Chaloupecký, k. 4, i. č. 205, Pavel Janák Chaloupeckému, 17 dopisů, 1907–1912. Chaloupeckého nábytek byl též publikován jako příklad moderního interiéru svobodného muže in: *Das Interieur. Wiener Monatshefte für Wohnungs-ausstattung und Angewandte Kunst* 12, 1911, Heft 2, obrazové tabule č. 13 a 14. Srov. AAVČR, fond Václav Chaloupecký, k. 8, i. č. 634, Wirth Chaloupeckému 8. 3. 1911. K roli Zdeňka Wirtha jako propagátora a místy doslova obchodního agenta začínajícího Pavla Janáka srov. Hana KÁBOVÁ, *Zdeněk Wirth a Pelhřimov. Karel Polesný, Pavel Janák a pelhřimovská pobočka Klubu za starou Prahu (1908–1914)*, in: Zdeněk Wirth pohledem dnešní doby. Soubor příspěvků, Jiří Roháček – Kristina Uhlíková (eds.), Praha 2010, s. 125–155.

dům, propojení odborné publikační činnosti a zájmu o veřejný prostor dokládá snahu přenést poznatky získané prací historiků do širšího společenského kontextu. Že tak spontánně činil prostřednictvím veřejné polemiky s oficiálními kulturními i politickými autoritami, je pro pochopení dalších osudů Václava Chaloupeckého zcela zásadní.

Hlavními literárními plody let Chaloupeckého působení v Roudnici jsou tři popularizační publikace: monografie *O Řípu*, stručný přehled dějin hlavního města s názvem *Praga Caput regni*, určený pro plánovaný bedekr Klubu za starou Prahu, a především kniha o Františku Palackém pro edici Zlatoroh, vydávanou Spolkem výtvarných umělců Mánes. Ačkoli Chaloupecký sám nepokládá jmenované knihy za svá stěžejní díla, jsou tyto texty pro porozumění jeho náhledu na české a posléze i slovenské dějiny určující jak způsobem zpracování látky, tak okruhem problémů, s nimiž se byl nucen vyrovnávat. Zhodnocení stylistického daru prostřednictvím popularizačních textů představovalo pro Chaloupeckého kompromis, vynucený nemožností systematického bádání nad většími tematickými celky. Podněty k takové práci navíc nemusel složitě konstruovat, protože přicházely samy. Přesněji řečeno – v pozadí geneze v podstatě všech literárních závazků, jež Chaloupeckého odváděly od lobkovických témat, stál opět Zdeněk Wirth.

Když se po smrti Svatopluka Čecha objevila v roudnických kuloárech myšlenka pohřbit básníka na Řípu „*v prostém hrobě, travou zarostlém*“, obrátil se archivář na Wirtha s ironickým údivem a s otázkou, jak by pražské intelektuální kruhy reagovaly, kdyby se „*roudnickým tatíkům*“ přiznal takový kredit: „*Já, pokud je znám, myslím, že by ani nic uměleckého do svého kraje nepřipustili. A bez ‚mauzolea‘ v prostém hrobě Sv. Čecha taky nenechají.*“¹¹¹ Jistě nepřekvapí, že se Chaloupecký nechal upoutat dominantou roudnického horizontu – Řípem. Zmínil se pravděpodobně Wirthovi i o tom, že by se o mýty opředěném vrchu dala sepsat pěkná populární knížka. Když se krátce nato o její vydání začal zajímat Wirthův spolupracovník, knihkupec a antikvář Antonín B. Černý, rozšířil Chaloupecký svůj pracovní program o pátrání po osudech „*hory národní*“. Ačkoli představu o podobě knihy měl hotovou vbrzku („*podobný papír, tisk i úprava, jako je Wirthem vydaný Pelhřimov, by se mi zcela zamlouvala.*“¹¹²), musel svého dvorního dodavatele a budoucího nakladatele zchladit: „*Festina lente! Mám toho dosud hrozně málo.*“¹¹³ Ačkoli plánoval být s věcí do roka hotov,¹¹⁴ téma si při extenzivním pracovním programu vyžá-

111 ÚDU AVČR, oddělení dokumentace, fond Zdeněk Wirth, Chaloupecký Wirthovi 30. 10. 1909, 23. 11. 1909.

112 LA PNP, fond Antonín B. Černý, Chaloupecký A. B. Černému 23. 9. 1909.

113 *Tamtéž.*

114 *Tamtéž*, Chaloupecký A. B. Černému 14. 11. 1911.

dal několik let a k vydání knihy nakonec došlo až po válce.¹¹⁵ I když mělo jít o populární text cílený na účastníky pravidelné svatojiřské pouti,¹¹⁶ Chaloupecký se při práci musel potýkat nejen s demytizací tématu, ale poprvé byl nucen více se zapracovat do toponomastiky. Zde ovšem vyplynulo na povrch jeho nedostatečné filologické školení, neboť jazykovědě se na univerzitě přes přátelství s Gebauerovým synem vůbec nevěnoval.¹¹⁷ I když se v nejasnostech musel spoléhat na konzultaci s univerzitními bohemisty,¹¹⁸ svůj pozdější obraz starších slovenských dějin v průkopnické knize *Staré Slovensko* založil právě na analýze pomístních jmen.

Byl to opět Zdeňek Wirth, kdo přesvědčil Josefa Šustu, aby se jménem Klubu za starou Prahu obrátil na Chaloupeckého s prosbou o sepsání populárního pojednání o vývoji hlavního města pro chystaného klubového průvodce.¹¹⁹ Archivář se věci ochotně ujal, jistě i proto, že si mohl vyzkoušet syntézu dosavadního bádání a porovnat Palackého krátké vylíčení dějin Prahy s přístupem Tomkovým. Z výše naznačených postojů k psaní o dějinách je nasnadě, který autor u něj získal větší sympatie. Zároveň se zde Chaloupecký vyznal z „*vroucí lásky ke kacírské metropoli*“,¹²⁰ již neodchýlně od velkých předchůdců vnímal jako „*gravitační bod celého království*“, do kterého „*po staletí národ náš své nejlepší síly, své nejzdařnější syny dával*.“¹²¹ Osobitě se vyrovnal i s otázkou česko-německých vztahů. Navázal zde na svůj český vlastenecký zápal a obdiv k západním kulturním importům, tedy na rozpor, s nímž se potýkal již při interpretaci pramenů dizertační práce: „*Přemyslovci neobdarili Němce v Čechách privilegii z ně-*

115 Kniha nakonec vyšla až roku 1919, právě v době, kdy Chaloupecký odcházel s novými úkoly na Slovensko. Že se co do vyčerpání tématu jedná o donedávna nepřekonanou práci, vyplývá z poznámkového aparátu Eduarda Maura. Srov. Eduard MAUR, *Paměť hor*, Praha 2006, s. 215–252 /kapitola *Bájný počátek národa: Říp!*. Maurova charakteristika textu coby pokusu skloubit národní symbol s čechoslovakistickou idejí bohužel pomijí fakt, že dvě citované věty o dosažení svobody a připojení „*větve slovenské*“ k národu jsou až posledními redakčními vsuvkami textu. (srov. tamtéž, s. 246) Chaloupecký text upravil k tisku již v roce 1915 během vojenské služby v Hradci Králové. Srov. NA, fond Josef Šusta, Chaloupecký Šustovi 15. 11. 1915.

116 „*Vidím, že již letos do sv. Jiří kniha hotova nebude.*“ LA PNP, fond Antonín B. Černý, Chaloupecký A. B. Černému 13. 3. 1912.

117 Navštěvoval přednášky z historie, dějin umění, filosofie, germanistiky a romanistiky. I když se v historických kurzech (např. u Zírta) věnoval interpretaci staročeských textů, specializované výklady o historickém vývoji češtiny si vůbec nezapsal. Srov. AAVČR, fond Václav Chaloupecký, k. 1a, i. č. 1 – osobní doklady. Index lectionum V. Chaloupeckého.

118 Svě otázky adresoval především Emilu Smetánkovi. Srov. Václav CHALOUPECKÝ, *O Řípu*, Praha 1919, s. 13–26.

119 Šlo o brožuru, která vinou redakčních průtahů zůstala několik let ležet v sazbě a vyšla až po skončení války pod názvem *Praga caput regni*. Srov. AAVČR, fond Václav Chaloupecký, k. 7, i. č. 556 (I), Šusta Chaloupeckému 13. 2. 1911. Též NA, fond Josef Šusta, Chaloupecký Šustovi 15. 2. 1911. Tamtéž lze sledovat i další osudy textu, jehož sepsání Chaloupecký od počátku podmínil Šustovou a Pekařovou odbornou revizí.

120 Václav CHALOUPECKÝ, *Praga caput regni*, Praha 1919, nestránkovaná předmluva napsaná v březnu 1918 v polském Działoszynu.

121 *Tamtéž*, s. 33–34.

*jaké zvláštní úcty nebo lásky k tomuto národu, nýbrž, že viděli v nich především užitečné zařízení, směřující k povznesení Čech. [...] Ačkoli nelze neuznati zásluhy těchto cizinců o vznik obecní samosprávy v Čechách (oni však zřízení municipální též recipovali z Francie a Itálie), o rozvoj obchodu a průmyslu, jakož i bohatství Prahy a bohatství země vůbec, přece třeba říci, že tito Němci z Prahy Prahu nevytvořili; již proto ne, že z víc než 30 převahou německých měst v Čechách jen jedině stalo se Prahou.*¹²² Pohled na dějiny optikou událostí v centru ovšem Chaloupeckému vydržel i po vzniku Československé republiky, což se pro výklad dějin Horních Uher ukázalo jako značně problematické. To samé platilo i pro vyhraněně dialektický postoj k národnostní otázce, který i Palackého „stýkání se“ proměňoval v konflikt.

O nově zakládané edici Zlatoroh, vydávané spolkem Mánes, se Chaloupecký dozvěděl už v roce 1909 – opět od Wirtha. Ten mu také přímočarým způsobem nastínil další tvůrčí závazek: „*Už mají od A. Nováka Nerudu, od Jiráňka Mánesa, od Chalupného Havlíčka a od Zicha Smetanu. Pekaři psali o Palackého. Něco si vymyslete.*“¹²³ Archivář byl zpočátku k popularizační syntéze skeptický a argumentoval ještě lobkovickými pracovními plány.¹²⁴ Když se však situace s vydáváním rekatolizačních písemností vyvinula výše popsáním směrem, začal o pobídce smýšlet jinak. Čerstvý vzor stylu i doklad náročnosti popularizační práce shledával v prvním díle Pekařovy *Knihy o Kosti*, jehož vznik měl možnost sledovat a poněkud se na něm i podílet. Pekař se totiž krátce poté, co Chaloupecký vstoupil do lobkovických služeb, na někdejšího studenta obrátil s prosbou o prověření „*věcí kosteckých*“.¹²⁵ Slova „*obírám se con amore historií Kosti, zámku i panství*“¹²⁶ dětenického rodáka doslova elektrizovala. Nejenže Pekařovi zajistil požadovanou rešerši, ale vyhledával mu v roudnické obrazárně méně známá vyobrazení hradu. Zaujetí ikonou rodného kraje sdílel do té míry, že mu později Pekař posílal k četbě kapitoly druhého dílu v korektuře, ba dokonce byl nucen horlivost někdejšího žáka mírnit: „*Milý pane doktore, rozmnožujete důkazy svého radostného zájmu o mou Kost (a trochu také Vaši) znovu a znovu, že budu na rozpacích, budu-li mysliťi na rovnocennou oplátku.*“¹²⁷

122 Tamtéž, s. 33.

123 Srov. AAVČR, fond Václav Chaloupecký, k. 8, i. č. 634, Wirth Chaloupeckému 9. 9. 1909. Jednalo se o přísliby, nástin edičního programu. Arne Novák, Miloš Jiránek a Emanuel Chalupný se stali pravidelnými příspěvateli edice, Otakar Zich však nakonec smetanovský portrét nenapsal (ale ujal se ho až roku 1915 Karel Hoffmeister). Srov. přehledné heslo [online]: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Zlatoroh> [cit. dne 8. 6. 2012]

124 ÚDU AVČR, oddělení dokumentace, fond Zdeněk Wirth, Chaloupecký Wirthovi 11. 8. 1909.

125 AAVČR, fond Václav Chaloupecký, k. 6, i. č. 402, Pekař Chaloupeckému 8. 12. 1908.

126 Tamtéž. Srov. Marie RYANTOVÁ, *Po stopách vzniku Knihy o Kosti a jejího třetího dílu*, in: Josef Pekař a české dějiny 15.–18. století, Bystrá nad Jizerou 1994 (= Z Českého ráje a Podkrkonoší – Supplementum 1), s. 119–138, zde 126n.

127 AAVČR, fond Václav Chaloupecký, k. 6, i. č. 402, Pekař Chaloupeckému 4. 5. 1910.

Inspirace *Knihou o Kosti* není v Chaloupeckého popularizačních textech explicitně zmíněna. Když však žádal Josefa Borovičku o sdělení, co lze ve fondech Zemského archivu použít k prozkoumání pozemkové držby na Podřipsku, zdůvodnil to výmluvnou větou: „*Zabývám se tak hodně mimochodem, ale con amore, dějinami Řípu.*“¹²⁸ Když byl posléze Chaloupecký osloven redakcí Mánesa, aby pro Zlatoroh sepsal populární knížku o Palackém, přitakal výzvě s vědomím, že Josef Pekař, autor zevrubných pojednání o hodslavickém rodáku, původní nabídku odmítl. Oslovil tedy profesora s dotazem, zda by se mohl závazku ujmout sám. Pekař nic nenamítal: „*Toho Palackého chtěli ode mne již asi před rokem. Řekl jsem, že jsem to dělal již třikrát a nemám chuti dělat po čtvrté. [...] Proto líbí-li se Vám úkol, podejte se ho beze všeho.*“¹²⁹ Knížecí archivář však vyjádřil oprávněnou obavu: „*Palacký, jak bych jej napsal, [by] se velmi blížil svým pojetím Vaším článkům; totiž jistě v otázkách zásadních. Tomu se však sotva kdo jiný (a rozumný) ubrání.*“¹³⁰ Pekař kontroval: „*Opakuji, jen pište; nejen, že bude lépe, budete-li psát Vy, než někdo jiný, ale Vaše práce bude jistě mít svůj, Váš tón.*“¹³¹

Nabízí se otázka, proč se Chaloupecký nevěnoval pojednání o Řípu a zaměstnával se dalšími závazky. Obě práce byly samozřejmě, byť nepřímou, svázány s roudnickou tematikou. Kniha pro Zlatoroh však měla na rozdíl od té o Řípu závazný termín – měla být vydána u příležitosti oslav odhalení Suchardova pomníku.

Práce o Otci národa navíc nabízela možnost proniknout do badatelského zázemí velkého historiografa. Chaloupecký úkol vnímal i jako osobní výzvu, neboť byl nucen se s Palackého odkazem vyrovnávat doslova ve všech otázkách, jimiž se doposud zabíral: „*Takovou studii o Palackém chci si prodělat nejen pro jiné, ale zvláště pro sebe.*“¹³² Pro přijetí nového tématu hovořila možnost lépe pochopit Palackého obdivuhodnou schopnost pracovní koncentrace, s níž dokázal vybudovat svébytné pojetí českých dějin, ale také porozumět, jak obstával v závazcích vůči šlechtě.

S obtížemi nového úkolu se Chaloupecký z pochopitelných důvodů svěřil i Jaroslavu Gollovi: „*Původně chtěl jsem jen jaksi shrnouti dosavadní bádání a především na základě prací Vašich, Pekařových a Památníku*¹³³ *nakresliti jeho [tj. Palackého – pozn. MD] obraz. Ale pak mne přece zlákal původní mate-*

128 LA PNP, fond Josef Borovička (neuspořádáno), Chaloupecký Borovičkovi 24. 9. 1911.

129 AAVČR, fond Václav Chaloupecký, k. 6, i. č. 402, Pekař Chaloupeckému 12. 12. 1911.

130 ANM, fond Josef Pekař I., k. 11, Chaloupecký Pekařovi 13. 12. 1911.

131 AAVČR, fond Václav Chaloupecký, k. 6, i. č. 402, Pekař Chaloupeckému 13. 12. 1911.

132 ANM, fond Josef Pekař I., k. 11, Chaloupecký Pekařovi 11. 12. 1911.

133 Míneňa publikace *Památník na oslavu stých narozenin Františka Palackého*, Praha 1898.

riál, jmenovitě po vydání nejnovějšího dílu Nováčkovy korespondence.¹³⁴ Kniha má vyjít koncem června a bude v ní řada zajímavých vyobrazení. Ale tento termín je také, co mi práci ztrpčuje a způsobuje, že jsem zůstal mezi souhrnem a novým zpracováním asi uprostřed. Je také velmi těžké psát o věcech, jako je Palackého politika aj. vědecky, stručně, a přece jen jaksi pro širší publikum.¹³⁵

Výsledné dílko bývá poněkud ploše vnímáno jako pouhé shrnutí dosavadních Gollových a Pekařových prací, jež způsobilo nevoli s autorovými učiteli a neuniklo ani podezření z plagiátorství.¹³⁶ Pro porozumění Chaloupeckého pojetí česko-slovenských vztahů je to však kniha zásadní. Pekařův a Gollův žák vědomě adresoval knihu odlišnému publiku, než na jaké cílily texty věhlasnějších předchůdců. Nepochyboval ani o tom, že se přinejmenším zčásti pokusil o nové uchopení tématu, a nikoli zcela bez úspěchu: „*Je to dnes [...] nejlepší kniha o Palackém,*” svěřil se příteli Janu Heidlerovi,¹³⁷ „*ač sám nejlepe vím, že o poznání Palackého jsem si zdaleka nezískal těch zásluh, jako Pekař neb Goll. [...] Je vidět, kde osud dopřál mi býti objevitelem, býti prvním, že i tam je patrné, oč naše vědomosti o Palackého mládí, o jeho pobytu v Prešpurce a v Praze až do r. 1827, obohatil nový materiál. To, co ku př. Goll o poměru Palacký-Dobrovský mohl jen v domněnkách naznačiti, mohl jsem pěkně vylíčiti.*”¹³⁸ Právě při práci na pasážích o historikově osobnostním zrání, založených na korespondenci Palackého s prešpurskými přáteli, se Chaloupecký poprvé setkal s provokativní a skeptickou otázkou Jana Blahoslava Benediktioho: „*Či bude z nás Čechů, Moravanů a Slováků kdy něco samostatného, vlastního, původního?*”¹³⁹ Otázka česko-slovenských vazeb při zrodu Palackého národní ideologie Chaloupeckého očividně zaujala. Na jiném místě knihy zdůrazňuje, že „*Palackému šlo o to, aby jednotný jazyk byl základem jednotné literatury, jednotné kultury a vůbec jednoty národní*”¹⁴⁰ kmenů československých, bydlících v různých zemích a státech.¹⁴¹ Na rozdíl od Pekaře proto více uvažoval o momentech,

134 Mínen svazek *Františka Palackého korespondence a zápisky*, 3., *Korespondence z let 1816–1826*, Vojtěch J. Nováček (ed.), Praha 1911 (= Sbirka pramenův ku poznání literárního života v Čechách, na Moravě a v Slezsku. Skupina 2, *Korespondence a prameny cizojazyčné*, č. 16).

135 NA, fond Jaroslav Goll, Chaloupecký Gollovi 25. 5. 1912.

136 O názorovém rozkolu s Josefem Pekařem více viz Milan DUCHÁČEK, *Dva kohouti na jednom smetišti. Václav Chaloupecký, Josef Pekař a selská otázka v husitství*, in: *Zrození mýtu. Dva životy husitské epochy*. K počtu Petra Čorneje, Robert Novotný – Petr Šámal (eds.), Praha 2011, s. 394–396.

137 O této výjimečné osobnosti mezi Gollovými a Pekařovými žáky dosud nejpodrobněji Karel KUČERA, *Historik Jan Heidler*, in: *TÝŽ, Historie a historici*, Praha 1992, s. 123–148; zde na s. 138n i podrobnější vylíčení počátků spolupráce a přátelství s Chaloupeckým.

138 NA, fond Jan Heidler, Chaloupecký Heidlerovi 7. 3. 1914. Tento osmistránkový dopis je též nejrozsáhlejším shrnutím Chaloupeckého kontroverze s Pekařem, jenž se urazil pod dojmem recenze z pera Zdeňka V. Tobolky, jenž v *Národní politice* nařkl Chaloupeckého z plagiátu Pekařových textů.

139 V. CHALOUPECKÝ, *František Palacký*, Praha 1912, s. 20.

140 Zdůraznil V. Chaloupecký.

141 V. CHALOUPECKÝ, *František Palacký*, s. 69.

kdy Palacký překročil limity historického práva. Bezespору ho upoutala provokativní Gollova formulace z jubilejní přednášky pronesené 13. června 1898, v níž zaznělo, že „Palacký náležel všem třem¹⁴² větvím národa českého... Než po ztrátě Slovenska lze ještě hovořiti o trojí větvi? Pravím: Po ztrátě Slovenska... Jubilejní slavnosti posledních let nám tuto ztrátu bolestně připomínají, slavnost Kollárova, Šafaříkova a nyní také Palackého.“¹⁴³

Chaloupeckým později mnohokrát opakovaný výrok, že „*nám Palackého dalo více Slovensko než Morava*“,¹⁴⁴ byl doslovným citátem Jaroslava Golla.¹⁴⁵ Shrnující konstatování, že „*v Prešpurku, a hlavně zásluhou vlivů mimoškolských, Palacký stal se Palackým a odtud jako hotový, zralý muž přišel do Prahy*“,¹⁴⁶ pro změnu navazovalo na Pekaře, pro Chaloupeckého však mělo hlubší význam. Nikoli náhodou se s větším důrazem než jeho učitelé věnoval skutečnosti, že kromě prešpurských přátel z lycea měl na Palackého zraní hlavní vliv vztah s paní Zerdahely.¹⁴⁷ Kromě obtíží poměru k vrchnosti totiž Chaloupecký při psaní knihy řešil ještě jiné dilema, a to výsostně intimního rázu. Palackého evangelické zázemí a zakořenění ve slovenském prostředí ho totiž přivádělo blíže ke světu, jenž již několik let zaměstnával jeho city. Tato motivace je vyjádřena v dedikaci: *Své ženě*.

***

Knihy o Palackém se roudnickému archiváři stala tématem skutečně existenciálním. Cestu ke sňatku se Slovenkou Ludmilou Groeblovou totiž komplikovalo hned několik obtíží, jež jakoby tvořily zrcadlový odraz příběhu rodinného štěstí Františka Palackého a Terezie Měchurové.¹⁴⁸ Peripetie Chaloupecký zevrubně a s poněkud cynickou otevřeností vyličil Josefu Šustovi, neboť kauza se dotýkala i dalšího setrvání v lobkovických službách: „*Se svou ženou měl jsem již řadu let známost a snad Vám to ani nebylo zcela tajno. Setkali jsme se v Praze na univerzitě a já snad bych se byl odhodlal k tomuto kroku již dříve, kdyby v cestě nebyly bývaly značné překážky. Moje žena narodila se na Slovensku, je dcerou evangelického učitele, a tím je vlastně vše řečeno. Byla chudá a protestantka. Matka jí zemřela, když se narodila, otec se podruhé oženil, a tím vším byla přirozeně nucena odejiti z domova a pomocí vzdělání hledati si chléb. Po-*

142 Zdůraznil J. Goll.

143 Jaroslav GOLL, *František Palacký*, in: Jaroslava Golla vybrané spisy drobné I., Praha 1928, s. 40. Původně otištěno in ČČH 4, 1898, s. 211–279, zde s. 212.

144 V. CHALOUPECKÝ, *František Palacký*, s. 2.

145 J. GOLL, *František Palacký*, s. 40.

146 V. CHALOUPECKÝ, *František Palacký*, s. 12–13.

147 *Tamtéž*, s. 28–31.

148 Srov. Jiří KOŘALKA, *Průhled do způsobu života pražské měšťanské rodiny Měchurovy a Palackého kolem poloviny 19. století*, Lidé města 5, 2003. Dostupné online: http://lidemesta.cz/index.php?id=522#_edn6 [cit. dne 8. 6. 2012]. Více též J. KOŘALKA, *František Palacký (1798–1876)*, Praha 1998, s. 112n, srov. Jiří ŠTAIF, *František Palacký. Život, dílo, mýtus*, Praha 2010, s. 62n.

slední dobou byla učitelkou na lyceu na Smíchově. [...] Nejvážnější překážkou v mém sňatku byla různá konfesijní příslušnost. My oba jsme indiferentní, moje žena, co se vnitřního přesvědčení týče, by se byla nijak nerozpakovala zaměnit církev augsburskou za katolickou, ale byly a jsou tu rodinné ohledy, jm[enovitě] na otce. Mluvil jsem o tom s pí kněžnou a navrhl, zda by byla knížecí rodina srozuměna, aby moje žena přestoupila ke katolicismu až po smrti svého otce; při tom jsem ji ujistil, že vnitřně patří k nám a že pouze ohledy na příbuzenstvo jí brání; paní kněžna neřekla tak ani onak.

Na to jsem hovořil s p. domácím radou Drem Paulerem; choval se ke mně přátelsky a mluvil otevřeně. Řekl, že kníže přestup jako podmínku žádat nebude, ale že ta podmínka je celým mým postavením dána. Kdybych nebyl rodným archivářem snad nekatoličtější české rodiny, kdybych byl snad lobkovickým úředníkem, pak že by na tom nezáleželo. Ale že mi radí, aby moje žena, tehdy ještě snoubenka, před sňatkem přestoupila. Jinak že by to mohlo znamenat otřesení mého postavení.

Navštívil jsem otce své ženy a vyložil, jak se věci mají. Ale ten byl velmi zatvrzelý a prohlásil, že nejen přestoupení, ale i t[ak] ř[ečené] kantely[?] katol[ického] vychování, znamenalo by roztržku navždy. Mně je sice katol[ický] klerikalismus sympatičtější než protestantský, ale přeci jen mne situace velmi depřimovala. Myslel jsem na mnohé, i na to, zda bych neměl od Lobkoviců odejít... Snad bych se uchýlil i jinde. Leč přeci uznávám a moje žena to uznala také, že ty podmínky vědeckého vývoje, kdybych i materiální postavení jinde našel (ač nevím), byl bych nenašel nikde, a proto přestoupila. Tím ovšem otevřela se mezi ní a jejím otcem propast, kterou snad teprve čas dovede překlenouti. Z domova nedostala žádné pomoci, takže i o výbavu musel jsem se já postarati. K tomu pak přidružily se komplikace s mojí rodinou, která mojí volbu zvláště radostně nevířala, a nesnáze s formalitami sňatku (moje žena, jako uher[ská] státní příslušnice, musela mít konsenzus od uher[ského] min[isterstva] spravedlnosti aj.). Posledně zmíněné jsme šťastně překonali, moje žena, která má milou a přičylnou povahu, dovedla si rodiče takřka naráz získat, takže jsme byli minulou středu oddáni.¹⁴⁹

Svatba se konala v době, kdy Chaloupecký horečně pracoval na knize o Palackém. Nepřekvapí proto, že se mu bariéry, stojící mezi historickými zeměmi a Slováký v Horních Uhrách, vyjevily s intenzitou, jež těžko mohla souznít s idealismem příznivců česko-slovenské vzájemnosti. Skutečnost, že tyto obtíže dokázal společně se ženou překonat, se pro něj stala určující zkušeností o to více, že česko-slovenská manželství byla před první světovou válkou

149 NA, fond Josef Šusta, Chaloupecký Šustovi 20. 1. 1912. Srov. AUK Praha, fond č. 314, Václav Chaloupecký, osobní výkaz. Zde je zřejmě mylně uvedeno datum sňatku 12. 2. 1912.

v české společnosti spíše kuriozitou a k jeho uskutečnění museli oba partneři urazit dlouhou cestu. V poslední dekádě před Velkou válkou představovalo Slovensko pro Čechy zcela jinou zkušenost než po zrodu společného státu. V atmosféře doznívajícího fin de siècle existovalo Slovensko v myslích velké části Čechů spíše jako imaginární nežli reálný prostor. I osoby s univerzitním vzděláním znaly tehdy Slováky veskrze zprostředkovaně, z literatury, a zejména díky studentům přicházejícím z Horních Uher za vzděláním do Prahy. Chaloupecký však na rozdíl od Alberta Pražáka, svého kolegy ze studií, nepatřil k nadšeným čtenářům propagačních brožur slovakofila Karla Kálala.¹⁵⁰ Gymnazista publikující překlady básní v socialistických periodikách jako byla například nedělní příloha *Práva lidu*,¹⁵¹ se v okruhu anarchistických buřičů setkával spíše s méně idealizovanými obrazy života v Horních Uhrách. Typické byly pesimisticky vyznívající sociálně kritické črty: „*Není nikterak záviděníhodným Slovákovo bydllo [...]. Hmotný jeho život, toť po většině těžká, nezměrná chudoba. Jdete ode vsi ke vsi. V malé dědince, s řadou dřevěných chatek, jakoby po vymření... Tu se mihne žena (slovensky, baba'), děcko či starucha. Muži jsou většinou za chlebem z domu. Od útlých hochů, až k statným mužům, tvrdým a houževnatým jako kořen starého pně – vše jde za živobytím, blíže i dál někde ve světě. [...] Nouze je stálým, nevládným hostem u většiny slováckého lidu. Zeje z těch postav, jež bosa nebo v papučích, v odraných halenách, v ‚klobúčích‘ všech forem, s bodrým ponížným výrazem rozbíhají se za chlebem do všech končin. Na ně pohrdavě pozírá lépe situovaný Maďar, přezírá je světa znalý žid. V mnohých osadách bývá žid nejbohatším pánem, s ním o majetek se dělí pouze maďarští ‚grofy‘.*“¹⁵² Ani mladý Gebauer, jenž měl na Chaloupeckého názory zásadní vliv, neprojevoval vůči Slovákům vstřícný idealistický postoj, typický pro značnou část pražské studující mládeže. Ba právě naopak, šokoval okruh přátel, když Slováky označil za „*bigotní stádo alkoholismem a klerikalismem zblbených idiotů.*“¹⁵³ Chaloupeckého vztah ke Slovensku se tak začal odvíjet až po setkání, jež s ironií sobě vlastní zachytil v básni někdejší spolužák a literární kumpán Josef Mach:

*Já nejsem zrovna slavofil,
však letos proti zvyku
Slovačku jsem si namluvil
ze země dráteníků.*

150 O Pražákově žákovském obdivu svědčí korespondence, uložená in LA PNP, fond Karel Kálal, Albert Pražák Karlu Kálalovi.

151 Srov. fragmenty Chaloupeckého poetické tvorby in AAV ČR, fond Václav Chaloupecký, k. 16, i. č. 944.

152 Josef VESELÝ, *Dojmy ze Slovenska*, Rudé květy 1902/1903, s. 43–46, 59–61.

153 LA PNP, fond Jan Gebauer ml., Gebauer Kláře Heyrovské 10. 2. 1905.

*Co živ jsem ještě neviděl
ženskou takové krásy.
Kdyby to nebyl archanděl,
řek bys, že anděl to asi.*

*Po vědě pojala prý ji
touha až nevýslovná.
Je zde na filosofii
v semestru třetím zrovna.*

*Studovala prý víc než moc
má už svůj světový názor.
Vlasy má černé jako noc
neb jako černoška z Azor.*

*Pohyby téměř má kočičí,
bereť si šelmy ty za vzor.
Mně se to celkem nepříčí.
mám o všem svůj vlastní názor.*

*Nejsa přítelem mnoha slov
člověk se se vším srovná,
zvlášť když je taky filosof
v semestru třetím zrovna.
[...]*

Báseň pak končí verši *Prečo len ty ňa nelúbíš, Slovačko moje drahá.*¹⁵⁴

Odhalit ženskou hrdinku básně není obtížné – Ľudmila Groeblová byla tehdy jedinou slovenskou studentkou pražské filozofie. Z indexů budoucích manželů nelze zjistit, zda jejich první setkání proběhlo právě ve třetím semestru.¹⁵⁵ Josef Mach však v roce 1905 pobýval na univerzitě v Innsbrucku. Je proto velmi pravděpodobné, že zde nezachytil epizodu vlastního milostného vztahu, nýbrž střípek osudu kamaráda z mladoboleslavského gymnázia.¹⁵⁶ Také vzpomínky Ľudmily Groeblové i její drobná próza prozrazují, že

154 *Písně pro mou milou III*, in: Josef MACH, *Básně*, Praha 1933, s. 21–22.

155 Srov. AUK Praha, Zápisnice studentů FF UK–F, *Filosofové řádní/mimořádní LS 1904, ZS 1905/06*. Zápisové archy Václava Chaloupeckého a Ľudmily Groeblové nevykazují, že by společně navštěvovali nějaký přednáškový kurz nebo seminář.

156 Srov. AAVČR, fond Václav Chaloupecký, k. 5, i. č. 329, Josef Mach Chaloupeckému 23. 6. 1900, 14. 11. 1944, 13. 12. 1944. Albert Pražák se později při přípravě výboru z díla Josefa Macha Chaloupeckému zmínil, že mu Mach „velmi zajímavě podával vzpomínky na Tebe.“ Srov. AAVČR, fond Václav Chaloupecký, k. 6, i. č. 428, Albert Pražák Chaloupeckému 28. 2. 1931. Jistým vodítkem ke zpochybnění autobiografičnosti, již se jinak Machovy básně vyznačují, je i skutečnost, že její text nezařadil do pásma *Života běh*.

počátky vztahu s Chaloupeckým nebyly provázeny spontánním souzněním. V době, kdy se začínající historik vrátil z vojenské služby v Alpách, totiž řešila Groeblová intenzivní, avšak rozporuplný poměr k nejvýraznější osobnosti slovenské básnické moderny – Jánovi Bottovi, později známému jako Ivan Krasko (tehdy však poetické spády ukrýval pod pseudonymem Janko Cigán).¹⁵⁷

Gemerský evangelík Botto byl o šest let starší než dětenický buřič. Ačkoli bývá řazen k slovenské moderně, jmenovec a vzdálený příbuzný štúrovského romantického básníka Jána Botta dokázal ocenit domácí tradici, tvorbu Svetozára Hurbana-Vajanského a vážil si i poezie Pavla Országha-Hviezdoslava.¹⁵⁸ Po ne právě povznášejících zkušenostech z maďarského, německého a rumunského gymnázia se rozhodl pro studia na pražské technice.¹⁵⁹ Brzy náležel k nejvýraznějším postavám spolku Detvan, který fungoval po roce 1900 jako neformální čechoslovakistické centrum.¹⁶⁰ S názory hlasistů však Botto dlouhodobě nesouzněl¹⁶¹ a jeho vztah ke slovenským kořenům přes nepopíratelně švihácký zevnějšek doprovázela jistá moralistní přepjatost, s níž se snažil reprezentovat slovenskou kulturu v Čechách.¹⁶²

Vzhledem k tomu, že Ludmila Groeblová byla jedinou ženskou členkou Detvanu,¹⁶³ není divu, že pozdějšího senátora za agrární stranu zaujala. Obzvláště, když sebevědomě hájila své představy o moderním ženství a ani v diskusích o světové literatuře nezůstávala pozadu.¹⁶⁴ Ba dokonce Botta sama nabádala, aby překládal z Dehmela, Rilkeho a Liliencrona.¹⁶⁵ Dcera holičského učitele Pavla Groebla, absolventa kdysi prestižního slovenského evangelického gymnázia v Revúci, získala vzdělání na gymnáziu v Hodoníně a absolvovala dívčí lyceum Vesna v Brně. Maturita jí roku 1904 otevřela brány pražské fi-

Srov. Josef MACH, *Života běh*, Praha 1933.

157 *Listy Ludmily Groeblovej Michalovi Gáfríkovi*, Michal Gáfrík (ed.), Literárny archív 36–37, 2002, s. 30; list č. 4, Groeblová Gáfríkovi 13. 6. 1964. Těž *Súborné dielo Ivana Krasku. Zväzok prvý (Poézia)*, Michal Gáfrík (ed.), Bratislava 1966, s. 191–194. Srov. *Súborné dielo Ivana Krasku. Zväzok druhý (Básnické preklady, lyrická próza, fejtóny, básne v próze, afrorismy, polemika, spoločenskovedné štúdie)*, Michal Gáfrík (ed.), Bratislava 1993, s. 427, ref. č. 19.

158 V jeho poezii lze však nalézt četné české inspirační zdroje, především poezii Karla Hlaváčka. O tom více Ján ZAMBOR, *Ivan Krasko a poézia českej moderny*, Bratislava 1981. Totéž potvrzuje náhled Groeblové, srov. *Listy Ludmily Groeblovej*, s. 31; list č. 7, Groeblová Gáfríkovi 19. 2. 1965.

159 *Súborné dielo Ivana Krasku. Zväzok prvý (Poézia)*, Michal Gáfrík (ed.), Bratislava 1966, s. 194–195.

160 Viliam TURČÁNY, *Krasko v Detvane*, Slovenská literatúra 11, 1964, s. 607–620, zde zejm. 614n; Těž obecněji Naděžda JURČIŠINOVÁ, *Zameranie slovenského spolku Detvan v Prahe (1882–1914)*, Annales historici Presovienses 9, 2009, s. 136–157.

161 Srov. M. GÁFRIK, *Poézia slovenskej moderny*, Bratislava 1966, s. 143–144.

162 *Listy Ludmily Groeblovej*, s. 37; list č. 16, Groeblová Gáfríkovi 15. 12. 1966. Srov. V. TURČÁNY, *Krasko v Detvane*, s. 612. Zde citováno na základě opisu IV. dílu zápisnic Detvanu, uložených v Ústavu slovenskej literatúry SAV v Bratislavě.

163 V. TURČÁNY, *Krasko v Detvane*, s. 612.

164 *Listy Ludmily Groeblovej*, s. 35–36, list č. 14, Groeblová Gáfríkovi 23. 9. 1966.

165 Tamtéž, s. 33, list č. 9, Groeblová Gáfríkovi 29. 6. 1965. Příznačně se jednalo o básníky, které překládal i Chaloupecký.

lozofické fakulty. Studovala germanistiku a romanistiku¹⁶⁶ a roku 1907 pobývala na univerzitě v Grenoblu.¹⁶⁷ Filozofickou fakultu dostudovala jako první Slovenka vůbec.

Schůzky Detvanu v hostinci U Kupců a v Hlavově kavárně na Vinohradech navštěvovali také Češi. Je poměrně pravděpodobné, že se zde vedle mladého Alberta Pražáka s Detvanci potkával i Chaloupecký.¹⁶⁸ Ten ostatně už v závěru gymnaziálních studií zdomácněl v pražských kavárnách, navštěvoval pověstnou Neumannovu vilu a společně s Josefem Machem, Romanem Haškem a dalšími stál u zrodu „*spolku literárních nemluvnat*“ Syrinx.¹⁶⁹ Chaloupecký tento pokus o generační prolnutí komentoval provoláním:

*O Syrinx! Kruté osudy!
Proč ty 's nám přišla kazit vzduch,
jakoby málo ostudy
nadělal „Máj“ nebo „Kruh“?
Tví géniové, lumina:
balónky prázdné z papíru.
A poesie usíná –
přátelé, pište satyru!¹⁷⁰*

Anarchistický cynismus vyjádřený později Machovými verši „*odvahu pro budoucí činy dodávaly nám hlavně lihoviny*“ však těžko mohl souznít s etickou rigiditou, jíž se v kruhu slovenských studentů vyznačoval Ján Botto. O střetu obou světů svědčí historka, kterou uchovala Ludmila Chaloupecká až do pozdního věku: „*Bolo to niekedy r. 1906,¹⁷¹ myslím okolo svätodušných sviatokoch. Vracala som sa z fakulty a doprevádzal ma kolega, tiež germanista. Bol básnikom veľmi vtípnym, nadaným, veselým a trocha bezcharakterným. Bol z okruhu básnikov Gellnera, Šrámka, Tomana, Mahena atď. Osobne som ho dosiaľ neznala. Ale práve ten deň na nudnej prednáške o nudných stredno-*

166 Srov. AUK Praha, Zápisky studentů FF UK–F, Filozofové mimořádní 1904–1908.

167 *Tamtéž*, ZS 1907/08. V zápisových arších Ludmily Groeblové je jako místo předchozího pobytu uvedena francouzská univerzita v Grenoblu.

168 V. V. ŠTECH, *Vzpomínka na Unionku*, in: TÝŽ, *Dohady a jistoty. Výbor studií a článků*, Praha 1967, s. 386.

169 *Tamtéž*.

170 V. Ch. BANJOM (= Václav CHALOUPECKÝ), *O Syrinx! Kruté osudy! (sloka ze satiry)*, Přehled 1, 1902–1903, s. 219. Literárním zázemím sdružení se měl stát časopis *Moderní život*, v němž bylo zveřejněno i programové provolání, podepsané na prvním místě právě Chaloupeckého pseudonymem. Srov. *Mladým literátům a přátelům mladého umění /Prohlášení/*, *Moderní život* 2, 1/1903, s. 32 (Prohlášení o založení spolku Syrinx podepsáni V. Ch. Banjom, J. Bitner, L. H. Domažlický, Roman Hašek, K. J. Hilar aj.). K tomu též Gustav Roger OPOČENSKÝ, *Syrinx a její krátký život. Kus literární retrospektivy*, in: TÝŽ, *Čtvrt století s Jaroslavem Haškem*, Praha 1948, s. 32; též Jaroslav HAŠEK, *Vzpomínky na spolek literátů Syrinx*, in: TÝŽ, *Dějiny strany mírného pokroku v mezích zákona*, Praha 1982, s. 159–162.

171 Groeblová se mylíla v dataci, historka se pravděpodobně odehrála o rok dříve, neboť Botto začal pracovat v klobouckém cukrovaru u Slaného již v září roku 1905. Srov. Vladimír FORST, *Ivan Krasko a Čechy*, *Česká literatura* 24, 1976, s. 289–304, zde s. 290.

honnonemeckých Meistersängeroch mi poslal pekný sonet a po prednáške sa mi predstavil a pripojil sa ku mne. Veselo sme sa shovárali, vyprával mi podarené historiky o českej boheme, o Tomanovi a ja som sa smiala. V tom som zbadala (na Purkyňovom nám.) Bottu so svojou detvanskou suitou. Dúfala som, že ma nevidel a rýchle som odbočila do Sokolskej. A prečo? Botto vedel byť milým, láskavým, starostlivým priateľom, ale vedel byť tiež nepríjemným mravokárcom. K takému mentorovaniu mal zvláštny sklon. Mne ku pr. večne kázal o správnom a mravnom správaní Slovenky v Prahe.¹⁷² Kým sa toho večera Groeblová navrátila z divadelného predstavení, našla doma lístok, v ktorom ji Botto zval na schůzku. Na setkání však již bylo pozdě. Pár dní nato obdržela dopis z Bottova nového působiště v Klobukách u Slaného a na něm našla báseň:

*A já predsa zmúďrieť neviem,
všade kúsok srdca nechám.
Mám ho ešte plno v hrudi,
Poďte, poďte! Čakám, čakám.*¹⁷³

Bylo by troufalé a také zbytečné pokoušet se dokazovat, zda oním vtipným a bezcharakterním básníkem byl Josef Mach, neřkuli zda jím mohl být Chaloupecký, který germanistické přednášky navštěvoval sporadicky.¹⁷⁴ Na historice je podstatné, že prostředí pražské bohémy nebylo rodačce z okolí Skalice cizí. I později vzpomínala na tehdejší „volnomyšlienkárstvo“ jako svého druhu mladistvý „*Sturm und Drang*“.¹⁷⁵ Banjomovy verše z buřičských let by však asi Groeblové, jež se sama pokoušela o subtilní reflexivní lyriku, v porovnání s Kraskovými nepřipadly zajímavé:

*Ten život pustý je a jednotvárný,
A přeče se jen žitím opijím,
Z hospody vrávorám se do kavárny
a krásné mládí své tak probijím.*¹⁷⁶

172 *Listy Ludmily Groeblovej*, s. 37; list č. 16, Groeblová Gáfrikovi 15. 12. 1966. Jde o třetí strofu Kraskovy později vydané básně *Vždy si myslím...* V kritickém vydání díla viz poněkud odlišnou verzi: *Súborné dielo Ivana Krasku. Zväzok prvý (Poézia)*, Michal Gáfrík (ed.), Bratislava 1966, s. 37.

173 Závěr vzpomínky včetně citované básně *Listy Ludmily Groeblovej*, s. 37; list č. 16, Groeblová Gáfrikovi 15. 12. 1966.

174 V Chaloupeckého indexu lze nalézt přednášky Arnošta Krause a později i lekce francouzské syntaxe doc. Tellera, avšak nikdy souběžně s dobou, kdy stejné předměty navštěvovala Groeblová. (Srov. AUK Praha, Zápisky studentů FF UK–F, Filozofové řádní/mimořádní 1904–1908.) To však nevylučuje, že některé přednášky navštěvoval Chaloupecký i mimo povinné zapsané. Josef Mach však v této době na filosofii zapsán není. V zápisnicích je však jeho o dva roky starší jmenovec, rolnický syn z Bílých Poličan, což možná zmátl některé badatele, uvádějící, že Mach před odchodem na vojnu a na studia do Innsbrucku studoval v Praze na filozofické fakultě. V tomto směru Machův životopis dosud čeká na hlubší zpracování.

175 *Listy Ludmily Groeblovej*, s. 30; list č. 13, Groeblová Gáfrikovi 13. 4. 1964.

176 V. Ch. BANJOM [= V. CHALOUPECKÝ], *Improvisace. Příteli J. S. Macharovi*, in: Letáky, Praha 1902, s. 13. Citována pouze první sloka čtyřstrofové básně. Není pravděpodobné, že v tisku došlo k překlepu, tedy že by dedikace měla znít „*Příteli J. S. Machovi*.“ J. S. Mach byl pseudonym, který Josef Mach používal právě pro možnou spontánní záměnu se známým „realistou“, již se zde Chaloupecký dopustil

V době, kdy potkala na univerzitě Chaloupeckého, však někdejší kavárenský dekadent procházel názorovou konverzí, jež ho cele upoutala k historii a nabídla mu především pevnější životní horizont. I když už tehdy byly jeho básně „*pěkné a tiché*“¹⁷⁷ a publikovanými verši i překlady Franze Everse, Camilla Hoffmanna, ba dokonce raného Rilkeho¹⁷⁸ jistě dokázal upoutat pozornost mladé dámy, svou vyvolenou musel zřejmě získávat dlouho. Proměna jeho pohledu na svět však byla nepopíratelná:

*A vlnky ty modravé, vlnky ty hravé
hrají si hrají, večer ztich.*

*Jak by ti někdo v duši dých:
teď asi zvoní v Praze Ave - -*¹⁷⁹

Těžko lze dosáhnout jistoty o tom, co nakonec přimělo Ludmilu Groeblovou k tomu, aby před pohledným rodákem a evangelíkem, kterému se nabízela dráha chemického inženýra, dala přednost mladšímu českému bohémovi, jehož sice profesori považovali za talentovaného, ale před nímž se rýsovala v lepším případě středoškolská definitivita, v tom horším suplatura. Nesporné však zůstává, že pro Groeblovou bylo rozhodování mezi závazným vztahem a kariérou svobodné emancipované učitelky tíživé a vzhledem k neutěšenému rodinnému zázemí s sebou neslo i existenční hledisko. Talentovaná básnířka se zpočátku pokoušela postavit na vlastní nohy,¹⁸⁰ dost možná i proto, že Bottovy profesní výhledy coby cukrovarnického technika v Klobučkách na Slánsku (rodišti Karla Tomana) v době, kdy se v Praze scházel s Groeblovou, nenabízely stabilní zázemí.¹⁸¹ Chaloupeckých dcera Eva však později

zřejmě úmyslně. S Macharem totiž žádné osobní vazby neudržel. Báseň přetištěna též in: O. [= Miloslav NOVOTNÝ], *Ti, kteří zradili Musu II.*, Literární noviny 11, 3/1938, s. 3.

177 LA PNP, fond Jan Gebauer ml., Gebauer Kláře Heyrovské 18. 10. 1904.

178 Srov. Chaloupeckého „sebrané spisy“, vydané již pod vlastním jménem: Václav CHALOUPECKÝ, *Říjen (básně)*: I. *Jsou smutné noci, smutné dny...*, II. *Krajina. Myslivna bílá v ní...*, O. S., III. *Smutný les. V něm starý kříž...*, IV. *Smuteční vrba ční před oknem mým...*, V. *Dnes v Heineho zabrán jsem vale dal světu...*, Květy 26, 7/1904, s. 45–47; TÝŽ, *Pisně o doni Louise: Vzpomínka – Památka – Tak člověk otupí... – Ta naše láska – Na motiv z Heineho – Večerní ave*, Květy 26, 3/1904, s. 401–403; TÝŽ, *Dvě skizzy. Básně*, Květy 26, 11/1904, s. 839–842. Ve stejné době vydával Chaloupecký zeň ze svých překladů: *Fr[anz] Evers, Jiná zem – Požehnáni – Notturmo – Apotheosa – Růže – Půlnoc – Ráj*, Nedělní listy 29. 11. 1903, s. 1 (= Hlas národa 1903, č. 325); *Čeští Němci. Překlady I. Camill Hoffmann: Píseň – Villa Sch. – Večerní melodie – Soumrak – Touha po domově. Píseň – Má tichá píseň – Zjevení – Na malém městě – Náš podzim – Bílá krajina – Zvony*, Květy 26, 9/1904, s. 376–381; *Čeští Němci. Překlady II. Rainer Maria Rilke: Ve starém domě – Lidová píseň – Z víjilí (8 básní)*, Květy 26, 12/1904, s. 839–842. *H. Heine, Kdys jeden král byl starý...*, Jitřenka 24, 3/1905, s. 9–10. V případě Rilkeho jde pravděpodobně s výjimkou Procházkových překladů dvou básní z Rilkeho rukopisu (Moderní revue 7, 6/1897–98, s. 173) o vůbec první převod raného Rilkeho do češtiny. Chaloupecký se zde zřejmě inspiroval zprávou Paula Leppina o Rilkeho a Hoffmanově tvorbě (Paul LEPPIN, *Dva němečtí básníci*, Moderní revue 14, 1/1902–1903, s. 22–25).

179 Chaloupeckého příležitostné verše citované in LA PNP, fond Jan Gebauer ml., Gebauer Kláře Heyrovské 26. 2. 1905.

180 V tomto duchu lze chápat zmínky o kariérních zkušenostech, obsažené v Chaloupeckého dopisu Šustovi. NA, fond Josef Šusta, Chaloupecký Šustovi 20. 1. 1912.

181 Srov. Vladimír FORST, *Ivan Krasko a Čechy*, Česká literatura 24, 1976, s. 290, 294. Též Jana KROTI-

poskytla klíč k rozluštění matčina rozhodnutí: „Odráz epizodky s Jankom Cigáňom, ačkoľvek to bola skutočne len epizodka, ju sprevádzal celý život, lebo to bol, ako som vyrozumela z ojedinelých náznakov – priamo sme o tom nehovorili – [...] zážitok jedinečný, neopakovateľný a nezabudnuteľný. Ale na ozajstnej ceste za ‚osvieteným svetom‘, ku ktorej Jankovi Cigáňovi chýbala odvaha, sa jej stal druhom, vodcom aj ochráncom môj otec.“¹⁸² Co přesně však bylo míněno „osvíceným světem“, zůstává nejisté.

Tradované tvrzení, že Bottův básnický cyklus *Lístok*, uveřejněný v revue *Dennica* v roce 1907, je adresován právě Ludmile Groeblové, je jistě opodstatněné. Ačkoli se koncem 60. let v korespondenci s Michalem Gáfríkem paní Chaloupecká vyhnula potvrzení příčinné souvislosti mezi situacemi vyobrazenými v její próze *On* a v Bottově povídce *Naši* (později vydané jako *Rozchod*),¹⁸³ při četbě obou textů se lze jen stěží zbavit dojmu, že časová i okolnostní shoda motivů zmíněných krátkých próz koresponduje s životní zkušeností obou autorů. Zřejmé jsou i rozpaky, s nimiž oba komentovali jejich zveřejnění: texty shodně představují literární formu intimní zpovědi. Botto své confiteor nejprve ukázal Groeblové v soukromí. Ať už skutečné setkání proběhlo jakkoli, bylo jistě emočně vyhocené a Groeblová na něj zareagovala novelou nazvanou *On*, kterou zveřejnila v revue *Dennica* v únoru 1907. V postavě Janka Marušiaka je dle jejího sdělení vykreslen povahopis Jána Botta.¹⁸⁴

Botto původně neměl v plánu text zveřejňovat. Když však vyšla Groeblové povídka, zaobalil vyznání do satirického hávu a pod pseudonymem Bohdana J. Potokinová poslal dílo do *Slovenského obzoru*, kde posléze v březnu vyšlo. Črta zakrývající titulem *Naši* pravý smysl intimního sdělení, zobrazuje škrobenost diskusí v *Detvanu*, karikuje snahy o ženskou emancipaci a hájí naopak přirozené ženství, prezentované postavou Márie Hrabákové, jejíž předlohou byla nepřekvapivě Groeblová.¹⁸⁵ V druhé části student Bánik nabídne Márii sňatek a je odmítnut. Známe-li intimní poslání textu, je pochopitelný i jeho jízlivý tón. Groeblová totiž echo své prózy umocnila tím, že ji podepsala demonstrativní šifrou *Ludmila Ch.....á*, ačkoli ještě nebyla za Chaloupeckého provdána.¹⁸⁶ S mla-

LOVÁ, *Slovenský básník Ivan Krasko a Slánsko*, Slánský obzor 12, 2005, s. 59.

182 Dopis paní Evy Brettschneiderové, dcery Václava a Ludmily Chaloupeckých, ze dne 22. 6. 1971 cituje Michal Gáfrík v ediční poznámce k edici dopisů Ludmily Groeblové: M. GÁFRÍK (ed.), *Listy Ludmily Groeblovej Michalovi Gáfríkovi*, Literárny archív 36–37, 2002, s. 28. Citát je autentický; paní Brettschneiderová vyrůstala v Bratislavě a psala si proto s editorem dopisů své matky slovensky.

183 *Listy Ludmily Groeblovej*, s. 32; list č. 9, Groeblová Gáfríkovi 29. 6. 1965. Oba texty s příznačnou časovou následností vydal Michal Gáfrík in: *Koniec lásky. Antológia prózy slovenskej moderny*, Michal Gáfrík (ed.), Martin 2007 s. 118–141.

184 *Listy Ludmily Groeblovej*, s. 32; list č. 9, Groeblová Gáfríkovi 29. 6. 1965.

185 V. TURČÁNY, *Krasko v Detvane*, s. 616.

186 Počet teček odpovídá čtení Chaloupecký, jež bylo pro Slovenku přirozenější. Srov. Groeblové vyjádření in: *Listy Ludmily Groeblovej*, s. 32; list č. 9, Groeblová Gáfríkovi 29. 6. 1965.

dým historikem se však znali už déle¹⁸⁷ a jednoznačná věta hrdinky Groeblové novely „*Tohto mám rada!*“ nemohla Botta nechat na pochybách, jak se věci mají.¹⁸⁸ Ve vzpomínkách paní Chaloupecké lze ostatně najít nejen potvrzení zdánlivě křečovitých domněnek, ale vysledovat i náznak toho, v čem mohl spočívat konečný krach oboustranného a vnitřně intenzivně prožívaného vztahu.

Botto důrazem na slovenskou tradici a nároky na morální čistotu mohl Groeblové působit tíseň. Snad se obávala, že by ji poměr s gemerským rodákem přivedl zpět do „*neradostného prostredí*“,¹⁸⁹ k němuž ji vázaly rodné kořeny, ale z něhož se studiem německé a francouzské kultury pokoušela vymanit. Se švýcarskou zkušeností a vlašnější konfesijní vyhraněností, jež snad byla opožděnou reakcí na otcovskou důslednost, možná hledala vztah, který by ji méně poutal k stereotypům slovenského evangelického prostředí.¹⁹⁰ Krasko však trpěl i před třicítkou pózami, v nichž dával najevo věrnost náboženské tradici, a Groeblové psal, kterak ho doma trápili dotazy v obavě, zda v katolické Praze nenasákl něčím nevhodným. Bohémský estét Chaloupecký, ač papírový katolík, měl naopak stejně jako Groeblová blízko k volnomyšlenkářství. Přestože (či právě proto, že) se jinak Kraskovi v mnohém podobal, očekávání emancipované ženy naplňoval asi lépe. Kromě toho byl Groeblové bližší nejen věkem (byl pouze o rok starší), ale zejména ústředním zájmem o humanitní sféru poznání. Zkrátka zdá se, že na vahách Amorových Klió vážila více než technizující a v očích milovnice slovesného umění snad i méně vznešená Al Chymia. Nepřekvapí tedy, že v Kraskových verších najdeme i motivy, obviňující ženy z pragmatického a finančním zájmem motivovaného jednání.¹⁹¹ Bottovi tak

„*Len pocit ostal temný,
kýs 'bôlu odtienok,
akordom plachým hučí
z hasnúcich spomienok.*“¹⁹²

187 *Tamtéž*, s. 33.

188 Takto jednoznačný výklad jistě vede k pochybnostem o metodické úrovni interpretačního klíče. Kromě ústřední dvojice próz se však i jemnější významové roviny Kraskovy poezie vymykají pouhé modernistické autostylizaci a natolik zřetelně odkazují k biografickému rámci, že se vykladač nemusí obávat podezření z nadinterpretace.

189 *Listy Ludmily Groeblovej*, s. 32; list č. 9, Groeblová Gáfríkovi 29. 6. 1965. Dále na s. 47, v poznámce č. 10, Gáfrík doplňuje, že oním neradostným prostředím byl rodný Holíč, kam je také situováno setkání hlavních hrdinů prózy *On*.

190 Neoslovovala ji např. poezie Martina Rázusa, „*kedže typ ev[angelického]. slov[enského] theologa bol často nepriateľsky môjmu typu.*“ *Listy Ludmily Groeblovej*, s. 40; list č. 20, Groeblová Gáfríkovi 22. 2. 1968.

191 Srov. např. báseň *Stará romanca* ze sbírky *Nox et solitudo* in *Súborné dielo Ivana Krasku. Zväzok prvý (Poézia)*, s. 66. Báseň příznačně vznikla (dle Bottových poznámek) roku 1905. Srov. *tamtéž*, s. 235.

192 Gáfrík uvádí, že toto čtyřverší (poslední strofu básně vydané jako *Plachý akord*) napsal Botto na pohlednici adresovanou Ludmile Groeblové. Dokument se údajně nacházel ve vlastnictví Chaloupeckého příbuzného, literárního historika Pavla Bunčáka. Srov. *Súborné dielo Ivana Krasku. Zväzok prvý (Poézia)*, Michal Gáfrík (ed.), Bratislava 1966, s. 54, 188.

Zatímco Botto přijal po ukončení studií nedobře placené místo adjunkta cukrovaru v Klobukách na Slánsku a v melancholickém osamění tvořil jádro svých dvou básnických sbírek, Groeblová se od podzimu 1908 mohla při svém působení na smíchovském lyceu těšit z návštěv novopečeného lobkovického knížecího knihovníka a archiváře.

Přesto trvalo ještě téměř čtyři roky, než se konala svatba. Oba si ji museli doma vybojovat. Těžko se divit, že Pavel Groebl, jenž pravděpodobně do dceřina vzdělání investoval nemálo energie, nebyl nadšen, když se hvězda holičské evangelické honorace rozhodla vdát za pražského bohéma, ke všemu sloužícího u katolické vrchnosti. Chaloupeckého rodiče se pro změnu netažili rozpaky z toho, že si dědic gruntu bere ženu „z nějaké neznámé slovácké dáľavy.“¹⁹³ Pragmaticky zdůvodněnou konverzí, stěhováním do zámeckého bytu a přijetím do společnosti knížecí rodiny se peripetie doposud bouřlivého vztahu dostávají do klidnějších vod.¹⁹⁴

Novomanželé byli na svou dobu v mnoha ohledech netypický pár. Chaloupeckého pozdější žák a spolupracovník Rudolf Holinka, sám praktikující katolík, charakterizoval indifferenční náboženské postoje staršího kolegy slovy: „*Jeho světový názor, zednářskou humanitu se zbožněním člověka a zlidštěním boha, jsem pokládal za fantastický a nebezpečný omyl, úplně zcestí.*“¹⁹⁵ Ale právě díky tomuto vlažnému vztahu k dogmatickým problémům, který korespondoval s Palackého „*nedogmatickým křesťanstvím, jež se snažilo křesťanskou víru sloučit s tvůrčím entuziasmem, vědeckým poznáním a mezikonfesijsní tolerancí,*“¹⁹⁶ u Chaloupeckých rozdílná tradice nepůsobila rozbroje. Tehdejší společenská norma sice předpokládala v rodinném kruhu dominantní postavení muže a otce, roudnický archivář však těžko mohl předpokládat, že nejvzdělanější Slovenka své generace mu bude pokornou životní družkou. Vzhledem k výbušné povaze a tvrdohlavosti, s níž se Chaloupecký projevoval v akademických sporech, soužití dozajista nebylo snadné.¹⁹⁷ Ostatně i očeká-

193 Anna GAŠPARIKOVÁ-HORÁKOVÁ, *U Masarykovcov. Spomienky osobnej archivárky T.G. Masaryka*, Bratislava 1995, s. 53–54.

194 Genderové a symbolickoantropologické interpretační šablony si doslova říkají o metaforický výklad popsané situace. Maskulinní princip vytrhává ženský element z rodových kořenů a prostřednictvím konvenčního rituálu si jej podmaní, čímž je zřetelně demostrována česká dominance. Slovensko je pak dobyté ve chvíli, kdy se narodí syn a po otci obdrží české katolické jméno Václav. Víme-li však, že chlapec byl druhým křesťanským jménem Karel, vyvstane nám před očima spíše medievistova oborová nostalgie nežli konfesijsní šovinismus.

195 ANM, fond Rudolf Holinka, k. 14, i. č. 439/5, Holinka Jaroslavu Kadlecovi; nedatováno, zřejmě konec listopadu 1951, nedokončený dopis, pravděpodobně neodesláno.

196 Jiří ŠTALF, *František Palacký. Život, dílo, mýtus*, Praha 2010, s. 63.

197 To potvrzují i útržky vzpomínek z rodinného kruhu, rozhovory s historikovou snachou Marií Chaloupeckou (13. 6. 2006) a vnukem Václavem Chaloupeckým (únor 2012). Chaloupeckého dcera Eva manželství rodičů charakterizovala slovy: „*Na ozajstnej ceste za ‚osvieteným svetom‘, ku ktorej Jankovi Cigánovi chýbala odvaha, sa jej stal druhom, vodcom aj ochráncom môj otec. Vzájomný vzťah mojich rodičov nebol sice žiadnou idylkou, ale bol to krásny ľudský vzťah, v ktorom na veľkú otcovu lásku bola odpovedou mamin-*

vání, s nimiž se po svatbě svěřil Josefu Šustovi, byla poněkud idealistická a musela nutně časem narazit na limity: „*Vy znáte dobře můj poměr k t[ak] ř[ečným] emancipovaným ženským. Je v tom kus ironie, že moje žena patří aspoň dle vnějšího zdání k této kategorii. Ve skutečnosti nemá však s touto odrudou nic společného. Ba právě životní zkušeností sama se přesvědčila, jak zvrácené jsou tyto teorie a jak nepřírozené je pro ženu mužské povolání. A nyní z duše se těší, že zamění školní katedru za kuchyň, v níž jenom o prázdninách mohla vždy načas pobýti. Z univerzitního studia zbylo jí skutečné vzdělání, zušlechtěný jemnocit a porozumění snad trochu opravdovější, než bych jinde našel, pro moje vědecké snahy a práce. To byla také hlavní okolnost, mimo čistě lidské náklonnosti a lásky, proč jsme se nerozešli a proč známost přes všechny dosti beznadějně vyhlídky se udržela. Víím, že jsem se mohl oženiti bohatě, nikterak nepodceňuji tuto stránku, jm[enovitě] při založení rodiny. Ale za daných poměrů znamenalo by to pro mne nový kompromis s maloměstskými poměry. Jinak je v Praze a jinak na venkově. Praha sama sebou přináší prostředí, v němž člověk s vědeckými aspiracemi může růsti a se vyvíjeti. Na venkově si nutno toto prostředí vytvořiti. A já pevně doufám, že jsem našel v své ženě pro život nejen dobrou a inteligentní družku, ale též nejlepšího a nejoddanějšího přítele.*“¹⁹⁸

Přes tento bezesporu jednostranný náhled se manželé pokoušeli dostat vzájemnému očekávání a snažili se ustálené stereotypy překonávat. O liberálnosti domácího prostředí svědčí i to, že manželka i děti Chaloupeckého oslovovali Šinek (zdrobnělina od tatušinek).¹⁹⁹ Jakkoli dominantní tvář Chaloupeckého s věkem zřejmě sílila, intelektuálně si byli oba partneři rovni a znalosti maďarštiny paní Ludmilu později dokonce pasovaly do role manželovy neoficiální odborné asistentky, neboť budoucí profesor bratislavské univerzity se maďarsky nikdy pořádně nenaučil. Manželčiny sporadicky vznikající literární pokusy Chaloupecký glosoval „*s istým dobromyselným humorom.*“²⁰⁰ Za touto ironií můžeme cítit nejen skepsi vůči publikování vlastních pokusů, jak ji svého času svěřil Jaroslavu Gollovi, ale dost možná i nostalgii z rezignace na vlastní poetické ambice, na něž mu při pracovním vytižení nezbýval čas. Ač toho Chaloupecký v dopisech někdejšími básnickým kolegům želel, jeho opuštěná múza se v rodinném zázemí nedovolávala pozornosti. Léta těsně předcházející Velké válce však nijak nenasvědčovala, že by v plánech, jež si měl dle knížecího doporučení archivář učinit na léta dopředu, měly nastat jakékoli turbulence.

kina bezmezna oddanost.“ List Evy Brettschneiderové, adresovaný Michalu Gáfríkovi 22. 6. 1971, cituje Gáfrík v předmluvě, in: *Listy Ludmily Groeblovej*, s. 28.

198 NA, fond Josef Šusta, Chaloupecký Šustovi 20. 1. 1912.

199 Srov. AAVČR, fond Václav Chaloupecký, k. 1, i. č. 9, korespondence rodinná, Václav Chaloupecký /syn/ otcí 6. 6. 1936. Oslovení je dosud živé v rodinné paměti, jak vyplývá z rozhovorů s historikovou snachou paní Marií Chaloupeckou a vnukem Václavem Chaloupeckým.

200 *Listy Ludmily Groeblovej*, s. 34; list č. 12, Groeblová Gáfríkovi 15. 12. 1965.

Chaloupecký měl po dokončení knihy o Palackém a textu pro pražský bedekr v úmyslu navrátit se k lobkovické tématice.²⁰¹ Jistě to nebylo bez obtíží, neboť ke služebním povinnostem přibýly i otcovské: v září 1912 se Chaloupeckým narodil syn Václav Karel²⁰² a rok a půl nato dcera Eva Anna.²⁰³ Na soustředěnou ediční práci mu ani nadále čas nezbyval. Nemálo ho rozrušilo povolání do zbraně v souvislosti s druhou balkánskou válkou. I když se mu nakonec podařilo dosáhnout superarbitrace,²⁰⁴ na delší dobu ho zaměstnalo stěhování knížecí rodiny do jiného křídla zámku a s tím spojený závazek restaurování a kompletní reinstalace roudnické obrazárny naplánovaný již Maxem Dvořákem mladším.²⁰⁵ V mezičase se tedy vrátil ke starším zálibám a podlehl i novým podnětům. Kolegovi Janu Heidlerovi, s nímž byl tehdy v častém kontaktu, se svěřil: „*Žiji zase pravidelně ve své osamělé pracovně a dělím svůj čas dle nálady mezi husity, Bílou horu a někdy i předbřeznové decenium.*“²⁰⁶ Měl tím na mysli, že se opět nechal zlákat několika tématy najednou. Vrátil se k problému odúmrti (což vykrytalizovalo v přednášku *O selském hnutí v husitství* pro Historický klub a následné širší pojednání²⁰⁷), rozpracoval regionální studii roudnického panství v počátcích třicetileté války, jež vyšla v posledním válečném roce jako *Selská rebelie na Podřipsku*, a konečně ho nově zaujaly předbřeznové politické brožury, jimž se při přípravě dizertace věnoval právě Jan Heidler.

I přes období štěstí, jež Chaloupeckého rodina prožívala, však služebné působení u Lobkoviců znamenalo pro jeho badatelskou dráhu i životní postoje silící dilema,²⁰⁸ jež nakonec rozetla válka. I knížecí archivář musel nakonec v srpnu 1914 narukovat, byť díky další superarbitraci pouze jako zásobovací důstojník k záložní nemocnici v Litomeřicích.²⁰⁹ Přestože se za ním brzy přistěhovala i celá rodina, přátelům se netajil s pocity skepse: „*Přes to, že do Roudnice mám jen skok a na Říp vidím z okna – žiji tu plně v duševním vyhnanství. S vědou je na ten čas konec.*“²¹⁰ Po roce však přišlo přeložení

201 NA, fond Josef Šusta, Chaloupecký Šustovi 23. 4. 1912.

202 Jeho kmotrem byl roudnický měšťan Karel Kotrč, rodinný přítel, s nímž Chaloupeckí udržovali kontakt i v pozdějších letech. Srov. AAVČR, fond Václav Chaloupecký, k. 4, i. č. 276. Karel Kotrč Chaloupeckému.

203 AUK Praha, fond Filozofická fakulta, osobní spis Václav Chaloupecký, k. 26, i. č. 314, osobní výkaz. Syn nar. 12. 9. 1912, dcera 14. 1. 1914.

204 ÚDU AVČR, oddělení dokumentace, fond Zdeněk Wirth, Chaloupecký Wirthovi 27. 3. 1913.

205 AAVČR, fond Václav Chaloupecký, k. 2, i. č. 90, Max Dvořák ml. Chaloupeckému 6. 2. 1913. O průběhu prací též NA, fond Josef Šusta, Chaloupecký Šustovi 10. 12. 1913.

206 NA, fond Jan Heidler, Chaloupecký Heidlerovi 20. 9. 1913.

207 O genezi textu a Chaloupeckého husitologických zájmech více viz pozn. č. 103.

208 Konkrétní kauzy shrnul J. BERAN, *Stálá komise*, s. 152–153.

209 NA, fond Josef Šusta, Chaloupecký Šustovi 4. 1. 1915. Též ÚDU AVČR, oddělení dokumentace, fond Zdeněk Wirth, Chaloupecký Wirthovi 2. 3. 1915.

210 ÚDU AVČR, oddělení dokumentace, fond Zdeněk Wirth, Chaloupecký Wirthovi 2. 3. 1915.

do Hradce Králové a s ním dočasné uvolnění: „Mám sice službu od časného rána do pozdního večera, ale zato jsem pak 24 hodin takřka úplně volným. A rád využívám těchto okolností, abych zase sáhl po knize i po péru, což v Litoměřicích valně nešlo. Jsou to ovšem jen přípravy, sbírání materiálu, vypisování na cedulky, který snad teprve jednou, až míru se dočkáme, bude mi možno zpracovati, anebo starší resty. Tak jsem skoro úplně dokončil a dal dohromady knížku „O Řípu“ a nyní zase jsem zpracoval literární materiál již někdy v roce 1910/11 sebraný o „České rebelii na Roudnicku“ (1620). Byla to doba bouřlivá a v nejednom nikoli nepodobná té naší. Ovšem na tisk není ani pomyslení. Cenzura by asi nejednu stránku škrtla.“²¹¹ Zde lze vidět, jak Chaloupecký při tvorbě textů prožíval zároveň vždy i dobu současnou. Jinak však v dopise Zdeňku Wirthovi konstatoval: „Žiju tu tak nějak stranou světa, a to vědomě a rád. Ženu mám tu i děti, občas zajdeme do města do kavárny, posedíme a zase se vracíme k tomu šedivému, umoklému a nepůvabnému koutu poblíže nádraží, kam nás osud zavane. Kde budeme za rok?“²¹²

Jaro roku 1916 již Chaloupecký trávil v polských Kielcích, kde se jeho pocit rezignace ještě prohloubil.²¹³ Ze vzdáleného postu mohl domácí dění sledovat pouze prostřednictvím sporadické korespondence s přáteli, z nichž si v posledních dvou válečných letech dopisoval již pouze s Hanušem Opočenským. Odloučení vedlo Chaloupeckého ke kritické reflexi uplynulých let, rozchodu s postoji Gollovými i Pekařovými, příklonu k státoprávním radikálům z okolí Jana Heidlera a v důsledku toho k promýšlení ideálních konstrukcí poválečné situace.²¹⁴ Od Opočenského se dozvěděl nejen o ohlasu Manifestu českých spisovatelů a Heidlerově podílu na jeho autorství, ale také o důvodech, proč se pod prohlášení nepodepsali jejich učitelé – Goll, Pekař a v první chvíli ani Šusta.²¹⁵ Opočenský, jenž tehdy začal přispívat do brněnských *Lidových novin*, také apeloval na Chaloupeckého stylistické vlohy a požádal ho o populární příspěvky: „Pracuj společně se mnou. Jakmile bude trochu možno, pokusím se proniknouti na Slovač. V Čechách je pracovníků dost, ale Morava a Slovač je půda a panenská půda. A budem lidem blíž a budem moci více na ně působit

211 Tamtéž, Chaloupecký Wirthovi 7. 10. 1915.

212 Tamtéž.

213 AAVČR, fond Václav Chaloupecký, k. 3, i. č. 155, Jan Heidler Chaloupeckému 12. 4. 1916, 11. 5. 1916.

214 K vývoji názorové platformy strany státoprávně pokrokové viz Josef TOMĚŠ, *Za samostatný český stát. Fenomén České strany státoprávně pokrokové (1908–1914)*, Střed 1, 2/2009, s. 23–62.

215 AAVČR, fond Václav Chaloupecký, k. 6, i. č. 394, Opočenský Chaloupeckému s. d., cca červen 1917. Více o problému Jan GALANDAUER, *Prohlášení Českého svazu z 30. května 1917 – zapomenutá programová revoluce*, ČCH 91, 4/1993, s. 582–593; TÝŽ, *Jak se slovenská otázka prosazovala do českého politického programu v období přípravy samostatného československého státu (1916–1918)*, Historický časopis 19, 1971, s. 177–197. Souhrnné a v česko-slovenském kontextu Jan RYCHLÍK, *Češi a Slovinci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914–1992*, 2. revidované a doplněné vydání, Praha 2012, s. 50n. Též Ivan ŠEDIVÝ, *Češi, české země a Velká válka 1914–1918*, Praha 2001, s. 300n. O proměně Pekařových postojů nejnověji Martin KUČERA, *Rakouský občan Josef Pekař. Kapitola z kulturně-politických dějin*, Praha 2005, zejm. s. 127n.

než v Čechách!²¹⁶ Opočenského naléhání bylo nakažlivé, čiší z něj revoluční nadšení, pochopitelné na pozadí snahy o rekapitulaci a zúčtování s dědictvím uplynulých let: „*Posedl nás teď opravdu ďas s tím psaním do novin – snad musíme odčinit vinu Gollovu a nejen z počátku války, ale z celého jeho vychovávání. Nejsme už tím, co jsme byli za Palackého. Tenkrát vedli jsme národ a národ měl k svému historikovi důvěru. Ale dnes, ke komu sáhl národ v době perzekuce Stürgkhovy, kdy mu šlo o dějiny a o vzpamatovávání se při jich čistém pramenu ze všech ran, jež co denně na ubohou hlavu jeho dopadaly. K Palackému a Jiráskovi! K nikomu z moderní školy historické! Tady se nám vymstilo Gollovské nesestupování do areny všedního života. A na něm jsme viděli, kam vede aristrokratism a hledání přízné pánu.*“²¹⁷ Taková slova nesporně musela oživit Chaloupeckého pochybnosti o dalším setrvávání v lobkovických službách. Nejistoty v otázce budoucího uspořádání státu i vizi nově se otevírajících horizontů navíc Opočenský po známém prohlášení Českého svazu na říšské radě předestřel zcela pregnantně: „*To Slovensko v našem programu se mi zdá jednou, že je hodně imperialistické. Odvolávám-li se na program státoprávní, jakým právem jdu proti Uhrám a trhám jich stát? Odvolávám-li se na přirozené právo, jakým právem odpírám je Němcům? Přece moment strategické hranice, moment celitvosti země je moment imperialistický. A přece jen to člověk cítí, že máme právo na ty Slováky a na celou zemi. Tu zemi jsme my celou skropili potem naší dějinné práce i v těch zněmčených krajích. Leží tam naše bojiště ze včerejška i z dnešní kulturní práce. A přestat program slovenský dnes, když aspoň v řadě hlav se rozbřesklo tam pod Tatrami? Ve jménu té velké naděje, kterou jsme vlili do lidu zde i tam, dnes není místo na trase zpátky. A jsem rád, že to cítíš také tak. [...] Cítím, že si vytváříme novou filosofii svých dějin: myslím, že odlišnou od těch, kteří nás učili. [...] To Slovensko chci ne proto, že je bohaté, ale proto, že je tam bratr můj a já mám povinnost vésti ho k lidskému životu.*“²¹⁸

Chaloupecký po půl roce připustil: „*Žiji tu v Polsku většinou tupě a rezignovaně, ale čas od času dostaví se přece jen jakási lucida intervala. V takových chvílích napsal jsem stať, celkem asi 8 malých kapitol, s názvem Český a slovenský program. Je to pokus o jakousi česko-slovenskou filosofii dějin, zvláště v době novější. Jádro stati je v době probuzenské, v Prešpurku let vídeňského míru, když nám tam rostl Palacký. Naznačuji tam, že český národní program vznikl na Slovensku a Palackým byl přinesen do Prahy, kdežto v Praze a v Čechách vůbec dr-*

216 AAVČR, fond Václav Chaloupecký, k. 6, i. č. 394, Opočenský Chaloupeckému s. d., cca červen 1917.

217 *Tamtéž*, Opočenský Chaloupeckému 25. 2. 1918.

218 *Tamtéž*. Slovenská otázka byla pro většinu českých obyvatel včetně politiků novinkou. Srov. Jan GALANDAUER, *Jak se slovenská otázka prosazovala do českého politického programu v období přípravy samostatného československého státu (1916–1918)*, Historický časopis 19, 1971, s. 177–197, k malému ohlasu snah pražských Slováků věc u české veřejnosti prosadit srov. Marek JUNEK, *Pražská léta Antona Štefánka (1915–1918)*, in: Česko-slovenská historická ročenka 2000, Brno 2000, str. 198–208.

želi se spíše programu státoprávního. Myšlenka československého státu nevznikla v Praze, ale na Slovensku. Bylo to v době před odlukou, v době po francouzské revoluci a po světové válce, která naučila lidi (tak jako nás) směleji myslet. Vykládám o odluce a jak bychom se na ni měli dívat, a konečně o českém státoprávním programu a našem nároku na Slovensko, o rozdílu mezi českým a uherským státním právem, o historickém právu národa a historickém právu státního útvaru, v němž až dosud tento žil. Práce byla myšlena do nějakého časopisu. Je skoro hotova, až na několik stran, kde jsem uváz zase v polských písčínách.²¹⁹

Výsledek tohoto improvizovaného pokusu, sepsaného intuitivně, bez přístupu k literatuře a pramenům, vyšel nakonec na jaře 1919 na pokračování v dnes zapomenuté revue *Cesta*, kterou vydával Miroslav Rutte.²²⁰ Chaloupecký za motto článku zvolil Palackému adresovanou otázku Jana Benediktího, jež se mu již při práci na monografii o Palackém stala ústředním bodem uvažování o česko-slovenském poměru. Kromě tezí, jež nastínil Opočenskému, zde napsal, že „v Čechách myšlenka národní a politické samobytnosti byla starší francouzské revoluce. Celé naše středověké dějiny jsou vlastně zápasem o tuto myšlenku. S národním probuzením koncem XVIII. století vzkříšeny byly i vzpomínky na dobu, kdy národ měl svůj stát a že toto právo dosud nezaniklo.“²²¹ Jádrem argumentace pak postavil na protikladu Kollárova ideálního konceptu, dle něž „pravou vlast jen v srdcích nosíme“,²²² a Benediktího skepse vůči vlasteneckým snahám Palackého a Šafaříkovým. Stať uzavřel klíčovou tezí: „A opět přišla doba, kdy strnulé kontury Evropy zjihly a světová válka, kterou jsme právě přežili, vyžádala si nového uspořádání evropských národů a států. A s touto revoluční dobou opět přihlašuje se tentokrát již elementární silou a v celém národě ‚slovenský‘ národní program, jak byl před sto lety vysloven v Prešpurce Benediktím a Kollárem, česká politika opět vrátila se ke snům a tužbám prešpurské trojice, proniklé zcela ještě ideovým duchem francouzské revoluce, k Palackého programu ze sněmu kroměřížského. A opět to byli především Slováci, kteří tentokrát již ve společenství s Čechy postavili se v čelo českých legií a horlivě účastnili se agitace pro česko slovenský stát.“²²³

219 Tamtéž, Chaloupecký Opočenskému 18. 8. 1918. Koncept dopisu, pořízený pravděpodobně v obavě, že by se originál mohl ve vojenské poště ztratit.

220 V. CHALOUPECKÝ, *Český a slovenský program*, *Cesta*. Čtení zábavné a poučné. Týdeník pro literaturu, život a umění I., 1919, sešit č. 43, s. 1184–1186. K osobnosti Miroslava Rutteho a periodika *Cesta* srov. Robert SAK, „Konzervativec, jenž co chvíli bojoval za pokrok“ Miroslav Rutte a jeho *Cesta*, in: *Čas optimismu a ctizádnostivých nadějí. Prezentace a reprezentace české vědy a kultury v prvním desetiletí samostatného státu (1918–1929)*, Dagmar Blümllová a kol. (eds.), České Budějovice 2009, s. 329–336.

221 V. CHALOUPECKÝ, *Český a slovenský program*, s. 1184.

222 Poněkud voluntární manipulace se známou pasáží Kollárovy *Slávy dcery*.

Nepřipisuj svatě jméno vlasti

Kráji tomu, v kterém bydlíme,

Pravou vlast jen v srdci nosíme,

Tuto nelze bít ani krásti;

223 V. CHALOUPECKÝ, *Český a slovenský program*, s. 1186. V odkazech na Palackého kroměřížský

O tom, že Chaloupeckému na rozšíření článku záleželo, svědčí skutečnost, že jej po příchodu na Slovensko dal otisknout znovu ve *Slovenském denníku* – a to ve slovenštině pod titulem *Kde vznikla idea československého státu*.²²⁴ Historikova cesta k přijetí nové reality očividně nevedla skrze parlamentní kuloáry či přimknutí se k ideologickým šablonám nového režimu. Pokusil se ji zformulovat na základě vlastních poznatků a osobní zkušenosti už předtím, než byly vyhlášeny první zákon československého státu a Martinská deklaráce. Zároveň z toho lze usoudit, že se již „v polských pískách“ rozhodl ukončit lobkovické angažmá a hledat uplatnění tam, kde se podle jeho názoru zrodila idea nové státnosti. Z kuloárů věděl o plánech na centralizaci organizace československého archivnictví i o tom, že by měl vzniknout slovenský ústřední archiv.²²⁵ Nemohlo mu však uniknout, že archivní porady, jež probíhaly během války v Zemském archivu, s sebou s vidinou věcí příštích nesly i rozdělení kompetencí a funkcí mezi protagonisty jednání.²²⁶ Nikdo ze zúčastněných navíc neočekával, že by měl lobkovický archivář v úmyslu opustit stabilní badatelské zázemí. Chaloupecký se však s vědomím cézury, již na jeho vědeckých plánech zanechala válka, rozhodl změnit působiště. S tímto úmyslem se dozajista svěřil v zákulisí archivních porad, jichž se na pozvání Kamila Krofty²²⁷ po návratu z Polska účastnil.²²⁸ Odtud také nakonec vzešel návrh (konkrétně ze strany ředitele zemského archivu Jana Bedřicha Nováka), aby byl lobkovický archivář vyslán ve službách nového státu na Slovensko.²²⁹ Když 12. února 1919 psal Chaloupecký státnímu tajemníkovi Jaroslavu Vlčkovi (jenž byl na nově zřízeném Ministerstvu školství a národní osvěty pověřen péčí o slovenské otázky) žádost o přijetí do státních služeb a vyslání na Slovensko,²³⁰ činil tak s vidinou převzetí vedoucí funkce slovenské pobočky Národního archivu, jenž měl mít sídlo (jak Chaloupecký tehdy ještě psal) v Prešpurku. Mohl přitom spoléhat na podporu Kamila Krofty a Josefa Borovičky, kteří čerstvě

---

program se Chaloupecký shodoval s Borovičkovým článkem: Josef BOROVIČKA, *Slovensko v politickém programu Palackého*, *Národ* 1, č. 11, 14. 6. 1917, s. 235–236. Přetiskl též M. KUČERA, *Rakouský občan Josef Pekař. Kapitola z kulturně-politických dějin*, Praha 2005, s. 358–360 (Příloha č. XII). Otevířenou otázku zůstává, zda Borovičkovu stať neinspiroval právě Chaloupecký.

224 V. CHALOUPECKÝ, *Kde vznikla idea československého státu*, *Slovenský denník* 1919, 15.–17. 10. 1919, č. 224–226, s. 2–3, 2, 2–3..

225 O těchto plánech se zmínil Opočenský. Srov. AAVČR, fond Václav Chaloupecký, k. 6, i. č. 394, Opočenský Chaloupeckému 4. 10. 1918.

226 K tomu více Z. ŠAMBERGER, *Československé archivnictví po roce 1918. Stav a organizační vývoj*, *Sborník archivních prací* 18, 1/1968, s. 17n.

227 Srov. Pozvánky na schůze poradních sborů ministerstva školství a národní osvěty (dále jen MŠANO) ve dnech 30. 11. 1918, 13. 1. 1919 a 21. 2. 1919. AAVČR, fond Václav Chaloupecký, k. 4, i. č. 293 /korespondence osobní – Kamil Krofta/.

228 Z. ŠAMBERGER, *Československé archivnictví po roce 1918*, s. 19n.

229 Václav BABIČKA, *Slovenské archivnictví v letech 1919–1939 z pohledu ministerstva školství a národní osvěty v Praze*, *Slovenská archivistika* 40, 2/2005, s. 4.

230 LA PNP, fond Jaroslav Vlček, k. 5, Chaloupecký Vlčkovi 12. 2. 1919.

působili v archivním odboru ministerstva školství. Ostatně Chaloupeckého doporučil Jaroslavu Vlčkovi jako vhodného kandidáta pro budování slovenské archivní správy právě Borovička.²³¹ Úspěchem svého záměru si mohli být oba přátelé jisti tím spíše, že osobou zodpovědnou na MŠANO za oblast kultury, do níž dle Borovičkových záměrů spadalo i archivnictví, byl zástupce přednosty VI. odboru ministerstva, vždy politicky agilní Zdeněk Wirth.²³² Síť kolegiálních kontaktů vybudovaná v předválečných letech tak našla své plody.

V květnu 1919, po uplynutí tříměsíční výpovědní lhůty, Chaloupecký rezignoval na post knížecího archiváře a přijal z pověření MŠANO funkci inspektora slovenských archivů.²³³ Zatímco pořádal roudnické sbírky, aby je v pořádku předal svému zastánci, dlouholetému lobkovickému vychovateli Františku Brožkovi,²³⁴ přehléžel Chaloupecký dosavadní vědecké působení. Rozporuplný vztah k Roudnici tehdy zrekapituloval v dopisu Janu Heidlerovi. Byla by škoda toto vyznání parafrázovat: „*Já jsem se tedy rozhod, jak už víte, pro Slovensko. Jsem už jmenován a počátkem příštího měsíce se rozloučím s lobkovickou Roudnicí. Ptáte se, co tomu říká moje bývalé panstvo. Mladý, který tady nyní sídlí,*²³⁵ *byl tuze dojat, až k slzám, a nechtěl to ani pochopit. Nikdy jsem nebyl tak váženým a vzácným, nikdy nikdo z nich neměl tolik pochopení pro mé vědecké zájmy a tolik starosti o moji materiální spokojenost, jako když jsem dal výpověď. A přece jsem mluvil zcela otevřeně.*²³⁶ *Upřímně řečeno odcházím rád, přes to, že se mi asi nejednou zasteskne po zdejší skvělé bibliotece a po mé*

231 Tamtéž.

232 Srov. vývoj úřadu in Kristina UHLÍKOVÁ, *Zdeněk Wirth, první dvě životní etapy (1878–1939)*, Praha 2010, zejm. s. 66, 97–98.

233 Srov. NA, fond MŠK, Praha – osobní, k. 58, složka Václav Chaloupecký. Jmenování inspektorem slovenských knihoven a archivů. Jmenování posléze vstoupilo v platnost po souhlasu ministra s plnou mocí pro správu Slovenska výnosem MŠANO č. 14704 ze dne 12. 5. 1919. Též V. BABIČKA, *Slovenské archivnictví*, s. 4.

234 Srov. Petr KOPIČKA, *Lobkovický archiv roudnický v roce 2010. Extradice fondu v kontextu jeho dějin*, Archivní časopis 61, 1/2011, s. 347–349. Zde, v dosud nejpodrobnější rekapitulaci osudů lobkovický sbírek, i další literatura. Článek rekapituluje osudy sbírek před Velkou válkou zejm. na základě publikace Chaloupeckého a Brožkova nástupce Karla Jeřábka, syna roudnického archivního zřizence, jenž se narodil a vyrůstal přímo na zámku. Jeřábek od roku 1928 nastoupil službu ve svém rodišti. Viz Karel JERÁBEK, *Lobkovický archiv roudnický*, Praha 1948 (= Zvláštní otisk ze *Zpráv Zemského archivu*, sv. XI). Jeřábek zůstal lobkovickým knihovníkem a archivářem až do převzetí sbírek komunistickým státem a o jejich osudy se staral až do 21. září 1950, kdy ukončil svůj život (slovy Petra Kopického) „*skokem do věčnosti*“. Srov. P. KOPIČKA, *Lobkovický archiv roudnický v roce 2010*, s. 353.

235 Míněn zřejmě princ Maxmilián Ervín z Lobkovic (1888–1967), pozdější legační rada československého vyslanectví v Londýně a za druhé světové války a po ní velvyslanec ČR tamtéž.

236 Výpověď ovšem nepředal osobně knížeti Ferdinandu Zdenkovi, neboť ten v době jeho odchodu na Roudnici nepobýval. Rozloučil se s ním s největší pravděpodobností pouze prostřednictvím dopisu, v němž děkoval za dosavadní přízeň a argumentoval novými vlasteneckými povinnostmi, jejichž volání se cítí povinen vyslyšet („*Eine höhere Pflicht ruft mich jetzt an einen anderen Posten und die vaterländische Pflicht weist mir einen Wirkungskreis auf.*“). Oním novým polem působnosti minil zjevně Slovensko. Dopis jinak vyznívá zcela konvenčně a o negativních dojmech z roudnického působení v něm není z pochopitelných důvodů zmínka. Srov. AAVČR, fond Václav Chaloupecký, k. 5, i. č. 317, Chaloupecký Ferdinandu Zdenkovi Lobkovicovi, 7. 6. 1919, koncept.

útné pracovně. Jsem rád, že mohu odejít ze služby někoho, komu jsem vlastně nikdy nesloužil, ač jsem byl od něho placen a jistě také vyhověl všem požadavkům na mne kladeným. Ale přeci jen ten vnitřní rozpor tu byl, a jestliže nebyl pocíťován z oné strany, mne vždy velmi tížil. Z počátku jsem ovšem žil v předsudcích našich romantických vlastenců, kteří věřili, že by bylo možno na naši šlechtu působit výchovně, ji získat atd. Ale dosti záhy jsem vystřízlivěl. Jsou to lidé, kterým nejen schází smysl a každé porozumění pro naši národní kulturu, ale pro kulturu vůbec. Snad často mluví tak, jako by měli jakési opravdovější zájmy, ale ve skutečnosti vše to je jen součástka jisté rozmařilosti. I tam, kde si snad získali skutečných zásluh, jako např. uchováním uměleckých a historických památek, stalo se to vždy více z jisté tradiční pitomosti a z jakési úzkosti o svůj blahobyt a pohodlíčko, než z porozumění. Jsou to lidé malého ducha. Lobkovicové mají knihovnu. Ale z těch dvou generací, které znám, nikdo si tam nepřišel přečíst knížku. Od toho jsou jiní, aby četli, jim stačí jen tak letmá znalost z povrchní konverzace. Tak jako na vše mají služebníky, chtějí, aby i vzdělání jiní za ně nabyli. Náš princ sídlí nyní zde a již nějaký čas pracuje na inventáři zámeckého prádla, aby ho lokaj neošidil. Ale když si vyjede do okolí na procházku a zastaví se náhodou ve vsi s pozoruhodným zámečkem, obrátí koně na návsí z rozpaků, komu asi patří. Je to jeho zámek, jeho panství. Zaslouží si pak takový člověk, aby jen proto, že se jeho předkové někdy před třemi sty léty šikovně přiživili, bral z toho užitek?! Nejsem žádným stirnerovským radikálem a jsem přesvědčen, že to ve světě bez hybné síly egoismu a soukromého majetku nepůjde, ale je-li už někdo parazitem, musí to býti na jiné straně dostatečně vyváženo. Ale zde té protiváhy není nikde. Vidím však, že mimoděk jsem se dostal tam, kam jsem původně se dostat nechtěl.

Pokud se tyče Slovenska, cítím, že je v tom odvaha a nevím, neztroskotali-li. Ale těším se na to a doufám, že snad přece tam něco dokážu. A nerad bych přece jen a pouze „pro budoucí poutníky a poutnice urovnával silnice“.²³⁷

I když je bilancování očividně zabarveno emočním vypětím a snahou o pálení mostů, nelze popsanou proměnu vztahu k aristokracii podceňovat – sehraje totiž podstatnou úlohu při historikově pronikání do nového prostředí. Chaloupecký si byl nesporně vědom obtíží tohoto ideálně motivovaného boje za (jak říkával) „vytržení Slovenska z Magyarszágu“.²³⁸ Nesl si však do tohoto střetu nejen pozitivní motivaci, ale i předsudky vůči šlechtě a formalismu katolické církve, despekt k evangelické etické rigiditě, elitářsky přezíravý postoj k maloměšáctví a laickým úsudkům, názor, že slovenská kultura dozrála te-

237 AAVČR, fond Václav Chaloupecký, k. 3, i. č. 155, Chaloupecký Heidlerovi 20. 5. 1919 (koncept).

238 Korespondence Ondreje R. Halagy s Václavem Chaloupeckým „Shledávám zcela logickým, že nalézáte příbuzenské vztahy mezi slovenským východem a českým západem.“ Milan Ducháček (ed.), Práce z dějin Akademie věd 1, 1/2009, s. 35–70; dopis č. 2, Chaloupecký Halagovi 25. 2. 1946.

prve v Praze jako centru českých zemí, a především hotové a s úsilím vybojované přesvědčení, že soužití českého a slovenského elementu je přes všechny konfesijní a jazykové odlišnosti uskutečnitelné. Někdejší poeta zůstal po celý život věrný modernistickému individualismu. Sklon k literární imaginaci, jenž mu v odborných pracích umožňoval vytvářet odvážné, ba i nepodložené konstrukty, se projevoval i v rodinném zázemí hledáním společného jazyka. Pokud se mu subjektivně zamlouvaly, nebránil se Chaloupecký slovakismům, a tak v domácnosti panovalo jakési československé jazykové prostředí. Po vzniku ČSR pak toto autopsií ověřené klima začal pokládat za přirozené směřování budoucího státního jazyka.²³⁹

Šestatřicetiletý historik dozrál se vznikem samostatného státu v osobnost, jejíž hodnotový žebříček, podložený zkušeností z knížecí služby i konturami manželského vztahu, se již nesnadno měnil. To se do budoucna mělo ukázat jako značně problematické.

Na základě nastíněného vhledu do názorových proměn někdejšího návštěvníka kyjské fary i do zákulisí jeho rodinného života lze jistě lépe porozumět pozdějším Chaloupeckého snahám o utvoření konceptu jednotných československých dějin. Na prvním sjezdu československých historiků v roce 1937 se jej „knížecí lokaj“, tehdy již rektor Univerzity Komenského, pokusil shrnout v přednášce, příznačně nazvané *Přítomnost učitelkou minulosti*.²⁴⁰ Když v září 1930 posílal Chaloupecký senátorovi a oslavovanému básníku Jánu Bottovi svou knihu *Zápas o Slovensko*, uzavřel průvodní dopis výmluvnými slovy „*také historie se vytváří teprve tradicí*“.²⁴¹ A právě tuto tradici se na jaře roku 1919 vydal na Slovensko spoluutvářet.

239 Tím (nikoli na základě nepružného výkladu znění jazykového zákona v ústavě z roku 1920) lze vysvětlit, proč Chaloupecký později (z hlediska Slováků bezostyšně) tvrdil, že v republice se hovoří jazykem československým, lhostejně, zda je to právě čeština či slovenština.

240 1. sjezd československých historiků 1937. *Přednášky a debaty*, Praha 1938, s. 33–42. Pod stejným názvem též in *Věda a život* 4, 1937, č. 2, s. 41–49.

241 AAVČR, fond Václav Chaloupecký, k. 1, i. č. 40, Chaloupecký Bottovi 8. 9. 1930, průklep.

Závoje i kalhoty: (Re)prezentace Orientu v českých moderních ženských časopisech¹

Hana HAVLŮJOVÁ

Abstrakt

Článek je příspěvkem do diskuse o konstruování *jiného* (*toho druhého*), z něž vychází také klasický koncept orientalismu navržený Edwardem Saidem. Zabývá se dobovými (re)prezentacemi Orientu, se zvláštním přihlédnutím k Egyptu, které byly určeny převážně českému ženskému publiku v první třetině 20. století. Obsahová analýza vybraných časopisů, pokrokového *Ženského obzoru* (1900–1941) a katolické *Evy* (1904–1925), je zasazena do širšího kontextu egyptských a českých emancipačních procesů. Zaměřuje se na pět základních otázek: Kdo byli autoři/ autorky článků? Čím se články nejčastěji zabývaly? Z jakých vycházely zdrojů? Či hlas(y) reprezentovaly? A jak hodnotily ženskou emancipaci v orientálních zemích? Detailní pozornost je věnována dvěma dodnes aktuálním symbolům Orientu i ženského hnutí: závoji a (harémovým) kalhotám.

Abstract

A principle of Othering that underpins also Edward Said's concept of orientalism is revisited in this article by addressing the (re)presentation of the Orient, and particularly Egypt, in modern Czech women's magazines. The analysis of the liberal journal *Women's Horizon* (1900–1941) and the catholic journal *Eve* (1904–1925) is based on a comparative review of both Egyptian and Czech emancipation processes. It explores five main questions: Who were authors of articles dealing with Orient? What did they mainly depict? What kind of resources did they use? Whose voice(s) did they represent? How did they talk about women's emancipation in Oriental countries? Two detailed case studies of *veil* and *harem pants* as symbols of both the Orient and women's emancipation are discussed.

Klíčová slova

(Re)prezentace Orientu – moderní české ženské časopisy – emancipační procesy – Egypt – české země – princip konstruování „jiného/toho druhého“

Key words

(Re)presentation of the Orient – modern Czech women's magazines – emancipation processes – Egypt – Czech Lands – principle of Othering

---

1 Článek je upravenou verzí kapitoly *Orient v českých moderních ženských časopisech*, která je součástí autorčiny disertační práce. Viz Hana HAVLŮJOVÁ, *Na okraji zájmu? České moderní ženy a Orient v první polovině 20. století*, Disertační práce, Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Praha 2011. Vznikl s podporou Grantové agentury ČR v rámci výzkumného úkolu Českoslovenští vědci v Orientu 1918–1938, č. 409/09/0295, 2009–2012, hlavní řešitelka: Adéla Jünová Macková.

Úvod

Předkládaná studie vychází z obsahové analýzy časopisů *Ženský obzor* (1900–1941) a *Eva* (1904–1925), které donedávna – podobně jako studium českých ženských reflexí Orientu – zůstávaly spíše na okraji domácího badatelského zájmu.² Výsledky analýzy jsem proto nejprve diskutovala na mezinárodním fóru a teprve posléze zpracovala s ohledem na širší kontext aktuálního zahraničního i domácího bádání.³ Základem analýzy se však stala otázka společná pro domácí i zahraniční výzkumy, otázka konstruování Orientu jakožto *jiného* (*cizího, toho druhého*). Uvedené hledisko nám umožňuje lépe porozumět nejen tvorbě výpovědi o Orientu, ale také způsobům vytváření identity těch, kdo o Orientu vypovídají.⁴ I proto jsou (re)prezentace Orientu v českých moderních ženských časopisech tématem hodným pozornosti. Mimo jiné nám umožňují identifikovat otázky a problémy, které při tradičním zohledňováním mužské perspektivy zůstávají obvykle „skryty“ nebo „oslyšeny“.

Teorie: Ta druhá, nebo stejná?

Orient byl po staletí tématem, které evropská kultura rozmanitými způsoby reflektovala a které si svou popularitu uchovává dodnes. Výzkumy posledních desetiletí ukazují, že orientální témata ovlivnila evropskou architekturu, hudbu, vizuální umění i literaturu a v neposlední řadě také akademické my-

2 K časopisu *Ženský obzor* srovnej například Kateřina JONÁŠOVÁ, *Ženský obzor*, Diplomová práce, Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze, Praha 1999, nepublikováno. Libuše HECZKOVÁ, *Píšící Minervy. Vybrané kapitoly z dějin české literární kritiky*, Praha 2009, s. 235–243. Daniel VOJTĚCH, *Zieglerová Anna*, in: *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce 4, díl 2. U–Ž. Dodatky A–R*, Praha 2008, s. 1742–1744. K časopisu *Eva* srovnej Martin C. PUTNA, *Česká katolická literatura v evropském kontextu 1848–1918*, Praha 1998, s. 335. Jana BUREŠOVÁ, *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*, Olomouc 2001, s. 122n., 388. K otázce českých ženských cestovatelských reflexí viz například Jiřina RŮŽOVÁ, *Ženy v české egyptologii*, *Nový Orient 2*, 1996, s. 75–78. Hana NAVRÁTILOVÁ, *Egypt v české kultuře přelomu 19. a 20. století*, Praha 2001. Dále viz Hana HAVLŮJOVÁ, *Okouzlení Egyptem. Ludmila Matiegková (1889–1960)*, Praha 2005. Helena HEROLDOVÁ, *Česká žena na cestě do Orientu. Životní příběh cestovatelky Barbory Markéty Eliášové*, *Dějiny a současnost 12*, 2005, s. 14–17. Adéla JŮNOVÁ MACKOVÁ – Hana NAVRÁTILOVÁ – Hana HAVLŮJOVÁ – Libor JŮN, „*Krásný, báječný, nešťastný Egypt!*“ *Čeští cestovatelé konce 19. a první poloviny 20. století*, Praha 2009. (Dále jen: JŮNOVÁ MACKOVÁ a kol., „*Krásný, báječný, nešťastný Egypt!*“). Bohumila RÁZKOVÁ, *Barbora Markéta Eliášová: Nippon druhým domovem. První česká samostatná cestovatelka, její život a literární dílo*, *Theatrum historiae 6*, 2010, s. 79–99. Okrajově také Michael BOROVIČKA, *Velké dějiny země Koruny české. Cestovatelství*, Praha – Litomyšl 2010.

3 Viz pozn. 1. Srovnej také Hana HAVLŮJOVÁ, *Orient and Modern Czech Women's Magazines*, in: *Crossroads of Egyptology: The Worlds of Jaroslav Černý, Jůnová Macková, A. – Onderka, P.* (eds.), Praha 2010, s. 69–84. První, anglicky psaná verze článku vznikla na základě příspěvku pro mezinárodní symposium *Egypt and Austria*, jež se konalo v Praze na podzim 2009.

4 Viz například Tomáš RATAJ, „*My*“ a „*oni*“ v českých středověkých a raně novověkých textech o islámu, in: Miloš MENDEL – Bronislav OSTRÁNSKÝ – Tomáš RATAJ, *Islám v srdci Evropy. Vlivy islámské civilizace na dějiny a současnost českých zemí*, Praha 2007, s. 247–332. Kateřina BLÁHOVÁ – Václav PETRBOK (eds.), *Cizí, jiné, exotické v české kultuře 19. století*, Praha 2008. Podrobná argumentace a přehled literatury viz H. HAVLŮJOVÁ, *Na okraji zájmu?*, s. 16–41.

šlení.⁵ Jak ukázala například Hana Navrátilová, která zkoumala reflexi starověkého Egypta v české kultuře přelomu 19. a 20. století, zajímavým pramenem pro studium dobových reflexí Orientu, potažmo orientalismu, mohou být také česky tištěná média. Na stránkách národně osvětových časopisů jako *Zlatá Praha*, *Květy* či *Osvěta* byly podle jejich zjištění nejpozději od sedmdesátých let 19. století publikovány cestopisné črty, zprávy o nových archeologických nálezech i recenze knih, které se týkaly (starověkého) Egypta.⁶ Jaké otázky a problémy před námi vyvstanou, přihlédneme-li zvláště k časopisům ženským?

V roce 1921–1922 publikovala například egyptoložka Ludmila Matiegková v časopise *Ženský obzor* na pokračování studii s názvem *Královna Hatšepsut*. V úvodu napsala: „*Poněvadž Hatšepsut zůstala dlouho utajena vědě, nestala se také hrdinkou žádného básnického plodu [...] Bohudík! Aspoň nebyly zkresleny její rysy [dobou] nesprávně chápající poslání samostatné ženy [...] A snad právě proto vábí mě Hatšepsut, [...] vábí mě z hlediska historického i feministického. Nebyla ovšem žádnou uvědomělou průkopnicí ženského osamostatnění, nebila se ani za žádný všelidský ideál [...] Jejím jediným cílem bylo uplatnění vlastní osobnosti, plné vyžití činorodého života, a využila k tomu všech příležitostí, jež jí poskytl její původ i tradice egyptské královny. Pozbývá proto snad něco ze své velikosti? [...] Tato obdivuhodná žena, jež prožila velká vítězství i velké porážky, jejíž jméno mělo zmizeti s povrchu zemského a jejíž dílo přece nebylo možno zničit, má v sobě něco symbolického. Jakoby se v ní skrývalo proroctví moderní žen v jejím emancipačním úsilí, jež také mělo své úspěchy, mělo a bude jistě ještě mít své porážky, ale dosáhne snad též konečného zdaru.*“⁷

Je zřejmé, že jakkoli autorka na jednu stranu nezapřela pozitivistické historické a orientalistické školení, na stranu druhou neváhala interpretovat starověké historické skutečnosti pro potřeby liberálně založeného feminismu. Můžeme se ptát, zda tak činila pouze s ohledem na zaměření média, v němž svůj článek publikovala. Nebo zda vskutku hodlala podpořit čtenářky, aby se nebály vzít své životy do vlastních rukou. Její zájem o starověký Egypt byl zúročen odborným studiem.⁸ Měla však vůbec naději, že příběh královny Hatšepsot, který neměl silnější oporu v domácí romantické tradici,⁹ zaujme potenciální čtenářky *Ženského obzoru*?

5 Viz například Edward. W. SAID, *Orientalism*. London 2003 (česká verze: *Orientalismus. Západní koncepce Orientu*, Praha 2008). M. MENDEL a kol., *Islám v srdci Evropy*. Lucie STORCHOVÁ (ed.) *Mezi houfůi lotrův se pustiti... České cestopisy o Egyptě 15.–17. století*, Praha 2005, s. 411n. Hana HAVLŮJOVÁ, *Sustainability of Egypt's Heritage in Europe: Issues and Ideas from Great Britain*, in: *Egypt and Austria V.: Egypt's Heritage in Europe. Proceedings of the Symposium, September 7–10, 2008*, Irena Lazar (ed.), Koper 2009, s. 145–157. Podrobný přehled literatury viz H. HAVLŮJOVÁ, *Na okraji zájmu?*, s. 27–35.

6 H. NAVRÁTILOVÁ, *Egypt v české kultuře přelomu 19. a 20. století*, s. 64.

7 Ludmila MATIEGKOVÁ, *Královna Hatšepsut*, *Ženský obzor* 1–2, 1921–1922, s. 8.

8 Podrobněji viz H. HAVLŮJOVÁ, *Okouzlení Egyptem*.

9 Srovnej H. NAVRÁTILOVÁ, *Egypt v české kultuře přelomu 19. a 20. století*.

Jak naznačila na přelomu třetího tisíciletí mezinárodní srovnání, gender, stejně jako třída, rasa, etnikum nebo náboženské vyznání, byl vždy důležitým proti- nebo spoluhráčem nacionalistických diskurzů.¹⁰ Pokud byl tedy v českých moderních ženských časopisech Orient zpřítomňován, lze předpokládat, že se tyto (re)prezentace odehrávaly přinejmenším v průsečíku myšlení o ženách a národě. V souvislosti se studiem českých reflexí Orientu, respektive českého orientalismu, se proto nabízí otázka, jak se promění naše porozumění těmto fenoménům, zohledníme-li jejich genderové aspekty.

Je nasnadě, že takto komplexní otázka vyžaduje nejprve předběžnou úvahu o vzbách mezi genderem a orientalismem. Přestože Edward Said považoval orientalismus za „výrazně (*ne-li přímo výlučně*) mužský způsob vnímání světa,“ který „pohlížel na sebe i předmět svého zájmu se sexistickými klapkami na očích,“¹¹ některé studie naznačují, že v rámci orientalistického diskurzu lze zaslechnout i ženské hlasy.¹² A našli bychom mezi nimi také hlasy Češek. Například manželky prvního československého ambasadora v Egyptě Pavly Duškové, výše citované egyptoložky Ludmily Matiegkové nebo proslulé lékařky Vlasty Káralové Di-Lotti.¹³ Alespoň dvě posledně jmenované však byly za určitých podmínek ochotny překonat národní, etnické, kulturní či náboženské rozdíly a jednat ve prospěch orientálních žen. Metaforicky řečeno, namísto *té druhé* viděly skrze závoj „kontrastních představ, myšlenek, osobností a zkušeností“¹⁴ *tu stejnou*. Jakkoli mohlo být takové žensky zdůvodnitelné jednání spíše výjimkou než pravidlem, vždy již svým způsobem podrývalo hierarchický princip alterity, který byl podle Edwarda Saida základem orientalismu coby mužské domény.¹⁵

Také Jitka Malečková v kontextu studia moderních osmansko-tureckých diskurzů o ženách a národě zpochybnila nezbytnost definování *jiného* jako *toho druhého*. Podle ní se výzkumy soustředí na „analýzu diskurzu *mocensky* či *kulturně privilegované a silnější většiny*,“ především proto, že „koncept *druhého* má výrazně politické kořeny a implikace.“ Jeho výsledkem je obvykle „marginalizace odlišných jednotlivců, skupin nebo společností (méně privilegovaných a

10 Jitka MALEČKOVÁ, *Úrodná půda. Žena ve službách národa*, Praha 2002. Ida BLOM – Karen HAGEMAN – Catherine HALL (eds.), *Gendered Nations. Nationalism and Gender Order in the Long Nineteenth Century*, Oxford 2000.

11 E. W. SAID, *Orientalism*, s. 207.

12 Srovnej například Joan REES, *Women on the Nile. Writings of Harriet Martineau, Florence Nightingale and Amelia Edwards*. London HALL 2008. A dále Mary HEALY, *Depictions of Difference: Reviving the Forgotten French Women Orientalist Artist-Travellers*, in: *Crossroads of Egyptology: The Worlds of Jaroslav Černý*, Jůnová Macková, A. – Onderka, P. (eds.), Praha 2010, s. 95–107.

13 Detailně viz H. HAVLŮJOVÁ, *Na okraji zájmu?*, s. 47–136.

14 E. W. SAID, *Orientalism*, s. 2.

15 *Tamtéž*, s. 1.

často považovaných za méněcenné).¹⁶ Nicméně, v kontextu osmansko-turecké říše i dalších národů na okraji Evropy, bylo podle ní možné zaznamenat, že tento koncept fungoval i opačným směrem. Také v českých zemích, v Polsku nebo Řecku se *těmi druhými* stávaly (materiálně) nejvyspělejší země na západě Evropy.¹⁷ Stereotyp morálního úpadku Západu, v němž hrály důležitou roli všeobecně rozšířený egoismus a nemorální chování žen, umožňoval, podle Jitky Malečkové, (materiálně) zaostalým zemím, aby si definovaly svou národní identitu a zároveň dosáhly morálního vítězství nad západními státy.¹⁸

Jitka Malečková obrácením perspektivy ukázala, že princip *toho druhého* je relativní, neboli že je vždy již vázán na konkrétní historické, kulturní a sociální podmínky a procesy. Navíc tím, že zohlednila perspektivu „z okraje Evropy“ zpochybnila „*bipolární pohled na problematiku národa a genderu, [...] a apriorní oddělování ovládajících a ovládaných, vyspělých a zaostalých, Západu a Východu.*“¹⁹ V konečném důsledku tak překročila limity Saidova orientalismu.

Avšak, z hlediska generové perspektivy, analyzovala stejně jako Edward Said pouze muži vytvářený diskurz. Ve své práci se zaměřila na způsoby, jakými byly ženy na okraji Evropy začleňovány do nových představ národních společenství, případně jak z nich byly vylučovány.²⁰ A protože podle ní neměly ženy zpočátku ani možnost se na vytváření těchto představ podílet, zaměřila se na diskurzy mužů. Sledovala, jaké místo muži ženám připisovali, „*jakou funkci plnily obrazy žen v konstrukci národa a ve vytváření moderní společnosti.*“²¹ Řadě otázek se tak Jitka Malečková ve svém výzkumu nevěnovala. Stranou zůstaly, jak ostatně autorka sama konstatovala, především „*vztah mezi diskusemi a realitou života žen a také názory žen samotných.*“²²

Zdá se tedy, že na poli českého badatelského zájmu o (re)prezentace Orientu existuje stále prostor pro studie, které by byly vedeny z ženské perspektivy a přispěly k analýze obecných i genderových aspektů takových (re)prezentací. S ohledem na charakter a rozsah textu zůstane tentokrát u studie dílčí, první zkušební sondy, která zaměří svou pozornost především na (re)prezentace Egypta a dva méně známé moderní české ženské časopisy, které nám však umožní „oživit“ rozmanité ženské hlasy.²³ Jaký vliv však bude mít

16 J. MALEČKOVÁ, *Úrodná půda*, s. 180.

17 *Tamtéž*, s. 181.

18 *Tamtéž*, s. 199.

19 *Tamtéž*, s. 211.

20 Srovnej Benedict ANDERSON, *Představy společenství. Úvahy o původu a šíření nacionalismu*, Praha 2008.

21 J. MALEČKOVÁ, *Úrodná půda*, s. 9.

22 *Tamtéž*, s. 213.

23 Srovnej Beth BARON, *The Women's Awakening in Egypt. Culture, Society, and the Press*. New Haven

na naše porozumění dobovým reflexím Orientu, potažmo orientalismu, pokud vezmeme v potaz hlasy moderních Češek?

Obecně lze konstatovat, že součástí modernizace české společnosti byly všechny obvyklé emancipační projevy a procesy jako nacionalismus, socialismus, sekularismus nebo feminismus. Koncepty rovnosti a individuality byly vyvažovány koncepty různosti a kolektivity. Přihlédneme-li však k otázkám genderu a národa, zdá se, že také české národotvorné procesy měly pro ženy přinejmenším ambivalentní důsledky. Ženy se stávaly zároveň předmětem idealizace i marginalizace. Na jedné straně sloužily jako symboly velké národní minulosti i slibné budoucnosti. Na straně druhé jim byla upírána občanská a politická práva.²⁴ Nicméně, z komparací Jitky Malečkové vyplynulo, že „diskuse o ženách na okraji Evropy ve srovnání s Evropou západní vytvářely, především prostřednictvím jejich účasti v národním hnutí, potenciálně větší možnosti pro aktivitu žen. Přestože diskuse měly jen minimální dopad na okamžité změny v každodenním životě žen, tradice debat o ženách a národě se později promítla i do představ o uspořádání společnosti v novém národním státě.“²⁵

Přesto, jak ukázala Jana Burešová v obsáhlé studii *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*, si i v rámci demokratického režimu prvorepublikového Československa vyžádalo prosazení sociálního smíru v oblasti genderové rovnosti značnou energii. I když ústava zaručovala mužům a ženám stejná občanská a politická práva již od roku 1920, bylo zapotřebí občansko-politické aktivity nejrůznějších (ženských) spolků a institucí, aby se podařilo rovnoprávnost prosadit nejen v rámci dalších právních norem, ale také v každodenním životě společnosti. Podpora však byla získávána i v nadnárodním měřítku. Od roku 1923 začala například zastřešující organizace liberálních ženských spolků, Ženská národní rada, koordinovat svou činnost s Mezinárodní ženskou radou.²⁶

Právě na základě mezinárodních srovnání dospěla Ida Blom k závěru, že tam, kde byli jednotlivci na základě genderu, třídy, rasy a/nebo náboženského vyznání vylučováni z národní komunity, „hledaly marginalizované skupiny podporu a možnost identifikace za národními hranicemi.“²⁷ Je zřejmé, že také české členky Mezinárodní ženské rady, stejně jako tisíce dalších středostavovských žen po celém světě, hledaly „podporu u žen jiných národností,

1994, s. 1.

24 J. MALEČKOVÁ, *Úrodná půda*, s. 7.

25 *Tamtéž*, s. 241.

26 J. BUREŠOVÁ, *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*, s. 387–388.

27 IDA BLOM, *Gender and Nation in International Comparison*, in: *Gendered Nations. Nationalism and Gender Order in the Long Nineteenth Century*, Blom, I. – Hageman, K. – Hall, C. (eds.), Oxford 2000, s. 19.

s nimiž mohly sdílet tentýž pocit vyloučení z vlastního národa.²⁸ Nemohlo se v takovém kontextu, alespoň hypoteticky, stát, že by pak Češky vyhledávaly Orient spíše proto, aby zde našly podporu skrze nalezení *stejného* spíše než zobrazení *toho druhého*? Nebo preferovaly svou národní (či evropskou) identitu spíše než tu ženskou?

Odpovědi na tyto dvě hlavní otázky by měl přinést výzkum (re)prezentací Orientu, respektive Egypta, ve vybraných českých ženských časopisech z první poloviny 20. století. Kontext pro obsahovou analýzu vytvoří srovnávací přehled relevantních emancipačních procesů, které probíhaly v egyptské a české společnosti nejpozději od druhé poloviny 19. století. V rámci přehledu a na závěr analýzy pak bude věnována detailní pozornost dvěma „dvojčinným“ symbolům Orientu i ženského hnutí: závoji a (harémovým) kalhotám.

Od osmanské říše k Egyptu

Podle Beth Baron jsou počátky egyptského nacionalismu tradičně spojovány se třemi obdobími egyptských dějin 19. století: vládou Muhammada ^ĀAlího (1805–1848), ^ĀUrábího povstáním (1881–1882) a antiimperialistickým hnutím v devadesátých letech 19. století.²⁹ Autorka však doložila, že původ moderního egyptského národa vězí svými kořeny v hlubších sociálních změnách, které probíhaly po celé „dlouhé“ 19. století. Hlavní roli v procesu „*utváření egyptského národa*“ sehrál, podle ní, zánik harémového otroctví.³⁰ A protože mezi otroky v Egyptě 19. století převažovaly ženy, lze snadno dospět k závěru, že egyptské národní hnutí se s ženským hnutím navzájem překrývalo.³¹

Při studiu moderního egyptského nacionalismu je však třeba zohledňovat ještě dva důležité aspekty nově se utvářejícího společenství Egyptanů, totiž etnickou a náboženskou identitu. Podle Beth Baron umožnil zánik harémového otroctví „*poegyptštění osmansko-egyptských elit, neboť se ve stále větším poměru propojovaly rodinnými vazbami s místní populací.*“³² Nicméně, v rámci procesu homogenizace společnosti, který je charakteristickým znakem každého národního sjednocování, musely nové elity čelit i nadále etnickým bariérám. Například Koptové byli do nově představovaného národa zahrnuti, Čerkesové, Syřané a další byli vylučováni. Zvláštním případem pak byli Súdánští, kteří měli být do národa včleněni, ale v podřízeném postavení. Nový egyptský národ neměl být vybudován na základě tradičních multietnic-

28 *Tamtéž*, s. 20.

29 Srovnej A. JÚNOVÁ MACKOVÁ a kol., *‘Krásný, báječný, nešťastný Egypt!’*, s. 20–84.

30 Beth BARON, *The Making of the Egyptian Nation*, in: *Gendered Nations. Nationalism and Gender Order in the Long Nineteenth Century*, Blom, I. – Hageman, K. – Hall, C. (eds.), Oxford 2000, s. 37.

31 Pro oblast dnešního Turecka srovnej J. MALEČKOVÁ, *Úrodná půda*.

32 B. BARON, *The Making of the Egyptian Nation*, s. 137.

kých domácností, které zahrnovaly konkubíny, eunuchy i otrokyně, ale spíše na bázi koptských a muslimských středostavovských rodin, které pocházely z egyptského území.³³

Při formování egyptské národní identity pak, podle Beth Baron, hráli důležitou, ne-li přímo konstitutivní, úlohu Koptové. Opírali se totiž o tvrzení, že jsou přímými potomky starověkých Egyptanů z faraónských časů, a zdůrazňovali, že jsou proto „skutečnějšími Egyptany“ než historicky mladší arabsí dobyvatelé. Díky tomu umožňovali rodící se národní komunitě „objevit a vytěžit minulost“.³⁴ Přestože byli křesťany, většina Koptů v 19. století hovořila arabsky a s muslimy sdílela i řadu tradic a zvyklostí. Výhodou bylo, že neusilovali o vytvoření samostatného státu a různé vrstvy koptského společenství „projevovaly stále větší ochotu následovat nacionální výzvy“.³⁵

Odkazy na „zlatý věk doby faraónské“ však na počátku 20. století neobohatily pouze egyptskou národní, ale také feministickou rétoriku. Například Malaka Sa'd, koptská editorka ženského časopisu *Něžné pohlaví*, v roce 1908 napsala: „V dobách, kdy ženy v jiných zemích žily stále ještě v otroctví a bídě, Egyptanky se již zabývaly vědou, byly kazatelkami a vládly říši.“³⁶ Rodinné metafory jako „synové faraónů“ nebo „matky národa“, jež byly odvozovány ze skvělé starověké minulosti, pak užívali všichni egyptští nacionalisté bez ohledu na gender či náboženskou příslušnost.³⁷ Jak však ukázaly rozbroje mezi koptskými a muslimskými komunitami na počátku 20. století, také mýtus o nepřetržité národní tradici od starověku do moderní doby, který po určitou dobu umožňoval integrovat paměť Koptů i muslimů do jednoho souvislého příběhu egyptských národních dějin, měl své meze.

„Kamenem úrazu,“ se stala tzv. ženská otázka, která, podle Beth Baron, „tříbila kulturní názory i symbolické významy egyptského nacionalismu.“³⁸ Kontroverze kolem ženského vzdělání, práce, odloučeného života, zahalování, manželství či rozvodu sytily egyptskou národní diskusi od přelomu 19. a 20. století. A podle zjištění Beth Baron se egyptské intelektuálky nejenže podílely na formování těchto debat, ale přispěly také k vytvoření některých symbolů, jež byly nejen s egyptskou ženskou otázkou od té doby spojovány.³⁹ Například editorka *Ženského pokroku*, jednoho z nejstarších islamistických ženských ča-

33 *Tamtéž*, s. 138.

34 *Tamtéž*, s. 145.

35 *Tamtéž*, s. 146.

36 Malaka SA'D, *al-Mar'a fi Misr*, al-Jins al-Latif [Něžné pohlaví] 1, 1908, s. 38–39. Cituje B. BARON, *The Making of the Egyptian Nation*, s. 146.

37 B. BARON, *The Making of the Egyptian Nation*, s. 146. Podrobněji viz B. BARON, *The Women's Awakening in Egypt*.

38 B. BARON, *The Making of the Egyptian Nation*, s. 148.

39 *Tamtéž*, s. 152.

sopisů publikovaných v Egyptě,⁴⁰ Fátima Rašíd v roce 1908 ve svém článku *Nacionalismus a ženy* prohlásila: „*Náš závoj není příčinou nemohoucnosti, která by nás zatěžovala. Spíše je příčinou našich radostí. A my si jej budeme hýčkat a dělat vše zpoza milovaného závoje, který je naším symbolem a symbolem našich matek a babiček.*“⁴¹

(Re)prezentace Orientu I: Závoj

Zatímco pro náboženské nacionalisty se podle Beth Baron stal závoj „*znakem skromnosti a morálních ctností, [...] světsky orientovaní nacionalisté jej přijali jako kulturní symbol s naprosto jiným významem.*“⁴² Například v roce 1919 noviny s případným názvem *Odhalení* vyjádřily svou podporu „*osvobození žen z řetězů ignorance a nepřijatelných tradic.*“⁴³ A protože ženy bojovaly jak v náboženském, tak v sekulárním táboře nacionalistů, závoj se stal spornou metaforou pro ctnost i zaostalost.⁴⁴

V roce 1909 – na jedné z prvních veřejných přednášek, které pořádaly „ženy pro ženy“ na půdě ženského klubu národní strany v Káhiře⁴⁵ – se k otázce závoje a zahalování (pro obojí lze užít termín *hidžáb*) vyslovila Bahi-that al-Badiya.⁴⁶ Vzhledem k tomu, že reprezentuje jeden z prvních egyptských

40 Arabské ženy obvykle zastávaly pozice blízké umírněným islamistům: Islám zaručuje ženám často větší práva než jiná náboženství a sám o sobě není příčinou jejich útlaku. Útlak vzniká proto, že dominantní společnost (rozuměj mužská) nechápe islámské principy a nerespektuje ženám přiřčená práva. Viz Margot BADRAN – Miriam COOKE (eds.), *Opening the Gates. An Anthology of Arabem Feminist Writings*, Bloomington 2004, s. xxvii.

41 Fatima RASHID, *Kalima ‘an al-Hal al-Hadira* [Nacionalismus a ženy], Tarqiyat al-Mar‘a [Ženský pokrok] 1, 1908, s. 76. Cituje B. BARON, *The Making of the Egyptian Nation*, s. 151.

42 B. BARON, *The Making of the Egyptian Nation*, s. 151.

43 *Tamtéž*. B. Baron cituje noviny *al-Sufur*, jejichž název překládá do angličtiny jako *Unveiling*. Je to slovní hříčka, kterou se mi nepodařilo přeložit do češtiny lépe. Veil = angl. závoj.

44 B. BARON, *The Making of the Egyptian Nation*, s. 152.

45 Stranu al-Umma [Národ] založil v roce 1907 Ahmad Lutfi as-Sajjid (1872–1963), který patřil k předním pro-západně orientovaným egyptským intelektuálům. Založil a vydával noviny *al-Jarida*. Blíže viz *Ahmad Lutfi as-Sajjid*, in: Dcery a synové Nilu [online] Centrum blízkovýchodních studií Západočeské univerzity v Plzni. Dostupné z: <<http://www.dceryasynovenilu.zcu.cz/osobnosti.php?id=54>> [cit. dne 11. května 2011].

46 Bahi-that al-Badiya, vl. jm. Malak Hifni Nasif (1886–1918) pocházela z muslimské pro-reformní káhirské rodiny, stala se učitelkou. Přednášela mj. na pátých kurzech, které pro ženy organizovala egyptská univerzita v Káhiře. Její proslovy byly publikovány v liberálním tisku *al-Jarida* [Noviny], posléze vydány souborně *Al-Nisaiyat* (1910) [Ženské texty]. Poté, co se provdala za Abd al-Sattar al-Basila, náčelníka beduínského kmene al-Ramah, přestěhovala se do oázy Fajjúm, odkud pocházel. Teprve po sňatku zjistila, že je jeho druhou ženou a vzal si ji především proto, aby zajistil dceři z prvního manželství vzdělání. Na základě svých osobních zkušeností se stala obhájkyní práv provdaných žen a vyslovovala se proti polygamii. Jak ukazuje také citovaná přednáška, postupně zformulovala základní problémy života a postavení žen v egyptské společnosti, které podle ní bránily modernizaci. V roce 1911 obeslala Egyptský národní kongres v Heliopoli požadavky na téma změn, které měly podle ní problémy řešit. Byly čteny jejím jménem, ale v zastoupení. Uspěla pouze žádost na prohloubení (náboženského) studia mladých dívek. Podle M. BADRAN – M. COOKE (eds.), *Opening the Gates*, s. 134, 227n. B. BARON, *The Women's Awakening in Egypt*, s. 183–184.

ženských hlasů, který, jak ještě uvidíme, bylo možné zaslechnout i v českých zemích, je citace obsáhlejší.

„Muži nás kritizují za to, jak chodíme oblékané na veřejnosti. A mají pravdu, protože my opravdu překračujeme meze zvyklostí a slušnosti. Hájíme se, že chodíme zahalené, ale nejsme ani řádně zakryty, ani bez závoje. Nehoruji proto, aby se vrátily závoje našich babiček, protože ty byly, popravdě, pohřbeny zaživa, nikoli ‚správně zahalený‘ (hidžáb). [...] Na druhou stranu neobhajují, jako Evropané, ani odložení závoje, ani společný život s muži, protože to by nám jen uškodilo. [...] Imámové mají na otázku hidžábu různé názory. [...] Já věřím, že nejlepší způsob, jak se oblékat na veřejnosti je zakrýt si hlavu šátkem a obléct si šaty typu evropského pláště do deště, zakrýt celé tělo až po paty a rukávy mít dlouhé až k zápěstí. Někdo mi říkal, že se tak dnes oblékají ženy v Istanbulu, když jdou nakoupit do sousedství. Ale kdo nám zaručí, že takové oblečení nebudeme zase zkracovat a utahovat až z něj uděláme úplně jiné šaty? [...] Kdybychom byly bývaly od dětství vychovávány k tomu, abychom se obešly bez závoje, a naši muži na to byli připraveni, souhlasila bych, aby odložily závoje ty, které chtějí. Ale národ na to ještě není zralý. [...] Zahalování nám [však] nesmí bránit v tom, abychom mohly dýchat čerstvý vzduch nebo si koupily to, co potřebujeme. Nesmí nám bránit ve vzdělávání, ani negativně ovlivňovat naše zdraví. Proč bychom si po práci, když nemáme zahradu, nemohly vyjet za město trochu se projít? Vždyť čerstvý vzduch byl stvořen pro všechny, nejen pro muže. Ale, měly bychom se chovat rozvážně, nechodit na procházky samy, vyvarovat se klevetám.“⁴⁷

Je zřejmé, že zahalování bylo pro vzdělané Egyptanky tématem již na počátku 20. století. Představitelky egyptského feminismu Huda Ša‘rání a Saiza Nabarání pak v roce 1923 dokázaly velmi zřetelně využít i jeho symbolický potenciál.⁴⁸ Ve skutečnosti však nikdy za jeho odstranění programově nebojovaly.⁴⁹ Důležitějšími tématy pro ně byly přístup žen ke vzdělání, změna osobního statusu nebo sociální blahobyt. Zahalování coby problém se, podle jejich zkušeností, dotýkalo především žen z městských středostavovských vrstev. Valná většina ostatních čelila tvrdým životním podmínkám egyptského

47 M. BADRAN – M. COOKE (eds.), *Opening the Gates*, s. 232–234.

48 Po návratu z římského kongresu Mezinárodní aliance pro volební právo žen odhalily při uvítání na káhirském nádraží své obličejové a symbolicky tak deklarovaly vstup do egyptského veřejného prostoru. Ba co víc, jejich fotografie s nezahalovými obličejovými otiskly v květnu a červnu italská i egyptská média (francouzsky, anglicky i arabsky psaná). Viz Margot BADRAN, *Feminists, Islam, and Nation. Gender and Making of Modern Egypt*, Princeton 1995, s. 92n. O medializaci tohoto případu odložení závoje viz s. 275, pozn. 15.

49 Viz Charlotte E. WEBER, *Making Common Cause? Western and Middle Eastern Feminists in the International Women's Movement, 1911–1948*. Dissertation. Graduate School of The Ohio State University, Ohio 2003, s. 45. M. BADRAN, *Feminists, Islam, and Nation*, s. 23.

venkova „rovnoprávně“ s muži.⁵⁰ Teprve ve dvacátých a třicátých letech 20. století, kdy egyptské feministky prosazovaly rozšíření „sociálních, politických a ekonomických příležitostí,“ pro ženy, „se také individuálně rozhodovaly, zda závoje odloží či nikoli.“⁵¹ Naopak, v Turecku nebo Íránu se otázka zahalování dostala mimo jakoukoli diskuzi, neboť byla, jakožto součást modernizačních programů ve třicátých a čtyřicátých letech 20. století, direktivně rozhodnuta na státní úrovni.⁵²

Podle Charlotte Weber bylo spojování adekvátního společenského postavení s viditelnou přítomností žen na veřejnosti charakteristické především pro západní feminismus. Není proto divu, že pro západní aktivistky představoval závoj „znepokojivý indikátor sociální nerovnosti.“⁵³ Nicméně tím, že si jeho odstranění vytkly jako podmínku ženské emancipace, přijaly – alespoň z hlediska (muslimských) společností v Orientu – koloniální rétoriku pozdního 19. století. Tehdy se stal v Evropě závoj symbolem útlaku muslimských žen, za jehož odstranění bylo třeba i bojovat. Či chcete-li, byl jedním z „viditelných“ důvodů, proč tu či onu (muslimskou) zemi ovládat či spravovat.⁵⁴

Důsledkem takové argumentace nabyl podle Charlotte Weber závoj, zejména pro muslimské věřící, ať už muže nebo ženy, nový význam. Nehledě na to, zda praktiku *hidžábu* obhajovali nebo odmítali, stala se, chtě nechtě, symbolem nejen jejich náboženské, ale také národnostní identity. Pakliže tedy západní feministky, v zájmu ženské solidarity, horovaly pro osvobození muslimských žen od jejich závojů, stávaly se v očích muslimské společnosti – nevyhnutelně – podezřelými z útoků na národnostní a náboženskou integritu muslimské komunity.⁵⁵ Ba co víc, jak jsme viděli také na citovaných příkladech Fátimy Rašíd nebo Bahithat al-Badiya, „správný“ výklad islámu, proti němuž – ať už právem nebo ne – evropské útoky, včetně těch feministických, v konečném důsledku směřovaly, byl hlavní oporou argumentace islámských feministek.⁵⁶

50 BADRAN, M., *Feminists, Islam, and Nation*, s. 91–92.

51 Ch. WEBER, *Making Common Cause?*, s. 45.

52 V Turecku musely ženy závoje povinně odložit, v Íránu naopak. Viz Ch. WEBER, *Making Common Cause?*, s. 45. Srovnej také J. MALEČKOVÁ, *Úrodná půda*, s. 214. A dále Věra VOJTÍŠKOVÁ, *Postavení žen v iránské a saúdské společnosti*, *Člověk. Časopis pro humanitní a společenské vědy* 15, 2009, s. 14.

53 Ch. WEBER, *Making Common Cause?*, s. 45.

54 *Tamtéž*.

55 *Tamtéž*, s. 46.

56 Ať už se začaly arabské ženy vyrovnávat s výtkami či obavami mužských příslušníků svých národních komunit kdykoli, stal se, podle M. Badran a M. Cooke, základem jejich argumentace islám. Teprve od své náboženské identity pak často odvozovaly svou národní identitu. V kontextu výše naznačeného názorového pole se tedy zdá, že arabské ženy zastávaly pozice blízké umírněným islamistům: „Přestože islám ženská práva zaručoval, byla ženám upírána kvůli ‚zvykům a tradicím‘ zavedeným ve jménu náboženství. Skrze správné porozumění a praktikování islámu měly ženy základní práva znovu nabyt nejen ve prospěch svých, ale také svých rodin a společností.“ Viz M. BADRAN – M. COOKE (eds.), *Opening the Gates*, s. xxvii. Srovnej

Pohled „z okraje Evropy“ byl však na počátku 20. století, zdá se, mnohem méně vypjatý. V době, kdy byly jménem Bahithat al-Badiya „přednášeny“ ženské požadavky reprezentantům egyptské národní komunity, vyskytl se v pokrokovém ženském tisku článek, který naznačuje, že kritizované praktiky útlaku muslimských žen přispívaly tehdy k oživení evropských módních trendů. V roce 1911 časopis *Ženský obzor* napsal: „*Dle zprávy z Cařihradu šejk el Islamát vydal svolání, v němž zakazuje se mohamedánským ženám nositi moderní šaty a v němž se jim dle náboženských předpisů přísně přikazuje, aby chodily zahaleny v závojech. Naproti tomu evropské dámy zahalují si obličej svůj hustým bílým závojem a to tak těsně, jako kdyby šlo o skrývání zohyzděného obličeje.*“⁵⁷

Jak však dikce článku napovídá, také v evropském prostředí byl závoj dvojsečným symbolem. Donedávna tuto skutečnost dokonce trojrozměrně dokládala textilní expozice Uměleckoprůmyslového muzea v Praze věnovaná vývoji svatebního oblečení v českých zemích od konce 19. století do současnosti. Symbol „znevlnění“ ženy byl počátkem 20. století ze svatebního šatníku moderních evropských, respektive českých nevěst téměř na půl století vytlačen. Stálo by za úvahu, odkdy a proč představuje závoj (opět) nezbytnou a oblíbenou součást našeho svatebního oděvu.

Od habsburské monarchie k Československu

V roce 1920 jedna z nejdůležitějších představitelk českého ženského hnutí první poloviny 20. století, Františka Plamínková, napsala: „*Náš národ je ze své podstaty demokratický, naplněný spravedlivou láskou. Celé české dějiny dokládají, kvalitní charakter českých žen, jejich dobrosrdečnost, pěkné vztahy k mužům, úctu a srdečnou spolupráci mezi oběma pohlavími.*“⁵⁸

Když si uvědomíme, že citát je z anglicky psané reprezentační brožury, v níž autorka shrnula, s využitím dobových statistik, ekonomickou a sociální situaci československých žen, jeví se takové vyjádření přinejmenším jako paradoxní. Dříve než se ovšem dopustíme unáhlených soudů, je třeba vzít v úvahu, že teprve aktuální výzkumy, na základě zhodnocení historické sociální a politické reality, český „mýtus“ o genderové harmonii zpochybnily.⁵⁹ Citovaný text

M. BADRAN, *Feminists, Islam, and Nation*. A dále Ch. WEBER, *Making Common Cause?*

57 *Mohamedánské ženy a evropská móda*, *Ženský obzor* 6, 1911, s. 19. Srovnej prezentaci tzv. ženské otázky v tureckém kontextu v *Humoristických listech* 1909. Viz Václav FRONK, *Takové hezké holky. Obraz české emancipace v českých humoristických časopisech 1890–1914*, *Dějiny a současnost* 11, 2005, 17.

58 Františka PLAMÍNKOVÁ, *Economic and Social Position of Women in the Czechoslovak Republic*, Praha 1920, s. 5.

59 Viz například Jitka MALEČKOVÁ, *Nationalizing Women and Engendering the Nation. The Czech National Movement*, in: *Gendered Nations. Nationalism and Gender Order in the Long Nineteenth Century*, Blom, I. – Hageman, K. – Hall, C. (eds.), Oxford 2000, s. 293–310. Souhrnně Milena LENDEROVÁ –

byl však napsán necelé dva roky po vzniku samostatného Československa a představoval stejně tak zhodnocení výchozího stavu, jako politickou vizi, jež čerpala z argumentační studnice českého nacionalismu.⁶⁰ Jak ukázali například Jitka Malečková nebo Vladimír Macura, představa o idylické spolupráci mužů a žen byla nedílnou součástí českého národního diskurzu a její původ lze vystopovat až k raným fázím národního obrození.⁶¹

Spolu s Jitkou Malečkovou a v návaznosti na klasické práce Miroslava Hrocha⁶² jen stručně shrňme, že české národotvorné procesy započaly na sklonku 18. století v menšinovém společenství, které bylo součástí habsburské monarchie. Podle Jitky Malečkové lze první fázi národního hnutí charakterizovat „*naděneckým a vědeckým zájmem o český jazyk, kulturu a dějiny*“.⁶³ Druhou fází pak „*stále rostoucím zájmem o politické aspekty nacionalismu, [...] vyjasňováním představ o občanských svobodách a rovnosti a rozšiřováním sociální báze národnostního zápasu*“.⁶⁴ Nejpozději ve dvacátých letech 19. století mužští aktivisté českého národního hnutí objevili a posléze také propagovali vzdělávací potenciál vlastenecky smýšlejících žen – matek nových českých generací. Vzhledem k omezenému počtu aktivních vlastenců se v této době jevilo jako nezbytné, aby byly pro dobro národa „*ženy zapojeny do národnostních bojů jako partnerky*“.⁶⁵ Přestože sociální a politická situace doby předbřeznové měla ke genderové harmonii daleko, jádro mýtu bylo tou dobou již ustaveno a v revolučních bojích roku 1848 „navěky“ zpečetěno.⁶⁶

Třetí fáze české národní emancipace bývá obvykle charakterizována masovou participací, rychlým ekonomickým a kulturním rozvojem, diverzifikací politických proudů a zostřujícími se vztahy mezi českou a německou komunitou. Přestože společný zápas o politickou autonomii českého národa byl v pravém slova smyslu úspěšně dobojován až s koncem první světové války, struktura českých politických stran odrážela již v devadesátých letech 19. století standardní sociální spektrum moderních společností. Národní loajalita byla proto od té doby stále častěji vystavována sílícím tlakům ze strany dalších, in-

Božena KOPIČKOVÁ – Jana BUREŠOVÁ, J.– Eduard MAUR (eds.), *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*, Praha 2009 (Dále jen: LENDEROVÁ a kol., *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*), s. 358n. Marie BAHENSKÁ – Libuše HECZKOVÁ – Dana MUSILOVÁ, *Ženy na stráž! České feministické myšlení 19. a 20. století*, Praha 2010. (Dále jen: BAHENSKÁ a kol., *Ženy na stráž!*)

60 Srovnej například Františka PLAMÍNKOVÁ, *Občanská rovnoprávnost žen*, Praha 1920. Cituji BAHENSKÁ a kol., *Ženy na stráž!*, s. 236–237.

61 Viz J. MALEČKOVÁ, *Nationalizing Women and Engendering the Nation*. Srovnej Vladimír MACURA, *Český sen*, Praha 1998.

62 J. MALEČKOVÁ, *Nationalizing Women and Engendering the Nation*. Dále viz například Miroslav HROCH, *Na prahu národní existence. Touha a skutečnost*, Praha 1999.

63 J. MALEČKOVÁ, *Nationalizing Women and Engendering the Nation*, s. 295.

64 *Tamtéž*, s. 296.

65 *Tamtéž*.

66 V. MACURA, *Český sen*, s. 78–87.

dividuálních i skupinových identit, ať už třídních, etnických, náboženských či genderových.⁶⁷ V této souvislosti pak vyplouly na povrch také sociální a politické aspekty tzv. ženské otázky.

Přestože většina žen, které se zapojily do národního hnutí, po celou dobu deklarovala, že tak činí ve jménu jednoty a pro blaho národa, bližší pohled ukáže, že v jistém – a chtělo by se říci klíčovém – ohledu mezi nimi jednota rozhodně nepanovala. Rozcházele se v názorech na postavení a roli ženy ve společnosti obecně. Zatímco představitelky konzervativních měšťanských vrstev šedesátých let 19. století by se byly spokojily s filantropickou činností, jejich radikálnější vrstevnice propagovaly „ženská práva na vzdělání, povolání a účast na veřejném životě.“⁶⁸ V devadesátých letech 19. století, tzn. po třiceti letech (limitované) činnosti středostavovských žen, zakoušela, podle Jitky Malečkové, česká společnost „nárůst počtu ženských spolků po celé zemi, aktivizaci žen ze širšího společenského spektra a počátky dělnických ženských organizací.“⁶⁹ Pro základní přehled o postupném rozšiřování cílů a činností českého ženského hnutí poslouží stručná charakteristika nejvýraznějších moderních českých ženských časopisů z konce 19. a první poloviny 20. století.⁷⁰ Zároveň tak vymezíme užší kontext pro následující výběrovou obsahovou analýzu.

Ženské listy (1873–1926) byly nejstarším českým časopisem zaměřeným výhradně na národně-vzdělávací potřeby žen. Jsou spojeny s první generací českých „emancipistek“. Jmenovitě spisovatelkami Karolínou Světlou, Sofií Podlipskou, Věnceslavou Lužickou a Eliškou Krásnohorskou, jejichž přičiněním se *Ženské listy* staly tiskovým orgánem Ženského výrobního spolku (založen 1871). Publikovaly zde však i mnohé další osobnosti českého kulturního života jako Olga Stránská-Absolonová, Pavla Moudrá, Anna Bayerová, sestry Eliška a Anna Řehákovy či Renáta Tyršová. Časopis propagoval myšlenky národní a ženské emancipace, podával zprávy o literatuře a umění, publikoval autorskou i překladovou prózu, příležitostnou poezii, kritické recenze i literárně historické studie. Prostřednictvím příspěvků cestovatelky Barbory Markéty Eliášové se na stránkách *Ženských listů* objevily také (re)prezentace dálného Orientu (Japonska).⁷¹

67 Srovnej Kateřina ČAPKOVÁ, *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách 1918-1938*, Praha – Litomyšl 2005. TÁŽ, *Co utváří identitu jedince. Češství, němečtví a židovství z pohledu Židovky z Javorné*, Dějiny a současnost 11, 2007, s. 21–23.

68 J. MALEČKOVÁ, *Nationalizing Women and Engendering the Nation*, s. 297.

69 Tamtéž. Srovnej Marie BAHENSKÁ, *Počátky emancipace žen v Čechách. Divčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století*, Praha 2005. J. BUREŠOVÁ, *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*. Souhrnně LENDEROVÁ a kol., *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. BAHENSKÁ a kol., *Ženy na stráž!*

70 Základní přehled a analýzu ženského tisku podala J. BUREŠOVÁ, *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*. Aktuálně se výběrovou literárně historickou analýzou moderního českého ženského tisku zabývala Libuše HECZKOVÁ, *Píšící Minervy*. Dále viz antologie českého feministického myšlení, která čerpá mj. z dobového ženského tisku: BAHENSKÁ a kol., *Ženy na stráž!*

71 Podle Libuše HECZKOVÁ, *Ženské listy*, in: Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce 4, díl 2.

Přestože *Ženské listy* měly na poli českého ženského tisku dlouho výsadní postavení, v roce 1896 se díky vzniku *Ženského světa* (1896–1930) situace změnila. Nový časopis, v čele s redaktorskou osobností Terézy Novákové, byl určen především měšťanskému ženskému publiku. Zabýval se společenskými, kulturními a vzdělávacími otázkami i problémy. Byla zde publikována nejen literární díla či kritické recenze, ale v souladu s přáním čtenářek také články o praktických otázkách vedení domácnosti, hygieně a módě.⁷² Na počátku 20. století časopis vyjadřoval umírněné národně-liberální názory, od roku 1904 do začátku první světové války pak sloužil jako tiskový orgán Ústředního spolku českých žen. Vlivem radikalizace ženského hnutí i finančních potíží však postupně přešel pod nepřímý patronát národně demokratické strany. Hlavní redaktorka Míla Sísová tehdy kolem sebe soustředila okruh univerzitně vzdělaných přispěvatelů a přispěvatelky, ve dvacátých letech 20. století pak navázala spolupráci také s Kruhem výtvarných umělkyně.⁷³

Pokrokový časopis *Ženský obzor* (1900–1941) a katolický časopis *Eva* (1904–1925), jakožto zastávce krajních stanovisek názorového spektra, představíme níže v rámci detailní analýzy (re)prezentací Orientu. Sluší se však podotknout, že oběma těmito časopisům na Moravě zdatně konkurovala pokroková *Ženská revue* (1905–1920), vydávaná zakladatelkou Jednoty moravských učitelek Zdenkou Wiedermannovou-Motyčkovou.⁷⁴ Přehled uzavře nejmladší z moderních českých ženských časopisů, jenž svou činností spadá do tzv. zlaté éry československého feminismu první poloviny 20. století.

Vznik časopisu *Ženská rada* (1925–1941) souvisel s výše zmíněnou koncentrací sil liberálního ženského hnutí a rozvojem mezinárodně politických aktivit jeho představitelky. *Ženská rada*, jak název napovídá, se stala tiskovým orgánem Ženské národní rady (ŽNR), jejíž předsedkyně Františka Plamínková působila také v roli šéfredaktorky listu. Na pozici výkonných redaktorek se postupně vystřídal Miloslava Hrdličková, Věra Urbanová a Míla Vegrová. Časopis se zabýval především aktuálními kulturně-politickými otázkami, publikoval výsledky dotazníkových šetření, názory čtenářek, vzpomínkové stati. Francouzská resumé umožňovala po celou dobu jeho existence mezinárodní výměnu. Největší prostor však zaujímaly zprávy ze spolkového

U–Ž. Dodatky A–Ř, Praha 2008, s. 1825–1831. Dále také L. HECZKOVÁ, *Píšíci Minervy*, s. 60n. O cestách B. M. Eliášové viz H. HEROLDOVÁ, *Česká žena na cestě do Orientu*. B. RÁZKOVÁ, *Barbora Markéta Eliášová*. A dále M. BOROVIČKA, *Velké dějiny země Koruny české. Cestovatelství*, s. 590n.

72 Podle L. Heczkové si časopis po celou dobu existence uchovával „stejnou strukturu s ustáleným poměrem části naučné a osvětové, spjaté s úkoly ženského hnutí [...] a části beletristické a uměleckokritické.“ Viz Libuše HECZKOVÁ, *Ženský svět*, in: Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce 4, díl 2. U–Ž. Dodatky A–Ř, Praha 2008, s. 1831.

73 Podle L. HECZKOVÁ, *Ženský svět*, s. 1831–1834. Dále také L. HECZKOVÁ, *Píšíci Minervy*, s. 175n.

74 Podle Libuše HECZKOVÁ, *Ženská revue*, in: Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce 4, díl 2. U–Ž. Dodatky A–Ř, Praha 2008, s. 1823–1825. Dále také L. HECZKOVÁ, *Píšíci Minervy*, s. 201n.

života, včetně zpráv o činnosti zahraničního odboru ŽNR (Styk s cizinou).⁷⁵ Ve druhé polovině třicátých let tak například *Ženská rada* na několika místech informovala o československé účasti na 12. kongrese Mezinárodní aliance pro volební právo žen a rovná občanská práva, který se konal na jaře 1935 v Istanbulu.⁷⁶

Egypt a Československo v první polovině 20. století – pracovní srovnání

Je zřejmé, že výše uvedené stručné přehledy moderních egyptských a českých emancipačních procesů, které účelově zohlednily především vazby mezi národním a ženským hnutím, opravňují jen k pracovnímu srovnání. Nicméně i na jejich, z definice omezeném základě lze uzavřít, že podobnosti převažují nad rozdíly. Co se rozdílů týče, egyptská národní a sociální soudržnost byla po dlouhou dobu narušována důsledky harémového otroctví a etnicko-konfesionálními bariérami. Naopak, sounáležitost kulturně i sociálně homogennějšího českého národa byla posilována, mimo jiné, také mýtem o harmonické spolupráci obou pohlaví „ve jménu jednoty a pro dobro národa.“

Podobnost egyptských i českých emancipačních procesů lze sledovat například v tom, že reprezentují tzv. ne-západní model, který odvozuje individuální práva od národní suverenity.⁷⁷ Z hlediska modernizačních procesů je tedy možné odlišit egyptskou i českou argumentaci feminismu i nacionalismu například od francouzských, britských či amerických argumentací, které teoreticky vychází z konceptů individuality a rovnosti.⁷⁸ V Egyptě stejně jako v Československu vyvolávala ve sledovaném období bouřlivé politické reakce tzv. ženská otázka, neboli komplex vzájemně provázaných kulturních, společenských a politických problémů, jež se dotýkaly postavení a životních podmínek žen. V obou zemích se nejprve zdálo, že ji tematizovalo především angažmá žen v národním hnutí. Nakonec se však ukázalo, že tzv. ženská otázka je ve své podstatě úhelným kamenem modernizace a společenské emancipace vůbec.

Nezbývá než se ptát, zda se představitelky a představitelé českého ženského hnutí první poloviny 20. století skutečně cítili být svým egyptským protějškům tak blízko, jak uvedené srovnání naznačuje. Anebo zda mezi Evropou a Orientem neviděli či dokonce nezdůrazňovali spíše rozdíly.

75 J. BUREŠOVÁ, *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*, s. 64.

76 Viz *Ženská rada*, ročníky 1934, 1935 a 1936. Podrobněji viz Josefa HRDINOVÁ, *Ankara. Návštěvou u prezidenta Turecké republiky Kemala Attatürka (1935)*, *Ženská rada*, 1936, s. 109–113, 137–143.

77 Srovnej J. MALEČKOVÁ, *Úrodná půda*, s. 91.

78 *Tamtéž*. Dále I. BLOM, *Gender and Nation in International Comparison*, s. 12. Podrobnější přehled argumentace a literatury viz H. HAVLŮJOVÁ, *Na okraji zájmu?*, s. 35–41.

(Re)prezentace Orientu II: Analýza časopisů Ženský obzor a Eva

Odpověď na výše položené otázky by měla přinést analýza dvou moderních českých ženských časopisů, které zastupují krajní póly názorového spektra, jež bylo představeno v přehledu výše. Na jedné straně byly proto zkoumány články všech ročníků liberálně pokrokového časopisu *Ženský obzor*, na straně druhé konzervativního katolického časopisu *Eva*. Souhrnně lze říci, že z hlediska geografického vymezení Orientu se v letech 1900–1941 články v obou sledovaných časopisech alespoň zmínily o deseti orientálních zemích: Turecku, Egyptě, Persii, Indii, Číně, Japonsku, Palestině, Afghánistánu, Turkestánu a Mongolsku. Prvním šesti jmenovaným zemím byla pozornost věnována více než pětkrát. Analýza se proto zabývala zejména těmito články, ale jak bylo předesláno výše, detailní rozbor se zaměřil na (re)prezentace Egypta. Zohledňováno bylo pět základních otázek: Kdo byli autoři/ autorky článků? Čím se články nejčastěji zabývaly? Z jakých vycházely zdroje? Čí hlas(y) reprezentovaly? Jak hodnotily ženskou emancipaci v orientálních zemích?

Ženský obzor (1900–1941)⁷⁹

První analyzovaný časopis, *Ženský obzor* byl od počátku 20. století vydáván pětkrát až desetkrát ročně, od roku 1903 manželé Janem a Annou Ziegloserovými. Zabýval se tzv. pokrokovými otázkami, které zahrnovaly například boj za volební právo žen, zrušení celibátu učitelek, odstavku církve od státu, reformu manželského práva, právo na pohřeb žehem nebo pacifismus. V průběhu první světové války podporoval boj za národní samostatnost, po válce pak politiku čechoslovakismu. Z hlediska stranického spektra měl *Ženský obzor* nejbližší k národním socialistům.⁸⁰ Přestože byla existence časopisu z finančních důvodů několikrát vážně ohrožena, podařilo se jej vydavatelům udržet až do úředního zastavení z moci okupačních úřadů v roce 1941.⁸¹

Z hlediska (re)prezentací Orientu publikoval *Ženský obzor* v pravidelné rubrice *Jus Suffragii* krátké zprávy o rozvoji ženského hnutí v orientálních zemích.⁸² Dále studie a články na pokračování, které se zabývaly

79 V analýze nebyl zohledněn první pokus o vydávání *Ženského obzoru* (1896–1897).

80 Přesto, jak dokládá například angažmá A. Ziegloserové v Národní obci fašistické ve 2. pol. 20. let, důraz byl vždy kladen především na zájmy národní. V úvodníku k 25. výročí časopisu tak na jednu stranu uvedla, že *Ženský obzor* napořád usiluje o službu pravdě a idejím, nikoli jednotlivcům a stranám, zároveň však dodala, že „programu nezadatelnosti pokrokového a národního přesvědčení“ slouží časopis např. tím, že neotiskuje „insertů německo-židovských firem.“ (Viz *Ženský obzor* 1, 1931–32, s. 2.) Věrnost národním zájmům vedla A. Ziegloserovou ihned po okupaci k participaci na českém národním odboji. V době heydrichiády, v červnu 1942 byla zatčena a na počátku července popravena. Podle D. VOJTĚCH, *Ziegloserová Anna*, s. 1742–1744.

81 *Tamtéž*. Dále viz L. HECZKOVÁ, *Písičky Minervy*, s. 236n. Objemná pozůstalost A. Ziegloserové v Literárním archivu Památníku národního písemnictví (69 kartonů) je dosud neuspořádána.

82 Ačkoli není zatím možné tuto hypotézu pramenně doložit, jednalo se s největší pravděpodobností o

tématy starověkých orientálních dějin, cestopisné črty, úryvky z literárních děl, recenze cestopisů a příležitostně články k aktuálním kulturně politickým otázkám. S detailním přihlédnutím k Egyptu, byla první zpráva o egyptském ženském hnutí publikována již v roce 1909: „*Hnutí egyptských žen za rovnoprávnost vede žena beduinského šejka v provincii Fayoum a to jak pérem, tak i slovem; žádá vyšší vzdělání pro ženy, reformu zákona o rozvodech a zavedení jednoženství.*“⁸³

Zpráva vyšla v rubrice *Ženské hnutí*, kde byly v témže roce publikovány ještě noticky o situaci v Turecku (č. 2, 7, 9), Japonsku (č. 5) a Indii (č. 10). Za všemi lze tušit nově navázané kontakty Výboru pro volební právo žen, respektive Františky Plamínkové, s představitelkami Mezinárodní aliance pro volební právo žen, Carrie Chapman Catt a Alettou Jacobs, které v roce 1908 navštívily Prahu. Výbor se stal ještě téhož roku členskou organizací aliance.⁸⁴ Přestože zpráva nezmiňuje Bahithat al-Badiya, o níž jsme podrobně pojednali výše, jménem, podává ve stručnosti zcela aktuální a věcně správné informace.

Teprve o patnáct let později se však měl v *Ženském obzoru* objevit podrobnější a obsáhlejší příspěvek *Feminismus v Egyptě* (1926) pojednávající o vývoji a úspěších egyptského ženského hnutí. Text byl součástí sedmistránkového přehledu s názvem *Postavení ženy u různých národů*, jenž obsahoval také pojednání o situaci v USA,⁸⁵ Skandinávii, Tibetu, Turecku, Sýrii, Siamu, Palestině⁸⁶ a Rumunsku. Příspěvek shrnul nejen základní otázky, kterými se soudobé egyptské ženské hnutí zabývalo, ale zmínil i jména a názory nejznámějšího představitele a klíčových představitelky egyptského feminismu jako byli Qasim Amin⁸⁷ a výše zmíněné Bahithat al-Badiya a Huda Ša‘arawí. V následujícím úryvku je zmíněna, mimo jiné, „veřejná“ obhajoba ženských práv,⁸⁸

---

zprávy převzaté ze stejnojmenného tiskového orgánu Mezinárodní aliance pro volební právo žen a rovná občanská práva. Podle přehledu z roku 1934 sice nikdo z Československa časopis nepředplácel, ale ŽNR dostávala šest členských kopií a dvě výměnou. Viz Národní archiv (NA), fond Ženská národní rada (ŽNR), k. č. 50, Mezinárodní aliance pro volební právo žen. Příloha Subscribers, members and exchange and free, March, 1934 vložená do Minutes of the meeting of the Board in Brussels, Nov 25th-27th, 1933. Srovnej také Ch. WEBER, *Making Common Cause?*, s. 23–47.

83 *Hnutí egyptských žen*, *Ženský obzor* 10, 1909, s. 211.

84 Podrobněji viz Františka PLAMÍNKOVÁ, *Mrs. Carrie Chapman Catt*, *Ženská rada*, 1929, s. 2–4. Doklad o zprávách, které zaslala F. Plamínková do *Jus Suffragii* v roce 1909, poskytuje například dopis redaktorky Martiny G. Kramers. Viz NA, fond ŽNR, Výbor pro volební právo žen, k. č. 15, Dopis M. G. Kramers F. Plamínkové zde dne 10. října 1909 (Rotterdam).

85 Informuje nejen o ženách v americké politice a zdejším pojetí rovnoprávnosti, ale také o profesním úspěchu indické mišenky Marie Louise Bottineau Baldwin. Viz *Postavení ženy u různých národů*, *Ženský obzor* 5–6, 1926, s. 72.

86 Zohledněno bylo pouze hnutí židovských žen. Viz *Postavení ženy u různých národů*, *Ženský obzor* 5–6, 1926, s. 76.

87 K hodnocení role Q. Amina viz B. BARON, *The Women's Awakening in Egypt*, s. 4–6.

88 Návrh obsahoval například reformu manželského práva, včetně zrušení polygamie. K tomu blíže například M. BADRAN – M. COOKE (eds.), *Opening the Gates*, s. 237–238.

ke které došlo na egyptském národním kongresu v Heliopoli na jaře 1911: „Po několik staletí neuvědomovala si egyptská žena práv a výsad, jež pro ni vyplývají ze zákona. K jejímu probuzení bylo třeba především výchovy a pak odvahy prvních feministů, Kassemu Amína a vynikající spisovatelky Bahsat el Bodia [sic!], která podala roku 1911 egyptskému sjezdu deset požadavků ženských práv, jež byly zamítnuty. Bylo třeba hlavně národního hnutí v roce 1919, kterého se egyptské ženy horlivě zúčastnily.“⁸⁹

Poslední věta odkazuje na podporu, kterou národnímu zápasu, jenž předcházela formálnímu vyhlášení nezávislosti Egypta v roce 1922, poskytly zejména ženy přidružené k národní straně Wafd. Zklamání nadějí na příslušnou zákonnou úpravu, která by po „vítězství“ národní strany, umožnila ženám rovnou participaci v politickém životě, vedlo v roce 1923 ke vzniku samostatné Egyptské feministické unie (EFU). Z úryvku je zřejmé, že kooperace v rámci národní komunity však existovala i nadále: „Feministická jednota [tj. EFU] našla oporu u mužů, když za čtyři měsíce podala parlamentu první své požadavky. Docílila zvýšení věku pro uzavírání sňatků na 16 let u dívek a 18 let u hochů, jakož i zřízení oddělených škol pro hochy a dívky, kterým se dostává stejné výchovy.“⁹⁰ K pochopení, že národní emancipace není možná bez emancipace ženské, však bylo třeba ještě dlouhých jednání. V případě Egypta je navíc stěžovaly také relikty koloniálního režimu, respektive mandátní správy.⁹¹

V celém ročníku *Ženského obzoru* z roku 1926 jsou zařazeny ještě čtyři další obsáhlejší zprávy o egyptském ženském hnutí. Jedna z nich se přímo odvolává na zdroj, francouzsky psaný tiskový zpravodaj EFU s názvem *L'Égyptienne (Egyptanka)*.⁹² Tématem dvou z těchto zpráv je pobyt Hudy Šaráwí ve Washingtonu, kde vystoupila v ženském klubu s přednáškou o egyptském ženském hnutí. V prvním příspěvku jsou shrnuty cíle, kterých již bylo dosaženo,⁹³ ve druhém naznačeny plány EFU do budoucna: prosazení (částečného) volebního práva pro ženy a příprava zákonů proti polygamii.⁹⁴ Další dva texty přinášejí příklad úspěšné emancipované Egyptanky⁹⁵ a základní statistiku egyptských ženských úspěchů z hlediska vyššího vzdělání.⁹⁶ Základní té-

89 *Feminismus v Egyptě*, *Ženský obzor* 5–6, 1926, s. 73.

90 *Tamtéž*, s. 74.

91 K tomu viz například M. BADRAN, *Feminists, Islam, and Nation*.

92 Podrobněji viz Ch. WEBER, *Making Common Cause?*, s. 87n. M. BADRAN, *Feminists, Islam, and Nation*, s. 102n.

93 *Jus Suffragii: Egypt*, *Ženský obzor* 1–2, 1926, s. 26.

94 *Jus Suffragii: Egypt*, *Ženský obzor* 5–6, 1926, s. 92.

95 *Vynikající ženy východu. Egypt*, *Ženský obzor* 5–6, 1926, s. 83. Helena Abdel Malek, velkopřumyslnice z Tantalu, postavila podle citovaných sdělení své úspěchy na obilnářství a bavlnářství. Většinu svých příjmů odváděla údajně na dobročinnost (například opravy kostelů a měsit, stavbu nemocnic a útulků pro potřebné).

96 *Jus Suffragii: Egypt*, *Ženský obzor* 9–10, 1926, s. 145. Texty pojednávají o rozvoji školství, charakteru

matické okruhy tak byly nastaveny i pro příště. Na stránkách *Ženského obzoru* se podobné, avšak kratší, zprávy o vývoji egyptského ženského hnutí objevily ještě v letech 1928,⁹⁷ 1934–1935,⁹⁸ 1937–1938⁹⁹ a 1940.¹⁰⁰

Přestože všechny zmíněné texty byly publikovány anonymně a jakoukoli hypotézu bude (patrně) možné ověřit až po zpřístupnění fondu Anny Zieglerové, lze se domnívat, že dostupnost zdroje, totiž časopisu *L'Egyptienne*, mohla být, alespoň ve dvacátých letech, usnadněna díky kontaktům redakce s Ludmilou Matiegkovou, která v letech 1926–1929 v Egyptě několikrát pobývala. A jak naznačuje citát v úvodu i další doklady, zajímala se první česká egyptoložka nejen o „feministickou“ stránku starověkých dějin, ale s redakcí *Ženského obzoru* od roku 1919 minimálně deset let prokazatelně spolupracovala.¹⁰¹

V roce 1919 připravila začínající badatelka pro časopis studii o postavení žen v právních normách starověké Babylonie. O dva roky později vyšla v *Ženském obzoru* na pokračování první část její „feministicko-historické“ studie o královně Hatšepsovet, jejíž druhou část pak zařadila do knihy pro děti a mládež *O staroegyptských bozích a hrdínech* (1925).¹⁰² Časopis knihu recenzoval v prvním dvojčísle roku 1926,¹⁰³ které, jak jsme viděli, přineslo doslova záplavu informací o úspěších egyptského ženského hnutí. Naposledy publikovala Ludmila Matiegková v *Ženském obzoru* krátce po návratu ze své třetí studijní cesty do Egypta v roce 1929. Příspěvek nesl název *Jakým dojmem působily mumie na první egyptology*.¹⁰⁴

---

učiva a skupině dívek, které byly vyslány do Anglie, aby se připravily na učitelské povolání. Podle odhadů vystudovalo v roce 1923 v Káhiře 5 nebo 6 právníček, z toho 1 muslimka. První advokátkou v Egyptě se stala Bernard Michel (1912).

97 První článek komentuje problematický úspěch reformních návrhů, které EFU předložila sněmovně (*Jus Suffragii: Egypt*, *Ženský obzor* 1–2, 1928, s. 21). V dalším jsou egyptské feministky líčeny jako ty, které si nezakrývají tváře a proměnily harém v salon. Článek dále pojednává o rozvoji školství, o reformách obchodního zákoníku a referuje o ženách s vyšším vzděláním (*Jus Suffragii: Egypt*, *Ženský obzor* 7–8, 1928, s. 120–121).

98 *Jus Suffragii: Egypt*, *Ženský obzor* 8–10, 1934–35, s. 142.

99 *Jus Suffragii: Egypt*, *Ženský obzor* 1–2, 1937–38, s. 30. Článek informuje o egyptské advokátce Naün el Agoubi, inspektorce vyučování, která byla vyslána do Ženevy, aby hájila zájmy Egypta ve Společnosti národů.

100 *Jus Suffragii: Egypt*, *Ženský obzor* 5–6, 1940, s. 71. Text zmiňuje žádosti egyptských feministek o zrušení reglementované prostituce.

101 Stejně tak je ovšem možné, že dotčený časopis získala redakce *Ženské rady* (ŽR) a coby informační zdroj jej poskytla také *Ženskému obzoru*. ŽR začala vycházet stejně jako *L'Egyptienne* v roce 1925 a redakce se snažila získávat ženské časopisy z jiných zemí výměnou. Navíc F. Plamínková se nejspíše od počátku 30. let 20. století pravidelně setkávala s Hudou Šar'ráví na zasedání výkonného výboru Mezinárodní aliance pro volební právo žen. Viz například zápisy z jednání výboru in NA, fond ŽNR, k. č. 50, Mezinárodní aliance pro volební právo žen.

102 Ludmila MATIEGKOVÁ, *O staroegyptských bozích a hrdínech*, Praha 1925.

103 -B- (rec), *Ludmila Matiegková, O staroegyptských bozích a hrdínech, 1925*, *Ženský obzor* 1–2, 1926, s. 16.

104 Bibliografie L. Matiegkové viz H. HAVLŮJOVÁ, *Okouzlení Egyptem*, s. 203–204.

Mezi dalšími přispěvatelkami a přispěvateli, kteří na stránkách *Ženského obzoru* publikovali své reflexe Orientu, bychom našli hlavní redaktorku listu, spisovatelku a novinářku Annu Ziegloserovou (1883–1942) nebo zastánkyni lidských práv ze starší generace, spisovatelku a překladatelku Pavlu Moudrou (1861–1940). První publikovala například již v roce 1910 poetickou črtu z návštěvy Istanbulu, kam zavítala po skončení sjezdu slovanských žurnalistů v Sofii.¹⁰⁵ Druhá připravila v roce 1913 obsáhlý fejeton s názvem *Žena v perském hnutí náboženském*, který referoval o učení bahá'í, nejmladším z (dnes již) světových náboženství, jež se zrodilo v polovině 19. století v perském Širázu.¹⁰⁶ Kapitoly o Japonsku přispěli cestovatelé s diplomatickou zkušeností, kteří své zážitky posléze zúročili v cestopisné literatuře, Jan Havlasa (1883–1964) a Barbora Markéta Eliášová (1884–1957).¹⁰⁷ Také jejich cestopisná díla, stejně jako další (re)prezentace zahraničních světů, Orient nevyjímaje, provázela recenzní pozornost geografky a didaktičky zeměpisu, Kamily Spalové (1871–1953).¹⁰⁸ Jednu z prvních doktorek filosofie Marii Branbergrovou (1863–1931), překladatelku z angličtiny Annu Fischerovou (1881–??), byzantologa Karla Müllera (1875–??), právníka a muzejníka Eugena Ritschla, (1889–1960) nebo historičku Věru Bednářovou (1909–2006) lze pak společně s Ludmilou Matiegkovou zařadit mezi odborníky, kteří se ve svých studiích, většinou publikovaných na pokračování, zabývali starověkými, respektive raně středověkými (právními) dějinami.¹⁰⁹

Pokud bychom měli sestavit profil typické(ho) přispěvatelky/přispěvatele *Ženského obzoru*, je(n)ž se zabýval(a) Orientem, můžeme opět využít příklad Ludmily Matiegkové jako svým způsobem modelový. Výjimečně, i když z jazykového hlediska „nepatříčně“, zahrnujeme tentokrát jména autorů (2)

105 Anna ZIEGLOSEROVÁ, *Z cesty*, *Ženský obzor* 7, 1910, s. 148–150.

106 Pavla MOUDRÁ, *Žena v perském hnutí náboženském*, *Ženský obzor* 2, 1913, s. 34–37. Srovnej V. VOJTIŠKOVÁ, *Postavení žen v iránské a saúdské společnosti*, s. 14 (o popravě básničky Táhere Qorrat-ol-^cAjn).

107 Viz například recenze divadelního představení provedeného v Jokohamě v dubnu 1913, které zesměšňovalo japonské feministky – Jan HAVLASA, *Závody čunů. Japonské Kakemono*, *Ženský obzor* 5, 1913, s. 139–142. Nebo zasvěcené pojednání o japonských ženách, které vycházelo na pokračování v roce 1921–1922: Barbora Markéta ELIÁŠOVÁ, *O japonských ženách*, *Ženský obzor* 7, 1921–22, s. 102–104 a dále *Ženský obzor* 8–10, 1921–22, s. 116–118.

108 Recenze zahrnuly například V. Němec, *Mezi beduíny* (1918), J. Havlasa, *Cesta kolem světa* (1918), E. S. Vráz, *Z cest Emila Stanko Vráze* (1926), R. Cícvárek, *Asijské problémy* (1927), T. F. Šimon, *Listy z cesty kolem světa* (1928).

109 Viz například Anna FISCHEROVÁ, *K účasti žen v pohanských kultech*, *Ženský obzor* 7, 1914–1915, s. 194–205. Eugen RITSCHL, *Manželství starých Babyloňanů po stránce právní*, *Ženský obzor* 10, 1917, s. 297–305. Marie BRANBERGROVÁ, *Práva žen ve starém Babyloně*, *Ženský obzor* 3–6 a 8–10, 1921–22. Karel MÜLLER, *O Theodoru, císařovně byzantské*, *Ženský obzor* 1–7, 1934–35. Věra BEDNÁŘOVÁ, *Účast žen v dějinách lidstva*, *Ženský obzor* 1–4, 1941. Do budoucna by si jistě zasloužilo samostatnou pozornost, jak se autorky a autoři vyrovnávali s badatelskými obtížemi, které jim přinášel pohyb na pozemí pozitivistického dějepisu a feministické interpretace dějin. Jinými slovy, jak řešili otázky, které se měly stát tématem světové historiografie až o mnoho let později.

mezi jména autorek (6), aniž bychom přechylovali gramatický rod. Ludmila Matiegková byla vysokoškolsky vzdělanou ženou, které nebyly cizí feministické myšlenky a aktivity (stejně jako M. Brabenbergrová, K. Spalová, A. Fischerová, V. Bednářová a K. Müller). Vydělávala si na živobytí jako středoškolská profesorka (výše zmíněné a svého času také B. M. Eliášová), ale zároveň pokračovala v badatelské práci (stejně tak M. Brabenbergrová, A. Fischerová, V. Bednářová a K. Müller). Uskutečnila několik cest do Orientu a své zážitky a reflexe poté zpracovala formou různých žánrů a publikovala (tak jako B. M. Eliášová a J. Havlasa).¹¹⁰ Až do posledního ročníku *Ženského obzoru*, kdy vyšla na pokračování úvodní část studie Věry Bednářové *Účast žen v dějinách lidstva* (1941), však zůstávala jedinou přispěvatelkou, která se vědecky zabývala starověkým Egyptem.

Eva (1904–1925)¹¹¹

Časopis *Eva* byl založen v roce 1904 jedním z hlavních představitelů katolické moderny, básníkem Karlem Dostálem-Lutinovem. Nesl podtitul *Měsíčník pro vzdělávání českých žen a dívek* a je zřejmé, že se snažil být protiváhou „pokrokařského“ *Ženského obzoru*. Na jeho přípravě a prvních číslech se podíleli například Jakub Deml či František Bílek, první redaktorkou se stala básnička Marie Kavánová (1874–1952), která jinak publikovala v Dostálem redigovaném *Novém životě*.¹¹² Titulní strany prvních ročníků a grafickou podobu nadpisů vytvořila malířka Zdenka Vorlová-Vlčková (1872–1954).¹¹³ Slibné, patrně však příliš idealistické, začátky skončily nevalně a časopis několik let hledal zkušenějšího redaktora i konkurenceschopný profil. S příchodem Ladislava Zamykala v roce 1911 se tak stalo a, jak změna podtitulu napovídá, časopis měl nadále obsáhnout nejen pole kultury, ale především sloužit potřebám stále aktivnějšího katolického českého ženského hnutí. Podtitul zněl „Ženský měsíčník pro umění, vzdělání, zábavu a ženské sociální otázky“.¹¹⁴ V úvodníku tehdy nový redaktor napsal: „*Eva* [...] *chce také přetřásati otázky sociální ženy a jejího společenského postavení se tykající. [...] namátkou problémy mateřského*

110 Výjimky z pravidla tvoří v tomto případě publicistky A. Ziegloserová, P. Moudrá a právník E. Ritschl.

111 Časopisů se stejným názvem vycházelo ve sledovaném období několik, známý je zejména historicky mladší společenský čtrnáctideník, který v letech 1928–1943 vydávalo nakladatelství Melantrich (redakce J. Nováková). (Viz např. Souborný katalog ČR dostupný on-line na stránkách Národní knihovny ČR <<http://www.nkp.cz/>>.) Jeho srovnání, například s *Ženskou radou*, by však vydalo na samostatnou studii.

112 M. C. PUTNA, *Česká katolická literatura v evropském kontextu 1848–1918*, s. 335.

113 Podrobněji o ní viz například *Katalog umělecké výstavy Kruhu výtvarných umělkýň v Praze, Praha 1924*. Aktuálně pak Aleš FILÍP – Roman MŮSIL, *Neklidem k Bohu. Náboženské výtvarné umění v Čechách a na Moravě v letech 1870–1914*, Praha 2006. Podle databáze abART dostupné online na <<http://abart-full.artarchiv.cz/osoby.php?Fvazba=detail&IDosoby=5956>> [cit. dne 16. května 2011].

114 Viz úvodník *Eva* 1, 1911, s. 1–2. Časopis vydával přílohy Katolická učitelka, Naše domácnost a Věstník organizační.

povolání ženy, výdělečné činnosti z povolání, otázky služebných dělnic, domácích pracovnic, účasti žen na záležitostech veřejných, literárního uplatnění se, organizace škole odrostlé mládeže ženské, ženského školství, ať vysokého, středního, průmyslového, tak i hospodářského, sociální ženské spolupráce, nádražních misí, boje proti nemravnosti, ženské charity. [...] Duch a směr Evy bude katolický. Mezi ženami katolickými u nás jeví se čilý, nebývalý ruch, zdaž mohla by Eva, jediný český katolický ženský revuální časopis, státi stranou a do ruchu a hnutí toho nezasáhnouti?¹¹⁵

Podle Jany Burešové, která se vývojem českého katolického ženského hnutí v první polovině 20. století podrobně zabývala, lze doložit, že katolické ženy začaly ve sledovaném období vyvíjet velmi intenzivní spolkovou činnost a již od počátku se vymezovaly vůči liberálnímu feminizmu.¹¹⁶ Je proto logické, že také časopis *Eva* zastával konzervativní hodnoty a posléze, podobně jako valná část katolického ženského hnutí, politický katolicismus. Dlužno přiznat, že co do počtu měly, podle Jany Burešové, spolky katolických žen řádově větší členskou základnu než spolky liberální.¹¹⁷ Lze proto předpokládat, že časopis *Eva* oslovoval mnohonásobně větší počet čtenářek než *Ženský obzor*. Avšak, patrně díky potenciálu, který taková čtenářská obec pro vydavatele skýtala, katolických ženských listů přibývalo, konkurovaly si navzájem a žádný nezískal převahu.¹¹⁸ Uspěť v konkurenci s mnoha dalšími, obdobně laděnými časopisy nebylo snadné ani pro *Evu*. Činnost časopisu byla z finančních důvodů ukončena v roce 1925.¹¹⁹

Na rozdíl od *Ženského obzoru* bylo v časopise *Eva* za celou dobu existence publikováno relativně málo zpráv či delších textů, které se věnovaly Orientu. Jejich kvalita a tón byly navíc značně rozdílné. Například cestopisná črta *Pouť Moravanů do Svaté země roku 1910*¹²⁰ nebo ukázky z orientálních literatur byly založeny buď na osobní zkušenosti autora, nebo na překladech původních textů. Krátká pojednání o ženském hnutí v Japonsku, Koreji, Číně a Turecku vycházela zejména z překladů soudobé zahraniční literatury a vyjadřovala ve směr stanovisko, že pouze křesťanství podporuje a chrání ženskou důstojnost. Jako příklad za všechny mohou posloužit úryvky z obsáhlého příspěvku Vi-

115 *Tamtéž*.

116 J. BUREŠOVÁ, *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*, s. 388.

117 Podle zjištění J. Burešové měl Svaz katolických žen a dívek ke konci roku 1937 registrováno 315 162 členek, zatímco ŽNR sdružovala v roce 1935 padesát místních organizací a 27 000 členek. Viz Jana BUREŠOVÁ, *Okolnosti a souvislosti postupu žen k podobě společensky samostatné aktivní lidské bytosti*, in: Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zasetí historiografie, K. Čadková, – M. Lenderová, – J. Stránilková, (eds.), Pardubice 2006, s. 376, pozn. 11.

118 J. BUREŠOVÁ, *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*, s. 212n.

119 Viz Doslov, *Eva* 12, 1925, s. 384. L. Zamykal zde mluví o prodeji časopisu a přesunu redakce do Prahy. Nepodařilo se mi však dopátrat, že by katolický časopis *Eva* po roce 1925 pokračoval.

120 Jan BOGAR, *Pouť Moravanů do Svaté země roku 1910*, *Eva*, 1911, s. 1–8.

léma Tihelky *Žena v dějinách lidstva a v dějinách katolické církve*,¹²¹ který vycházel na pokračování právě v roce 1911, kdy časopis *Eva* nabral nový dech.

Autor se nejprve vyslovil k proměnám postavení žen ve starověku, o „situaci“ ve starověkém Egyptě například napsal: „*U Egyptanů bylo sice jednoženství, ale muži dovoleno bylo vydržovati si tolik vedlejších žen, kolik chtěl. Ženy obývaly zvláštní uzavřené části domu, na ulici směly vyjíti toliko bosýma nohama, aby jim přešla chuť na vycházky vůbec. Nějakých práv Egyptané ženě nepřičítali.*“¹²² Na starověké dějiny Vilém Tihelka volně navázal pojednáním o „nynějších národech pohanských“, mezi něž zařadil Číňany, Indy a Japonce, a dále o „domorodcích“, přičemž rozlišoval mezi Australci, indiány, černochoy a Eskymáky. Jaksi „na pomezí“ se v této logice výkladu dostali Mohamedáni (Turci, Arabové a zbytek Asie). Obhajobu postavení ženy v křesťanství pak autor zakončil filipikou proti humanistům, luteránům a osvícencům, na závěr zařadil přehlídku nejvýznamnějších světic. Poslední řádky pak nenechávají čtenáře na pochybách, že výklad byl veden s dvojím cílem, uhájit křesťanské pozice navzdory moderní době a aktivizovat pro tentýž úkol katolické ženy: „*A proto žena může spásu hledat jen v křesťanství, které ji jednou již z ponížení pozvedlo, které jest též s to její důstojnost uhájit proti novodobým proudům nevěreckým. [...] Uzná bohda katolická žena nutnost, postaviti se bez bázně v řady těch, kdož v katolických organizacích hájí křesťanský názor světový proti moderním nevěreckým proudům.*“¹²³

V letech 1910–1914 se v časopise *Eva* objevilo pět drobných zpráv s různými „egyptskými“ náměty, včetně informací o potírání obchodu se ženami nebo obskurní bulvární kachny – jež ostatně dodnes žije svým životem – o pohřbu královny Kleopatry v Paříži.¹²⁴ Po první světové válce se, s výjimkou výkladu Josefa Slabého na téma *Rodina starobabylonská*,¹²⁵ v časopise *Eva* již další texty se vztahem k Orientu nevyskytují. Souhrnně lze proto říci, že analýza časopisu *Eva* přispěla jen velmi malým vzorkem textů, které by bylo možné zkoumat z hlediska (re)prezentací Orientu. Přesto však vynesla na světlo dva zajímavé objevy. První se týká moravských kontaktů s Egyptem, druhý reflexe turecké ženské emancipace.

V roce 1909 byla na stránkách časopisu, bez jakékoli textové návaznosti, otisknuta drobná perokresba vstupní brány thébského chrámu Medinet

121 Vilém TIHELKA, *Žena v dějinách lidstva a v dějinách katolické církve*, *Eva* 3, 1911, s. 96–99 a dále *Eva* 4, s. 119–124, *Eva* 5, s. 186–188 a *Eva* 6, s. 210–213.

122 V. TIHELKA, *Žena v dějinách lidstva a v dějinách katolické církve*, s. 96.

123 V. TIHELKA, *Žena v dějinách lidstva a v dějinách katolické církve*, s. 186, 213.

124 *Egyptská královna Kleopatra*, *Eva* 6, 1910, s. 189. Srovnej *Is the mummy of Cleopatra buried in Paris?*, All About Egypt [online] 2008. Dostupné z <<http://allaboutegypt.org/2008/08/is-the-mummy-of-cleopatra-buried-in-paris/>> [Cit. dne 12. května 2011].

125 Josef SLABÝ, *Rodina starobabylonská*, *Eva* 5, 1925, s. 144–149.

Habu s jednoduchým názvem „Z Egypta“.¹²⁶ Autorem kresby byl moravský výtvarník Bohumír Jaroněk (1866–1933), jehož jméno je neodmyslitelně spjato se založením Valašského muzea v přírodě.¹²⁷ Shodou okolností se právě v roce 1909 sourozenci Jaroňkovi do Rožnova pod Radhoštěm nastěhovali. Bohumír však měl již tehdy za sebou vskutku „světoběžnické“ zkušenosti.¹²⁸ Patřil totiž koncem 19. století mezi rakousko-uherské občany hledající v Egyptě obživu. V letech 1896–1900 pracoval vždy přes zimu v Heymanově fotoateliéru v Káhiře. V průběhu čtyř zdejších pobytů vytvořil také řadu akvarelů, které posléze s větším či menším úspěchem vystavoval a prodával.¹²⁹ Jedním z kupců byl prokazatelně také zakladatel časopisu *Eva*, Karel Dostál Lutínov.¹³⁰

V roce 1914, kdy již časopis tři roky působil pod novým vedením jako tribuna katolického ženského hnutí, přinesla příloha *Věstník organizační*, mimo jiné, zprávu o založení tureckého ženského týdeníku *Kadınlar Dünyası*¹³¹ (Ženský svět). Z jiných zdrojů vyplývá, že tento časopis začal vycházet na jaře 1913 pod vedením zakladatelky Osmanské společnosti na ochranu ženských práv Ulviye Mevlan Civelek¹³² jako deník. Po třech měsících se frekvence tisku změnila na týdenní a na přelomu let 1913 a 1914 vyšlo osm francouzských

126 Bohumír JARONĚK, *Z Egypta*, *Eva* 1, 1909, s. 32.

127 Podrobněji viz například Irena FOLTÝNKOVÁ, *Osvětová činnost Bohumíra Jaroňka*, Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, Olomouc 1978 (rkp.). Lenka DOBLÁŠOVÁ, *Zakladatelé Valašského muzea v přírodě*, nepublikovaná seminární práce, Pedagogická fakulta UK v Praze, Praha 2007. Ilona TUNKLOVÁ, *Sdružení výtvarných umělců moravských*, Galerie moderního umění v Roudnici nad Labem, Roudnice nad Labem – Litoměřice 2009. Jiří OLÍČ, *Antimodernisté*, Olomouc – Praha, 2009.

128 Zatím nejlépe zmapovala Jaroňkovy cesty I. FOLTÝNKOVÁ, *Osvětová činnost Bohumíra Jaroňka*, s. 24–29 a nestránkované přílohy: *Cesty do Egypta (1896–1900)* a *Cesty B. Jaroňka (1896–1900)*.

129 Doklady o Jaroňkových pobytech v Egyptě i suvenýry z jeho cest po Středomoří jsou uloženy ve sbírkách a archívech Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm (cestovní deníky, fotografie, studijní kresby a akvarely) a v Městském muzeu ve Valašském Meziříčí (např. mumie ptáků, vešebt nebo úlomky ze zdíva pyramidy). Za zpřístupnění příslušných pramenů v červnu a červenci 2012 děkují kurátorkám dotčených sbírek.

130 Viz například Archiv Valašského muzea v přírodě, fond Bohumír Jaroněk, k. č. E31, inv. č. A4294, notýsek se zápisy o výstavách a prodeji autorských děl v letech 1898–1903.

131 A. Davaz-Mardin užívá přepis *Kadınlar Dünyası*. Viz Asli DAVAZ-MARDIN, *The Women's Library in Istanbul*, *Gender and History* 2, 2000, s. 454.

132 Ulviye Mevlan Civelek (1893–1964), novinářka a publicistka, představitelka osmansko-tureckého ženského hnutí. Vyrostla v sultánském harému, byla čerkeského původu. Ve třinácti letech byla poprvé provdána, ale brzy ovdověla. Ještě před svým druhým sňatkem s novinářem Rifatem Mevlanem (1869–1930) začala vydávat *Kadınlar Dünyası* a pracovat pro ženské hnutí, jež se rozvíjelo v souvislosti se společenskými změnami po mladoturecké revoluci. V roce 1923 se s R. Mevlanem, který musel pro spory s Atatürkem odejít do exilu, rozvedla. Naposledy se provdala v roce 1931 za studenta medicíny Ali Civeleka (1904–1985). Na rozdíl od dalších ženských časopisů, které v osmanské říši vycházely, byl její *Kadınlar Dünyası* vyhrazen pouze ženským autorkám (bez ohledu na jejich etnicko-konfesní příslušnost) a provozován ženami. Formuloval základní feministické argumenty, jež se měly uplatnit mj. v rámci Turecké republiky. Podle Francisca de HAAN – Kassimira DASKALOVA – Anna LOUTFI (eds.), *A Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminisms. Central, Eastern and South Eastern Europe, 19th and 20th Centuries*, Budapest 2006, s.336–339 (Dále jen: HAAN a kol., *A Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminisms*). A. DAVAZ-MARDIN, *The Women's Library in Istanbul*, s. 454 a 465. J. MALEČKOVÁ, *Úrodná půda*, s. 40–41.

příloh s podtitulem „Ilustrovaný nedělník pro ochranu práv a zájmy žen otevřený všem autorkám bez rozdílu“.¹³³ Podle Asli Davaz-Madrin byly již předtím v časopise publikovány překlady z francouzštiny, ale speciální francouzské otisky měly „jednak informovat zahraniční tisk v říši o situaci, tj. o problémech a požadavcích osmanských žen, jednak navázat dialog s jejich evropskými sestrami.“¹³⁴ Do těchto suplement pak skutečně přispěla řada Evropanek usedlých v Istanbulu, například Amélie Frish, gynekoložka z místní rakousko-uherské kliniky.¹³⁵ Časopis zůstal tiskovým zpravodajem osmansko-tureckých feministek až do roku 1921.¹³⁶

Není jasné, zda redakce *Evy* měla časopis k dispozici, nebo pouze odjinud převzala „zajímavou“ informaci, že turecký *Ženský svět* začal publikovat fotografie tureckých žen.¹³⁷ Příznačný je však nejen výběr tématu, ale také další obsah referátu: „Na přední straně přinesl velkou fotografii sedmi tureckých abiturientek, která byla objednána pro evropské ilustrované časopisy a již obdržel od cařihradského fotografa bez vědomí oněch dam. V několika hodinách bylo toto číslo rozebráno. [...] Když žádný protest se neozval, odvážil se časopis dále a uveřejnil fotografii feministky Belkis Šefket Hanum,¹³⁸ jež počátkem prosince podnikla v aeroplánu let nad Cařihradem.“¹³⁹

Je zřejmé, že marginální zpráva upozorňovala v rámci *Evy* na úspěchy turecké emancipace jaksi nepřímou. Koneckonců, vyvracely představy o zaostalosti a utlačování muslimek. Alespoň narativní rámec „zahalení – odhalení“ však umožnil zachovat tradiční schéma evropského „čtení“ ženské emancipace v Orientu.

(Re)prezentace Orientu III: Harémové kalthoty

Z obsahové analýzy vybraných českých moderních ženských časopisů, jež zohlednila dva názorové protipóly, vyplynulo, že liberální i konzervativní podporovatelé a podporovatelky ženského hnutí první poloviny 20. století, ať už dosáhli akademického vzdělání, učili na středních školách, živili se jako žurnalisté nebo působili v kněžské službě, projevovali ve svých textech více či méně vážný zájem o minulost, přítomnost a budoucnost Orientu. Zatímco liberálové měli tendenci srovnávat orientální a vlastní realitu spíše proto, aby

133 A. DAVAZ-MARDIN, *The Women's Library in Istanbul*, s. 454 a 465. Viz také HAAN a kol., *A Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminisms*, s. 336–337.

134 A. DAVAZ-MARDIN, *The Women's Library in Istanbul*, s. 454.

135 *Tamtéž*.

136 A. DAVAZ-MARDIN, *The Women's Library in Istanbul*, s. 465, pozn. 6.

137 Srovnej HAAN a kol., *A Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminisms*, s. 337.

138 Srovnej Ceyda ASLI, *Ottoman Feminists*, Bikya Masr, 14th April 2010 [online]. Dostupné z: <http://bikyamasr.com/wordpress/?p=11436> [cit. dne 17. května 2011].

139 *Věstník organizační: Turecké ženy*, Eva 3, 1914, s. 93.

našli shodné či podobné znaky, konzervativní autoři a autorky zdůrazňovali spíše rozdíly. Na konkrétním, i když zdánlivě marginálním, příkladu (re)prezentace harémových kalhot je možné se zamyslet nad dvojsečností principu, který zakládá každé srovnání, totiž principu alterity.

Harémové kalhoty nebo jinak šalvar jsou dodnes součástí oděvu žen i mužů napříč Orientem. Například turecká varianta prodělala vývoj podobný tomu, jaký známe také u některých oděvních součástek českých lidových krojů. Do poloviny 19. století nosila řada tureckých nevěst slavnostní šalvar – v horní části rozšířené kalhoty, které se postupně zužovaly a končily těsně pod kolena. Patrně vlivem evropských trendů vyšel tento typ slavnostního oděvu z módy a nevěsty začaly oblékat na pohled střízlivější, ornamentálně zdobené dlouhé šaty, zpod nichž vyčnívaly pouze dolní konce kalhot obepínající kotníky. Jednalo se v podstatě o variantu šalvar kamíz, v Indii označovanou také jako panžábí, která se s rozšířením muslimské kultury ujala v jižní Asii a v Pákistánu. Pod kolena dlouhá tunika překrývající zužující se kalhoty byla v tureckém případě jen prodloužena.¹⁴⁰ Aktuální pohled do evropských módních šatníků i českých ulic naznačuje, že poslední dobou zakoušíme módní vlnu, v níž hrají harémové kalhoty, respektive různé typy šalvar kamíz, důležitou roli.¹⁴¹ Jsou originální, zaujmou střihem i barevnými kombinacemi, jsou prostě šik. Zároveň však, alespoň podle soudobé autorky, která se skrývá pod pseudonymem Umm Ibrahim, si v dnešní době „[Harémové kalhoty] oblékají spíše konzervativní Turkyně, když uklízejí v domě, nebo je nosí turecké venkovanky při práci na poli. [Kalhoty] jsou prostě pohodlné a praktické.“¹⁴²

Jak však naznačuje referát z časopisu *Eva* z roku 1911, harémové kalhoty, tehdy zvané *jupe culotte* (fr. kalhotová sukně), nejsou jen tradičním oděvem Orientu či módním kouskem v evropském šatníku počátku 21. století, ale také specifickým kulturním symbolem. Na počátku 20. století, jak známo, provokovaly pionýrky evropské ženské emancipace „odvážnou“ módou tradiční měšťácké mravy. A jen málokterý Evropan, neřku-li Evropanka, tento „nový“ kus oděvu vítal s nadšením. Není proto divu, že mu časopis *Eva* věnoval patřičnou pozornost. Přesněji velmi obsáhlý a polemický rozklad, který je zajímavý také pro svůj kritický tón a způsob, jak se v dané souvislosti vymezoval vůči Orientu. Autorka Helena Orlová tehdy mimo jiné napsala: „*Za to v Turecku, kde vlastně je kalhotová sukně domovem a odkuž si původní tvar vybral i pan*

140 JANNAH, *Turkish Traditional and Bridal Wear*, Forum: Women's Corner [online] 2006. Dostupné z: <<http://www.algeria.com/forums/womens-corner/15661-turkish-traditional-bridalwear.html>> [cit. dne 17. května 2010].

141 Viz například nabídka obchodu s indickým zbožím Ganga: *Pandžábí, Sári* [online]. Dostupné z <<http://www.sari.cz/page.php?id=56>> [cit. dne 12. května 2011].

142 UMM IBRAHIM, *Harem Pants???*, Old School Hejabi [online] 2009. Dostupné z: <<http://muhajabat.wordpress.com/2009/04/05/harem-pants/>> [cit. dne 17. května 2010].

*Poiret, odkládají ji, stávají se jí nevěrnými a přijímají naši evropskou modu, čili civilizují se, jak sami říkají. Pouze chudina ji podržela. Proto se škodolibostí vyslovil jeden starý Moslím, že Švábi (tj. cizinci) s otevřenou náručí a velkou propagandou přijali módu, kterou oni již dávno odložili.*¹⁴³

Zatímco poslední věta citovaného úryvku naznačuje, že si autorka Orient spíše „vymýšlela“, aby dodala váhu svým konzervativním argumentům, příklad Vlasty Kálalové Di Lotti se zdá reprezentovat spíše liberální srovnávací přístup. Česká lékařka přivezla ze svého pobytu v Iráku (1925–1932) a posléze darovala do etnografických sbírek Náprstkova muzea v Praze sikhskou variantu šalvar kamíz.¹⁴⁴ Slovy Mary Healy, Vlasta Kálalová Di Lotti Orient spíše se zájmem „studovala“, než aby si ho, ať už v pozitivním či negativním smyslu, „představovala“ či „vymýšlela“.¹⁴⁵ Avšak, při pohledu na fotografii z jejího „orientálního“ salonu, který si po návratu zařídila v rodných Bernaticích na jihu Čech, se nelze ubránit dojmu, že také ona se do své „představy“ dokázala náležitě vžít. Oděna v šalvar kamíz, vlasy skryty pod závojem a na nohou kurdské stříbrné šperky, leží na lůžku vystlaném pestrými koberci v pozici odalisek, známé z pláten evropských orientalistů (i orientalistek).¹⁴⁶ Zůstane patrně tajemstvím, zda pro fotografii pózovala spíše z důvodů nostalgických nebo didaktických.¹⁴⁷

Poetické shrnutí aneb Horizonty věčné Evy

Cílem studie bylo zkoumat, jak se promění naše porozumění reflexím Orientu, respektive Saidově konceptu orientalismu, když vezmeme v potaz i genderový a český národní diskurz a zohledníme okrajovou evropskou perspektivu. Na základě přehledu různých teoretických východisek byly stanoveny dvě základní otázky, které směřovaly textovou a obrazovou analýzu (re)prezentací Orientu (se zaměřením na Egypt) ve dvou vybraných českých moderních ženských časopisech: Je možné, že Češky v první polovině 20. století vyhledávaly Orient, aby zde našly podporu skrze nalezení *stejného*, spíše než zobrazení *toho druhého*? Nebo preferovaly svou národní (či evropskou) identitu spíše než tu ženskou?

143 Helena ORLOVÁ, *Kalhotová sukně – jupe culotte*, Eva 5, 1911, s. 162.

144 Právě od této varianty je odvozen název panžábi, neboť branou do Indie byla pro muslimy oblast Pandžábu, kde se formovalo sikhské náboženství, respektive kulturní společenství, které čerpalo jak z hinduismu, tak z islámu. Viz sbírka Oddělení asijských kultur Náprstkova muzea v Praze, inv. č. 57.033ab, dar V. Kálalové Di-Lotti (22. února 1946). Za zprostředkování fotografií a kopií inventárních karet v roce 2005 děkují pracovnícím muzea. Publikováno jako příloha H. HAVLŮJOVÁ, *Orient and Modern Czech Women's Magazines*, obr. 4, 5 (nestránkováno).

145 Srovnej M. HEALY, *Depictions of Difference*.

146 *Tamtéž*.

147 Viz Státní okresní archiv v Písku, fond Rodina Di Lotti, Fotografie, V. Kálalová v „orientálním“ oblečení, Bernartice [2. polovina 30. let 20. století]. Publikováno jako příloha H. HAVLŮJOVÁ, *Orient and Modern Czech Women's Magazines*, s. 84, obr. 6.

Analýza pokrokového časopisu *Ženský obzor* (1900–1941) a katolického časopisu *Eva* (1904–1925), jež vycházela z výsledků pracovního srovnání egyptských a českých emancipačních procesů, nás přivedla k závěru, že liberální zastánci a zastánkyně ženských práv měli při srovnávání vlastního a orientálního světa tendenci spíše nacházet podobnosti, zatímco konzervativní stoupenci a stoupenkyně (katolického) ženského hnutí spíše zdůrazňovali rozdíly. Ukázalo se, že pro katolickou argumentaci byla zásadní především opozitní *jinakost* orientálního ženství, neboť umožňovala vykreslit jako ideál příslušné věroučné hodnoty a oslavit vlastní model ženství jako kvalitativně (tj. především morálně) lepší. Naopak vyznavači a vyznavačky pokrokových názorů hledali spíše „spřízněné duše“ a citacemi ze zahraničních ženských časopisů si takříkajíc „přivlastňovali“ úspěchy moderních žen napříč kulturami. Analogickou roli pak hrály jejich ponory do (starověké) historie a snahy „objevit a vytěžit“ úspěchy žen napříč lidskou minulostí.

Detailní případové studie zaměřily naši pozornost k závoji a (haremových) kalhotám coby „dvojčediným“ kulturním symbolům Orientu i ženského hnutí. Naznačují, že co se těchto oděvních součástek týče, jsme opětovně svědky jakéhosi „nekonečného“ příběhu obousměrné kulturní výměny, která je však opakovaně zakoušena jako „nová“ a zároveň „nepochopitelná“. Skrze symbolické redefinování hranic *nás* stále znovu učí rozumět tomu, jaké *máme* životní alternativy. Zároveň však poukazuje, co je na *těch druhých* jiné, směšné i ohrožující.

Není proto překvapivé, že když (post)moderní módní návrháři v západní Evropě „odhalili“ na jaře 2009 novou orientální kolekci, výše citovaná anonymní autorka internetového blogu s názvem *Old School Hejabi* (Hidžáb ze staré školy) napsala: „Dovedu si představit všechny své turecké sestry, které znám, jak se pro sebe tiše smějí [...] vidím všechny zasvěcené a uhlazené obyvatelky Istanbulu, jak při představě, že „tepláky“ přišly v módním světě do módy, kroutí nevěřičně hlavami a rozpačitě se škrábou na bradě. Inu, [...] přišly.“¹⁴⁸ Naopak – v opačném směru – Patrik Ouředník nedávno ve své filipice proti islamofobii polemizoval s Petrou Procházkovou, zda je nebo není zahalování ženského obličej symbolem islámského náboženského extremismu. V *Respektu* z přelomu dubna a května 2011 napsal: „Ale ano, [...] zahalování obličej je symbolem náboženského extremismu. Čímž nijak nenaznačuji, že zahalené ženy čekají jen na příležitost vám podřezat krk. Řeč je o symbolu – a žena v burce, vědomě nebo ne, se symbolicky hlásí k fundamentalistickému salafismu, který burku před pouhými pětadvaceti lety vnutil muslimkám za povinnost. Salafistická zbožnost si pak žádá i zakrytí chodidel

*(plášť musí sahat až na zem) a rukou (povinnosť nosiť rukavice). Kráčející mumie by si nepočínaly lépe.*¹⁴⁹

Po předchozím výkladu netřeba jistě dodávat, že zkoumání okrajových historických témat se může i v dnešní době ukázat jako nadmíru užitečné. Mimo jiné proto, aby, obrazně řečeno, nabídlo spravedlivě rozhněvanému muži pohled do zrcadla jeho vlastní kultury. Od chvíle, kdy přestalo být přípustné chodit, jak nás Pán Bůh stvořil, jsou totiž také Evropanky a Evropané lapeni v argumentační pastí protichůdných ideologií „věšáku na šaty“ a „fíkového listu“. V řeči symbolů, ať už vědomě či nikoli, a zcela v archaickém smyslu, si tak stále znovu a znovu připomínáme, kdo je tím „odvždy a napořád“ vinen.

---

149 Patrik OUŘEDNÍK, *Fobím, fobíš, fobíme aneb několik poznámek ke slovu „islamofobie“*, Respekt 16–17, 2011, s. 118.

Hořický kronikář a kreslíř František Šafránek

Tomáš HORÁK

Abstrakt

Článek zachycuje osobnost a dílo hořického kronikáře a kreslíře Františka Šafránka na pozadí významných politických, kulturních, sociálních a hospodářských událostí 2. poloviny 19. století a na počátku století dvacátého. Článek sleduje především tři linie. Linií rodinnou – rodinné vztahy a životopisy, linií etnografickou – kresby a popis zanikajících a zaniklých tradic, zvyků a řemesel (doprovázené černobílými i kolorovanými kresbami) a linií cestovatelskou – Šafránkovy cesty do Holandska a jeho vandrovní léta. V neposlední řadě je snahou autora článku i analýza věrohodnosti Šafránkových zpráv, zprávy o něm v regionálním tisku, jeho korespondence a popis Hořic.

Abstract

The study deals with the life and personality of Hořice chronicler and painter František Šafránek on the background of important political, cultural, social and economic events of the second half of the 19th and the beginning of the 20th century. The study focuses on three main areas: The family (family relationships, biographies), the ethnography (drawings and descriptions of disappearing and disappeared traditions, customs and crafts exemplified by both black-and-white and coloured drawings), and travels (Šafránek's travels to Holland, his wanderings). The author also tries to analyse the credibility of Šafránek's chronicle records, regional materials concerning him, his correspondence and his description of Hořice.

Klíčová slova

Kronika – region – rodina – cestopis – etnografie – Hořice

Key words

Chronicle – region – family – travelogue – ethnography – Hořice

Lidoví kronikáři velmi citlivě a osobitě zaznamenali místní, celonárodní či světové události i vlastní reakci na ně. Zachovali mnohé dobové dokumenty a svým dílem dávali možnost nahlédnout do života prostých lidí – do jejich myšlení a uvažování, ale i do jejich hospodářské a společenské situace. Lidový písemný projev odrážel společenskou, kulturní a hospodářskou skutečnost tak, jak se vtiskla do mysli autorů. Díky těmto kronikářům můžeme lépe pochopit názory a představy lidí, jejich pohled na dobovou situaci, jejich přání a požadavky atd. Tito autoři jsou u nás charakteristickým zjevem v období doznívajícího feudalismu i nastupujícího kapitalismu v polovině devatenáctého století.

Oblast Hořic (a Podkrkonoší vůbec) patřila mezi místa, kde působila řada místních kronikářů. Velmi známé jsou například Paměti sedláka Josefa Dlaska, rolníka v Dolánkách u Turnova, který zaznamenal „*prostě a analiticky důležité události ze svého života a z dějin kraje*“¹. Jedním z těchto místních kronikářů se stal v době o něco pozdější i hořický kronikář a kreslíř František Šafránek. Životní osudy tohoto měšťana a krejčovského mistra jsou typickou ukázkou sociálního vzestupu a pozdějšího pádu tovaryše z rodiny chudého tkalce; člověka, který sice zprvu velmi dobře dokázal využít hospodářské konjunktury šedesátých let devatenáctého století, ale nemohl zabránit poklesu svého společenského postavení za hospodářské krize v letech sedmdesátých a osmdesátých. Tímto jeho vzestupem a pádem je vyznačeno celé Šafránkovo dílo i jeho myšlení.²

Postava a dílo Františka Šafránka nejsou bohužel příliš známé. Na jeho kroniku poprvé upozornil František Strnad. Autorův článek vyšel v různých verzích v několika hořických časopisech.³ Tyto články obsahovaly stručný popis Šafránkovy kroniky a výrazněji se zaměřily na kronikářovo líčení některých zaniklých řemesel a stavení. Úvodní kapitoly Strnadova článku byly přetištěny ještě v roce 1948 ve vlastivědném časopise *Pod Zvičinou*.⁴ Teprve studie Františka Kutnara z roku 1956 se zabývala Šafránkovou kronikou podrobněji a v celé její šíři.⁵ Kutnar se na devíti stranách zamýšlel nad fenoménem lidového kronikářství, stručně a jasně vysvětlil Šafránkovy názory, představy a požadavky. Snažil se dílo hořického kronikáře vyložit v dobovém kontextu se zvláštním zřetelem k nejvýraznějším mezníkům jeho života. Věnoval se především Šafránkově účasti na táborech lidu, prosperujícímu stavu jeho živnosti v šedesátých letech i pozdějšímu pozvolnému poklesu jeho životní úrovně a společenského postavení. Vnímá také vzrůstající radikalismus Šafránkových názorů (vůči Němcům, bohatým podnikatelům a vládě) a pokusil se je poměrně přesně vysvětlit. Kutnarova studie byla až donedávna jediná, která dokázala – alespoň částečně – přiblížit osobu a dílo Františka Šafránka. U příležitosti sedmdesátého výročí otevření hořického vlastivědného muzea

1 *Paměti sedláka Josefa Dlaska*, František Kutnar (ed.), Praha 1941, s. 9.

2 O tom podrobněji viz Tomáš HORÁK, *Hořický kronikář a kreslíř František Šafránek*, rigorózní práce, Pedagogická fakulta UK v Praze, 2004.

3 František STRNAD, *Šafránkova hořická kronika*, in: Účetní zpráva Městské spořitelny v Hořicích za rok 1924, Hořice 1924 (bez číslovaných stran); František STRNAD, *Šafránkova hořická kronika*, in: 40 let Archeologického a musejního spolku v Hořicích v Podkrkonoší, Hořice 1927, s. 85–87; *Ze Šafránkovy hořické kroniky*, in: Účetní zpráva Městské spořitelny v Hořicích za rok 1929, Hořice 1929, s. 7–56.

4 *Šafránkova hořická kronika*, in: *Vlastivědná čítanka Pod Zvičinou II. (1946–47)*, A. Jilemnický (ed.), Hořice 1947, s. 109–112.

5 František KUTNAR, *Hořický lidový kronikář a kreslíř František Šafránek*, Zvláštní otisk z Českého lidu, 1956, s. 1–9.

v roce 1957 vyšel o Šafránkovi ještě jeden velmi krátký článek.⁶ Byl však napsán ve stejném duchu jako články předchozí, v zásadě se jednalo o opis Strnadova textu z meziválečného období.

V posledních letech se poněkud macešský přístup Hořic k Šafránkovi mění. Svědčí o tom publikace Oldřišky Tomíčkové *O hořických kronikách a kronikářích* z roku 2006, která doprovázela výstavu nesoucí stejný název a kterou uspořádalo hořické muzeum. V roce 2008 pak vychází další publikace od stejné autorky s názvem *Hořice odedávna dodneška*, kde najdeme řadu informací o Šafránkovi a také řadu jeho kreseb.⁷

Šafránkova Kronika všelikých událostí byla původně psána jako kronika rodinná. Hořický krejčí však zjistil, že ho zajímá mnohem více věcí než pouhé události z bezprostředního okolí, a tak se z jeho díla nakonec stala kronika reagující na významné politické, kulturní, hospodářské a společenské události. Především na sklonku života tvořilo zapisování zpráv a událostí jednu z mála radostí hořického písmáka. Jeho dílo se neustále rozrůstalo a nakonec čítalo pět dílů o neuvěřitelných 2392 stranách, které jsou dnes uloženy v hořickém městském muzeu. Tomuto muzeu je výslovně daroval sám Šafránek. Jeho nejmladší dcera Františka pak na tyto knihy nechala vyrobit vyřezávanou skříň.⁸

První díl své kroniky začal Šafránek psát 6. ledna 1867, obsahuje 568 stran a zahrnuje léta 1867–1895. Druhý díl zachycuje události v letech 1894–1900 a má 580 stran. Třetí část kroniky je psána v letech 1900–1904 na 560 stranách, čtvrtá od roku 1904 do roku 1907 zahrnuje 550 stran a konečně v posledním dílu své kroniky píše Šafránek na 134 stranách o událostech let 1907–1908. Tento pátý díl zůstal nedokončený, protože hořický kronikář během psaní zemřel. Poslední stranu kroniky napsala jeho dcera Františka, která zde vyzvedla dílo svého otce, chválila jej a oplakala jeho odchod ze života.

Struktura zápisků v Šafránkove kronice se v průběhu několika desetiletí psaní prakticky nezměnila. Na začátku nového roku napsal kronikář na novou stránku velkou číslici s příslušným letopočtem. Poté pojednával o jednotlivých událostech – nadpis a datum události na začátek samotného textu (jen výjimečně napsal datum už do nadpisu) a pak samotný text.⁹ Pro většinu zápisků platí, že na konci roku bilancoval, co odcházející rok přinesl dobrého

6 *70 let Vlastivědného musea v Hořicích v Podkrkonoší (1887–1957)*, redigoval František Stehlík, Hořice 1957, s. 73–74.

7 Oldřiška TOMÍČKOVÁ, *O hořických kronikách a kronikářích*, Hořice 2006.

8 Vyřezávaná skříň je dodnes majetkem hořického muzea.

9 Většinu citací jsem nechal v originální podobě – tzn. i s pravopisnými chybami, které Šafránek jako prostý a nepříliš vzdělaný člověk dělal, či s nespisovným jazykem, neboť se domnívám, že tyto autentické texty dokreslují Šafránkovo myšlení, způsob mluvy a psaní. Ukázka ze Šafránkovy kroniky – viz přílohu..

a co špatného. Na těchto pasážích nazvaných *Dokončení* je dobře patrné, jak se zrovna Šafránkovi dařilo a žilo. Řada z nich byla plná strachu z budoucnosti a také „obžalob“ vlády a Němců.

Všechny díly kroniky jsou svázány. Vazbu jim opatřil hořícký tiskař, knihař a „ozdobník“ Antonín Bičíště, který byl Šafránkovým přítelem. Vděčný hořícký kronikář mu na oplátku věnoval čtvrtý a pátý díl.

Šafránek byl nejen kronikář, ale také ilustrátor. Kreslil sice velmi jednoduše – kolorovanou kresbou – ale jeho obrázky svůj účel, kterým mělo být zachycení památky či zanikajícího řemesla, splnily. Zatímco v prvním díle najdeme jen jednu ilustraci (obrázek rodného domu), v dalších dílech už se počet kreseb výrazně zvýšil.¹⁰ Největší počet jich pocházel z doby po roce 1900, v době jeho největšího zájmu o etnografii Hořic.

Součástí Šafránkovy pozůstalosti uložené v hoříckém muzeu je i řada úředních dokumentů – především předvolání k soudu z doby Šafránkovy účasti na zakázaných táborech lidu.¹¹ Hořícký kronikář také několikrát vložil či vlepil do své kroniky výstřižky z novin. Ty měly dokreslit zprávy, které zapsal. V jeho pozůstalosti je také zvláštní knížečka s nápisem *Výstřižky z novin*, obsahující 27 velkých novinových článků.

Výbornou pomůckou pro lepší orientaci v Šafránkově díle je rejstřík. Rejstříky nebo obsahy jsou vlastně dva. První se nazývá *Zápisky Františka Šafránka – Hlavní obsah všech 5ti kněh*, čítá 80 listů, tj. 160 stran (některé nepopsané) a předsádku s poděkováním knihaři Antonínu Bičíšтови za darování této knihy. Záznamy jsou vedeny postupně pro 1.–5. knihu. Příslušné písmeno je vždy uvedeno uprostřed stránky. Záznam obsahuje heslo, rok a stranu. Po zpracování první knihy následuje druhá atd. Papír je linkovaný. Druhý sešit *Výtah z hlavního obsahu týkající se věcí pouze města Hořic ze všech 5ti kněh* obsahuje 38 listů, tj. 76 stran. Rejstřík je veden pro všech pět knih společně, to znamená, že vedle hesla je uveden rok, číslo knihy a strana. Na okraji jsou uvedena jednotlivá písmena abecedy (okraj je seříznut podle příslušných písmen, jako to dnes bývá např. u záznamníku na telefonní čísla). V této podobě hořícký krejčí heslovitě a v abecedním pořádku sepsal názvy svých zpráv.

Šafránek začal tyto seznamy sestavovat v roce 1900 (uvádí to na deskách rejstříků) a pravidelně v nich pokračoval až do své smrti (poslední záznamy jsou z počátku roku 1908). O tom, že hořícký kronikář chtěl, aby tyto pomůcky byly využívány, svědčí i fakt, že je nechal svázat a opatřit tvrdými deskami.

10 Ve druhém dílu má Šafránek již 21 ilustrací, ve třetím 8, ve čtvrtém 16 a v pátém jednu. Převážně se jedná o obrázky zanikajících řemesel. Podrobněji viz kapitola o Šafránkově etnografii.

11 Kapitola o táborovém hnutí tvoří hlavní část mé rigorózní práce o Šafránkovi, viz Tomáš HORÁK, *Hořícký kronikář a kreslil František Šafránek*, rigorózní práce, Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 2004.

Kronikami ovšem rukopisné dílo hořického krejčího nekončí. Napsal ještě deník ze své cesty do Holandska v roce 1898, *Historické album Cislaitánské persekuce v roce 1868 a 1869* a v roce 1895 dokonce i malý článek do Hořického listu.¹² Posledním zajímavým Šafránkovým dílem je knížka obsahující především výstřižky z dobového tisku s názvem *Pamětní doby Judr. Františka Ladislava svobodného pána Riegera. Odkaz jeho Národu Českému*. Byla Šafránkem sepsána roku 1903, v roce Riegerovy smrti, aby „mladším generacím navždy zaznamenal vše o tomto velkém Čechu a vlastenci, a aby bylo vidět, jak velkou ztrátu jeho smrtí národ utrpěl.“¹³ Knížka dále obsahuje výstřižky z Národní politiky – např. rozsáhlý článek ke skonu F. L. Riegera,¹⁴ různá vyjádření významných lidí k jeho smrti¹⁵ atd.

Dílo hořického kronikáře tvoří ojedinělý pramen tehdejší doby. Bohužel srovnatelných pramenů tohoto typu, z této doby a oblasti existuje jen velmi málo – hořická městská kronika a Paměti (Erinnerungen) Fritze Mauthnera. Městská kronika je však odlišná nejen způsobem psaní, ale často i obsahem a počtem zpráv. Navíc byla, na rozdíl od Šafránkovy kroniky, psána pro širší okruh čtenářů.¹⁶ Paměti Fritze Mauthnera¹⁷ nabízejí jen malou možnost srovnání politické, hospodářské a kulturní situace na Hořicku na přelomu 19. a 20. století s Šafránkovou kronikou. Přesto je třeba i k tomuto pramenu přihlédnout.

Fritz Mauthner, filozof a kritik, se narodil 22. listopadu 1849 v Hořicích a zemřel 29. června 1923 v Meersburgu. Byl to německy mluvící Žid, který ve svém díle řešil filozofické úvahy o národu a příslušnosti k národu a jeho jazyku.¹⁸

12 František ŠAFRÁNEK, *Deník a cestovní zápisky za 6 měsíců pobytu v Hollansku 1898* (rkp.); TÝŽ, *Historické album Cislaitánské persekuce v roce 1868 a 1869* (rkp.); TÝŽ, *Upomínka na žalářování „táboritů“ hořických*, Hořický list (Politický čtrnáctidenník demokratický) 8, 1895, s. 2–3.

13 František ŠAFRÁNEK, *Pamětní doby Judr. Frant. Ladislav. svobod. pán. Riegera. Odkaz jeho Národu Českému* (rkp.)

14 Ze dne 4. března 1903.

15 Z 5.–11. března 1903.

16 Zajímavým, i když rozhodně ne plně srovnatelným pramenem je knížka Kristiny Kaiserové o Karlu Klostermannovi a Alexandru Marianovi, která líčí život těchto osobností na pozadí dvou měst – Plzně a Ústí nad Labem. (Kristina KAISEROVÁ, *Karel Klostermann, Alexandr Marian. Peleň a Ústí nad Labem na přelomu 19. a 20. století*, Ústí nad Labem 1997.)

17 Fritz MAUTHNER, *Erinnerungen I. Prager Jugendjahre*, München 1918.

18 Hořický rodák Fritz Mauthner se narodil jako čtvrté ze šesti dětí textilnímu průmyslníku Emmanuelu Mauthnerovi a jeho ženě Amalii. Fritzův otec byl velmi bohatý, vlastnil nejstarší mechanickou tkalcovnu v Hořicích. Roku 1855 se rodina přestěhovala do Prahy, kde mladý Fritz po několika třídách židovské přípravné školy a pak u otců piaristů maturoval na malostranském gymnáziu. Poté se zapsal na právnickou fakultu pražské univerzity, kterou ale nedokončil. Na svá školní léta v Praze vzpomínal s hořkostí, neboť „většina učitelů smýšlela silně česky.“ (Veronika JIČÍNSKÁ, *Zapomenutý rodák Fritz Mauthner*, in: Literární noviny 47, Praha 1999, s. 8; dále jen *Zapomenutý rodák*). „Odmítal stát se obyvatelem historického území Čech a pokoušel se ztotožnit s Němci.“ (viz *Zapomenutý rodák*, s. 8) Poprvé se v něm probudil pocit německé sounáležitosti v roce 1866, kdy sledoval obsazení Prahy pruskými jednotkami a také ho ovlivnil

Ve svých pamětech ale věnoval svému rodišti jen pět stránek.¹⁹ V nich velmi stručně vylíčil prvních pět let svého života, které strávil v Hořicích. Kromě letmého popisu města,²⁰ neopomněl zdůraznit, že jeho rodiště sice patří k českému území, ale přesto bylo v době jeho dětství zcela samozřejmé, že honorací městečka byli buď Němci, nebo lidé s hrdostí německy mluvící. K německé honoraci patřili židovští majitelé malých mechanických tkalcoven. Jedním z těchto majitelů byl i Mauthnerův otec. A právě proti nim František Šafránek velmi ostře stál! Mauthner do Hořic jezdil ještě následujících šest let na prázdniny ke strýci. Další návštěvu pak uskutečnil až za více než třicet let.

Ověření autentičnosti Šafránkových zápisků

František Šafránek zaznamenal do své kroniky tisíce různých událostí, které se odehrály během jeho života. U drtivé většiny z nich nemohl být osobně přítomen,²¹ tudíž vyvstává otázka, jakým způsobem o nich získával informace, do jaké míry si tyto informace ověřoval a jak to vše zapsal do svého díla – tzn., zda informace jen mechanicky neopisoval, ale jestli je pozměňoval a komentoval.

Je zcela nepochybné, že František Šafránek tisk četl²² a musel z něj ve většině případů vycházet. Nebyl totiž, až na pár výjimek,²³ událostem osobně přítomen, a tak neměl jinou cestu, jak si potřebné informace zjistit, než z novin. Zvláště jednoznačné je to například při informacích o počtech účastníků na táborech lidu, demonstracích či výstavách.²⁴ Totéž platí i o zahraničních událostech, kde už vůbec nemohl mít jiný hlavní zdroj než tisk.

Hořický kronikář sice vycházel z tisku, ale články z novin jen automaticky neopisoval. Vždy je alespoň částečně pozměnil – ať již k nim přidal svůj

rok 1872, kdy byl německými studenty zvolen, aby se zúčastnil oslav u příležitosti založení strasburské univerzity. V celém jeho díle je „výrazná rozporuplnost konstelace – německy mluvící Žid v českém prostředí, kterému je vlastní židovství cizí.“ (Zapomenutý rodák, s. 9) Fritz Mauthner zemřel v Meersburgu u Bodamského jezera, kde žil jako soukromý učenec již od roku 1909.

19 Fritz MAUTHNER, *Erinnerungen I. Prager Jugendjahre*, s. 12–16.

20 Mauthner napsal, že „městečko [Hořice – pozn. autora] vypadá jako jiná podobná města Čech. Velké čtvercové náměstí představuje víceméně město samotné než jen střed. Z náměstí vedou dvě podélné ulice na sever a na jih [...] Spodní část náměstí obklopuje podloubí, ve kterém se při týdenních a obzvláště výročních trzích obchoduje. Domům na horní polovině, které jsou očividně novější, chybí podloubí [...] v Hořicích byl také zámek. Byla to nehezka budova, ve které sídlili státní úředníci.“ Viz Fritz MAUTHNER, *Erinnerungen I. Prager Jugendjahre*, s. 14–15 a Věra ROLFOVÁ, *Paměti Fritze Mauthnera*, in: Pod Zvičinou 1/2000, Hořice 2000, str. 13.

21 Je otázkou, proč se Šafránek neúčastnil osobně většího množství událostí – důvodem byla nejspíše jeho finanční situace i pracovní vytížení.

22 Svědčí o tom i jeho knižička *Výstřížky z novin*.

23 Těmi výjimkami byly tábory lidu v Hořicích a okolí, kterých se osobně zúčastnil. O tom viz Tomáš HORÁK, *Hořický kronikář a kreslíř František Šafránek*.

24 Dobrým příkladem je výčet pokut pro noviny – o tom viz Tomáš HORÁK, *Hořický kronikář a kreslíř František Šafránek*.

komentář, či zprávu napsal svými slovy, i když ve stejném slova smyslu jako byla ta původní. To je jasně patrné od devadesátých let 19. století.

Šafránkova korespondence²⁵

V pozůstalosti Františka Šafránka se zachovalo jen devět dopisů.²⁶ Všechny pocházejí z doby po roce 1900, kdy už byl Šafránek na odpočinku v Novém Bydžově, ale určit jejich přesnou dataci je velmi obtížné, neboť je Šafránek často nedatoval! Autorem korespondence je ve většině případů on sám a adresoval je učiteli Janu Kyselovi nebo tiskaři a knihaři Antonínu Bičíštemu. Výjimku tvoří jeden dopis, který psal dne 3. října 1901 sám Bičíšťa panu Šubrtovi, vedoucímu Spolku krejčovského v Hořicích.²⁷ Prosil ho, zda by mohl Šafránkovi, jako bývalému vedoucímu a členu tohoto spolku, zaslat „malý přípis blahopřejný“²⁸ k jeho sedmdesátým narozeninám.

Ostatní dopisy obsahují dvě základní témata – hořické muzeum, jemuž hořický krejčí chtěl odkázat cokoli, co podle něj mělo nějakou historickou či sběratelskou cenu, včetně svých kronik, a dále s tím související stížnosti na všechny, kdo tuto snahu neměli. Veškerou korespondenci psal Šafránek zřejmě na sklonku života, v letech 1907 a 1908, v době, kdy již byl často nemocen – „*jíž měsíc ničeho požití nesmím než čisté polévky...sem vischlí a slabý*“ – a mohl psát jen „*v ty dni kdy mi nebylo tak špatně a nebyl jsem tak slab.*“²⁹

Asi nejvýznamnější z celé jeho korespondence je pro nás dopis psaný dne 30. ledna 1908, v němž prosil tiskaře Bičíšťa, zda by mu svázal jeho kroniky, aby je mohl věnovat hořickému muzeu a tím i veřejnosti. Toto věnování pak bylo zveřejněno i v regionálním tisku.³⁰ Druhým významným a zajímavým listem je Šafránkova zpráva Kyselovi o tom, že zhotovil přes jeden metr dlouhý obraz hořického náměstí. Tento obraz je dodnes vystaven v hořickém muzeu a patří k tomu nejhezčímu, co Šafránek nakreslil. Poslední interesantní dopis, dokazující někdy až „posedlost“ hořického kronikáře po zachování starých věcí, je jeho stížnost na Spolek krejčovský v Hořicích, že někteří jeho členové nechtějí dát do muzea staré cechovní předměty, které Šafránek považoval za cenné. Na závěr jeden příklad dokazující Šafránkův neutuchající zájem o dění v Hořicích a hlavně jeho podporu hořickému

25 K tomu viz přílohu.

26 Všechny listy jsou uloženy v hořickém muzeu. Sedm dopisů učiteli Janu Kyselovi, jeden knihaři Antonínu Bičíštemu a jeden psal Bičíšťa panu Šubrtovi, vedoucímu Krejčovského spolku v Hořicích. Dále jen *Dopis z pozůstalosti*.

27 Vedoucímu krejčovského spolku se stal pan Šubrt roku 1902, kdy vystřídal právě Šafránka.

28 *Dopis z pozůstalosti*. Dopisy nejsou číslované.

29 *Dopis z pozůstalosti*.

30 Hořický obzor, ročník VIII, číslo 3, Hořice 1908, s. 6.

muzeu. Tímto příkladem je věnování dvou korun hořickému muzeu, aby již „jednou a naposledy dostalo místnost by se mohlo řádně representovat.“³¹

ZIVOTOPIS FRANTIŠKA ŠAFRÁNKA

Životopis Františka Šafránka a členů jeho rodiny

Pro kroniku hořického krejčího a kronikáře Františka Šafránka³² bylo charakteristické, že se rodině a rodinným otázkám věnoval často. Vždyť své dílo psal původně jako kroniku rodinných událostí. Kromě sebe samotného věnoval při svých zápisích nejvíce času svým třem dcerám. Zapisoval nejen zprávy dobré a šťastné, ale i mnoho špatných a neveselých – „rodinných neštěstí“. Zápisky o rodině mu v pozdějších dobách, především ke konci 19. století, poskytovaly jako jedny z mála nějakou radost.

František Šafránek se narodil 26. září 1831 v Hořicích v Podzámecké ulici číslo 257 manželům Františku a Kateřině Šafránkovým jako páté dítě z jedenácti.³³ Otec Františka byl tkalcem, který nejprve pracoval jako tovární dělník na Rumbursku a Varnsdorfsku. Později koupil domek v Rohoznici u Miletína, osamostatnil se a stal se drobným soukromníkem – domácím tkalcem prádla. Pracoval většinou na zakázkách od venkovských hospodyň. Činnost to určitě nebyla nijak výnosná, neboť tkal hlavně z materiálu, který si hospodyně samy přinesly. Za svoji práci dostával především obilí a potraviny. V Rohoznici se ale Šafránkově rodině nelíbilo a tak se již po roce ještě jednou stěhovali, tentokrát do Hořic. Zde František Šafránek opět drobně podnikal jako tkadlec až do své smrti.

Matka Kateřina, rozená Valtrová, pocházela z obce Syrovátka u Dobřenic. Přes jedenáct let sloužila u Karla Krause v Hořicích. S Františkem Šafránkem se vzali v listopadu 1823. Tkalcovství vynášelo Šafránkově rodině tak málo, že si musela Kateřina s dětmi přivydělávat prací na panském velkostatku. Mladý František musel pracovat na chmelnici.

Své rodiče měl František velmi rád. Mnohokrát jim věnoval prostor ve své kronice. O otci napsal, že to „byl muž přímý, pevný charakter, srdce dobré, pilný a pracovitý“ a matka „byla pracovitá a čistoty vzorná.“³⁴ U obou rodičů nejvíce oceňoval, že pro ně byla na prvním místě rodina a výchova dětí. Jejich smrt pro něj byla velmi těžkou ranou. Především u matky, která zemřela předčasně již 18. září 1856, několikrát zdůraznil, jak velmi lituje, že tak

31 *Dopis z pozůstalosti.*

32 Viz přílohu.

33 Z těchto jedenácti dětí jich postupně pět zemřelo. Nejprve se jim narodila dcera, která však již byla mrtvá, a proto nemohla být pokřtěna. Pak brzy zemřeli i synové František, Gotthard a Alois a dcera Marie.

34 František ŠAFRÁNEK, *Kronika a popis všelikých událostí v Hořicích* (rkp.), 1. díl (dále jen *Kronika I*), s. 8.

záhy odešla. Otec se po smrti své ženy přestěhoval k bratru Janovi, kde také 9. května 1867 zemřel. Už zde, při zápisku o otcově smrti, se u Františka Šafránka ukázal pro něj později tak typický jev – pesimismus. Litoval, že si otec za svého života ničeho neužil a měl jen starosti, aby uživil rodinu.

Už od svého narození to František neměl lehké. Až do čtyř let býval velmi často nemocen.³⁵ V šesti letech začal navštěvovat dvojtřídní obecnou školu v Hořicích, kterou úspěšně absolvoval. Tím však jeho školní vzdělávání na celý zbytek života skončilo. Po škole Šafránek přemýšlel co dále. Rozhodl se, že se bude věnovat krejčovskému řemeslu. Nechtěl však jít do učení v Hořicích.³⁶ S otcem se proto vypravili do Hradce Králové vyhledat nějakého mistra. Šafránek se chtěl původně stát „ženským“ krejčím, ale učit se začal u „mužského“ krejčího Aloise Brabence. Učení však Františka nebavilo a utekl zpět domů.³⁷ Nakonec se přeci jen krejčím stal, když se vyučil u hořického mistra Josefa Holouše. V době svého učení trpěl velmi často hladem, který postihl mnoho obyvatel českých zemí za neúrodných let před rokem 1848. V roce 1847 nastoupil, nyní již jako krejčovský tovaryš, do práce v Nové Pace. Zde však vydržel pouze jeden rok, protože se rozhodl vydat do světa. Prošel českými a alpskými zeměmi, delší dobu byl zaměstnán ve Štýrském Hradci, ve vídeňských předměstích a blízko Kremže. Posledním místem, kde pobyl delší dobu, byly Drážďany, ze kterých se na počátku roku 1857 vrátil a definitivně se usadil v Hořicích.

Vandrovní léta mu přinesla mnoho dobrého – seznámil se s novými technikami a vynálezy ve svém oboru – ale také velmi ovlivnila a rozšířila jeho politické a hospodářské obzory. Dost často se totiž na svých cestách setkal s bídou, nedostatkem práce a se špatným zacházením s tovaryši a chudými lidmi vůbec. Na těchto cestách vzrůstal Šafránkův odpor vůči boháčům, kupcům a židovským velkopodnikatelům, což bylo klíčové pro jeho pozdější názory.

Po návratu do Hořic byl dne 3. května 1857 – po vykonání odborných zkoušek³⁸ a zaplacení patnácti zlatých jako pokuty za chyby – přijat za mistra krejčovského cechu. V této době se seznámil s Annou Jirouškovou z Hořic, kterou si 29. září 1859 vzal. Odstěhovali se spolu do Hradecké ulice číslo 22 v Hořicích. Zde však pobýli pouze necelý rok a znovu se přestěhovali, tentokrát jen o kousek vedle, do čísla 19 ve stejné ulici. Pak se ještě mnohokrát stěhovali, než se usadili ve Farské ulici číslo 272 a definitivně v roce 1868 v čísle 279.³⁹

35 Šafránek neuváděl, o jakou nemoc (či jaké nemoci) šlo.

36 Opět neuvedl důvod, proč se zde nechtěl vyučit.

37 Šafránek se nechal tajně odvézt hořickými hokyněmi. Mistr za Františkem běžel, ale „nedohonil mne a šťastně jsem se doma octnul.“ (Viz *Kronika I*, s. 12–13.)

38 Šafránek musel v přítomnosti sedmi mistrů vykreslit kabát, kalhoty a vestu.

39 Šafránek neuváděl přesně, kdy se kam stěhovali, neboť dcera Anna se narodila v čísle 272 už v roce 1864 a přitom dříve hořický kronikář napsal, že se tam přestěhovali až v roce 1865.

Postupně se jim narodily tři dcery – Emílie, Anna a Františka – a syn František, který ale po necelém roce života zemřel. Tyto čtyři ženy – dcery a manželka – se staly pro Františka Šafránka nejdůležitějšími bytostmi a snad jediným opravdovým štěstím a svými postřehy ho velice ovlivnily.

Revoluční rok 1848 zanechal v hořickém krejčím hluboké stopy. Politický a národní program se stal a zůstal východiskem a cílem Šafránkových politických úvah. Tomuto programu zůstal věrný i po jeho porážce a vždy ho považoval za ideál politického a národního snažení.⁴⁰

Poté, co se usadil v roce 1857 v Hořicích, začal v městě působit jako pánský krejčí. Již v roce 1858 zaměstnal jako pomocníky tři dělníky a po přestěhování do Farské ulice číslo 272 nastal vrchol jeho podnikání. Měl hodně zakázek, takže si mohl dovolit zaměstnat až patnáct dělníků. Koupil si pole, nový dům, šicí stroj a další vybavení do dílny atd.

V této době se také aktivně zapojil do táborového hnutí. Účastnil se společenského života ve městě a navštívil i čtyři akce, které se konaly v Hořicích či v okolí. V tomto hnutí viděl pokračování roku 1848. Díky táborům u něj zesílil zájem o národní, jazykovou a školskou politiku. Také však vzrůstal jeho odpor ke všem formám útisku, ale současně i vypjatý nacionalismus – v jeho zápiscích do kroniky se objevila první ostrá protiněmecká a protižidovská stanoviska. Táborové hnutí přineslo Šafránkovi velké zklamání. Nepodařilo se prosadit české požadavky a také jeho podnikatelské činnosti se v důsledku začínající hospodářské krize v polovině sedmdesátých let přestávalo dařit. Právě od této doby vedl svůj „*boj drobného podnikatele řemeslníka s průmyslovým a obchodním velkokapitálem*“.⁴¹ V této době také začal vést svoji kroniku, do níž pak pravidelně zapisoval po celý zbytek života.

V roce 1879 se František Šafránek stal starostou hořického krejčovského spolku, v jehož čele setrval plných 23 let. V osmdesátých letech byl zvolen za člena městského výboru a angažoval se v řadě hospodářských, pěveckých a divadelních spolků.⁴² Působení v těchto spolcích ho ale příliš neu-

40 V roce 1848 viděl hořický krejčí „jedinečnou a nikdy se nevracející událost národního i světového významu.“ Jako sedmnáctiletý tovaryš spěchal z Nové Paky, kde byl zaměstnán, do Hořic, aby se osobně zúčastnil svěcení praporu Národní gardy – „byl to vzrušující nadšený národní a velmi památný den.“ *Viz Kronika I*, s. 12–13. Reakcí vlády na tyto události tvrdě odsuzoval a naopak schvaloval odpor Čechů a Němců proti vojenským a policejním zásahům. Jediné, co neschvaloval, bylo násilí. Rok 1848 Šafránka ovlivnil do té míry, že veškeré budoucí politické události spjaté s českou otázkou porovnával a hodnotil právě s událostmi v tomto roce.

41 František KUTNAR, *Hořický lidový kronikář a kreslír František Šafránek*, s. 2.

42 Byl členem divadelních ochotníků, Měšťanské besedy, Hospodářské a průmyslové jednoty, pěvecké jednoty Ratibor, záložny, Spolku okrašlovacího. Podílel se i na práci hořických samosprávných orgánů – v letech 1881 až 1883 byl náhradním členem obecního zastupitelstva Hořic a v letech 1883 až 1886 členem výboru obecního zastupitelstva. Dále byl starším Spolku krejčovského, v letech 1885 až 1886 předsedou rozsudního výboru podle nového živnostenského zákona, tři roky působil ve výboru Živnostenské besedy a členem Výboru pokračovací školy. Také se podílel na založení odborné pokračovací školy pro učně atd. (*Kronika I*, s. 377.)

spokojovalo, neboť „*vlastenectví vymizelo a občanská vzájemnost se vytrácela.*“⁴³ Navíc se jeho ekonomická situace neustále zhoršovala. S tímto zhoršováním se zvyšoval radikalismus jeho názorů: za viníky všeho zlého považoval vládu, Němce a židovské podnikatele. Nebylo mnoho věcí, ze kterých by mohl mít hořický krejčí radost. K tomu málu radostí určitě patřily jeho dvě cesty do Holandska za dcerou Emílií v letech 1887 a 1898. Touto zemí byl opravdu nadšen a vše, co viděl, pečlivě zaznamenal nejen do kroniky, ale i do deníku.⁴⁴ Jinak byla celá osmdesátá a devadesátá léta v jeho kronice vyplněna stále se zvyšujícím množstvím stížností na jeho zhoršující se životní úroveň. Stále méně se dokázal oprostít od osobní nenávisti a zaslepenosti vůči Němcům a vládě. Jeho beznaděj ještě zvýraznila smrt manželky v roce 1894. Jedinou radost mu přinášely dcery. Proto se nakonec rozhodl, že se vzdá nevýnosného podnikání a přestěhuje se k nim do Nového Bydžova. Učinil tak roku 1897, když nejprve prodal svůj dům v Hořicích.⁴⁵ U dcer v Bydžově se pak pilně věnoval psaní a kreslení do kroniky – především se stále více vracel ke svému mládí a srovnával současnost s hlubokou minulostí.⁴⁶ Dne 1. dubna 1908 v devět hodin večer František Šafránek zemřel. Byl pochován na hořickém hřbitově vedle kostela svatého Gottharda. Poslední zápis do jeho kroniky napsala nejmladší dcera Františka, která ho oplakává a zároveň chválí jako otce i vlastence.

Jak je již uvedeno výše, nezanedbatelný vliv na názory Františka Šafránka měla jeho manželka a tři dcery. Jeho žena Anna pocházela z Hořic, kde se 15. prosince 1835 narodila. Svoji manželku, která mu ve všem pomáhala, Šafránek velmi miloval. V době rozmachu jejich živnosti v šedesátých letech o ní napsal, že „*hlavně díky neúnavnosti a pílí manželky sme slušnou domácnost sobě zařídili.*“⁴⁷ Bohužel se ale u ní od roku 1878 objevily první příznaky záhadného psychického onemocnění. Začala mít sebevražedné sklony. Po několika týdnech se však její stav počal zlepšovat a zdálo se, že se uzdravila. Ještě v roce 1891 při popisu členů rodiny psal o své ženě, že byla stále i ve svých šestapadesáti letech při síle a čilá. O tři roky později se však nemoc vrátila, a to se stejnými příznaky, které se stále stupňovaly. Převezli ji proto v září 1894 do ústavu v Praze. Dne 13. září 1894 pak Anna zemřela a byla pohřbena na Ol-

43 *Tamtéž.*

44 Podrobněji viz kapitolu Cesty Františka Šafránka.

45 Šafránek prodal svůj domek Janu Morávkovi, obuvníku z Hořic, za 2160 zlatých. Peníze rozdělil mezi své dcery a vyrovnal i dluhy, které on i dcery měli, viz František ŠAFRÁNEK, *Kronika a popis všelikých událostí v Hořicích*, 2. díl (dále jen *Kronika II*), s. 274–275.

46 Například srovnával práci učedníků v roce 1840 a na počátku 20. století. Tvrdil, že v roce 1840 byly podmínky pro vyučení mnohem horší a „*následek toho byl, že dnes [na počátku dvacátého století – pozn. autora] jsou učňové dovednější a dbá se na to, aby řemeslnictvo bylo vůbec dovedné by mohlo velké konkurenci tovarnické čeliti,*“ viz František ŠAFRÁNEK, *Kronika a popis všelikých událostí v Hořicích*, 4. díl (dále jen *Kronika IV*), s. 115.

47 *Kronika I*, s. 223.

šanských hřbitovech. Její smrt znamenala pro Šafránka těžkou ránu. Ve své kronice jí věnoval báseň a ručně zdobený pohřební portrét s fotografií.⁴⁸ Mnohokrát pak na ni vzpomínal.

Jejich nejstarší dcera Emílie se narodila 11. prosince 1859 v Hořicích. Od pěti let navštěvovala dívčí školu, poté se intenzivně věnovala ručním pracím. V jedenácti letech ji Šafránek dal na rok do židovské školy, aby se zdokonalila v němčině.⁴⁹ Poté se vyučila ženským pracím a v šestnácti odešla na tři měsíce do učení ke krejčímu do Vídně. Šafránka tento pobyt stál 150 zlatých. Svědčilo to o dvou faktech. Hořický kronikář chtěl pro své děti to nejlepší a navíc v této době byla Šafránkova finanční situace ještě velmi slušná. V roce 1879 odjela Emílie do Drážďan, kde se zapsala na Akademii pro vyučování ve stříhu. Po absolvování odjela ještě na dva roky do Holandska, kde chtěla zůstat, ale Šafránek jí to nedovolil.⁵⁰ Vrátila se zpět a společně se sestrou Annou si otevřely v Hradci Králové ženskou krejčovnu a školu pro vyučování ve stříhu. Ze začátku šla živnost špatně, ale postupně se vše zlepšilo. Šafránkova radost a štěstí jeho dcer ale netrvalo dlouho, neboť zakázek začalo ubývat. Navíc Emílie dostala opět nabídku z Holandska, kterou přijala. Její otec tentokrát nebyl proti, a tak v únoru 1883 dcery obchod zavřely a Emílie odjela do Holandska. Zde si po dvou letech otevřela ve městě Arnhem se společnicí živnost. Dlouho se jí dařilo poměrně slušně, ale na konci devadesátých let se situace výrazně zhoršila. Šafránkova nejstarší dcera se dokonce v březnu 1900 pokusila o sebevraždu,⁵¹ ale neutrpěla žádné vážnější zranění.⁵² Rozhodla se však vrátit zpět do Čech. V Hořicích ale nebyla šťastná a opět se do Holandska, kde si jí za její pracovitost a poctivost velmi vážili, vrátila. V březnu 1902 si znovu zavedla v Arnhemu obchod.⁵³

Druhá Šafránkova dcera, Anna, se narodila 2. září 1861 v Hořicích, ve Farské ulici číslo 243. Od pěti let navštěvovala dívčí školu. V jedenácti pak na této škole skončila a hořický krejčí chtěl, aby se (stejně jako Emílie) naučila německy. Proto Anna odjela do Vrchlabí do německé rodiny. Tento její

48 *Kronika II*, s. 93–95.

49 Dal jí do židovské rodiny i přesto, že jeho vztah k Židům nebyl dobrý a zhoršoval se. Byl to typický příklad toho, jak u Šafránka ztvrděla pragmatičnost (neboť Židé samozřejmě uměli výborně německy) nad nepřátelstvím vůči Židům.

50 Hořický krejčí nevěděl důvod, proč chtěl, aby se Emílie vrátila zpět. Zřejmě se mu zdála doba, kterou v Holandsku strávila, dostatečnou pro nabytí zkušeností a chtěl mít svoji nejstarší dceru již doma.

51 Skočila na dlažbu ze své ložnice v druhém patře.

52 Poranila si levou stranu obličeje a zlomila si levou ruku v lokti. Většina zranění se úspěšně zahojila, jen poměrně silně napadala na levou nohu.

53 I přes veškerou snahu se mi nepodařilo zjistit rok a místo, kde Šafránkova nejstarší dcera zemřela. Jisté je to, že nezemřela v Hořicích ani v Novém Bydžově, neboť zde o tom nejsou žádné záznamy, ani není v těchto městech pohřbena. Nejpravděpodobněji zemřela v Holandsku, snad v Arnhemu, ale ověřit jsem si to nemohl, neboť na moji žádost o potvrzení mých domněnek holandská strana nereagovala.

pobyt trval necelý rok a pak se vrátila zpět do Hořic.⁵⁴ Zde se dva roky učila německy a francouzsky a poté navštěvovala krejčovskou školu. Na počátku osmdesátých let si společně se sestrou Emílií otevřely v Hradci Králové ženskou krejčovnu a školu pro vyučování ve stříhu. Po zavření této školy pracovala Anna na různých místech – například ve Vídni. V srpnu 1888, po návratu z Vídně, si otevřela v Hořicích dílnu na dámské šaty a také vyučovala v praktickém stříhání šatů. Šafránek byl velmi rád, že se Anna vrátila domů a psal, že „svým rodičům v živobytí značně vypomáhá“⁵⁵ a bez její pomoci by už dávno byli na mizině. I prostřední ze Šafránkových dcer podnikla v červenci 1892 cestu do Holandska. Bylo to však jen na pár týdnů a pak se vrátila zpět ke své živnosti. Ještě jednou se tam podívala v roce 1895, kdy odjela pomáhat Emílii místo mladší sestry Františky. V roce 1897 byla otevřena v Novém Bydžově Pokračovací škola ručních ženských prací pro dívky a Anna zde ve stejném roce nastoupila jako učitelka. Společně s Františkou si koupily velký byt a na podzim téhož roku se k nim přestěhoval i jejich otec. V Novém Bydžově také dožila a zemřela 8. září 1941.

Nejmladší z Šafránkových dcer, Františka, se narodila 30. května 1864 také v Hořicích, ve Farské ulici číslo 272. Na rozdíl od svých dvou sester byla Františka již od narození velmi neduživé dítě. Zdravotní problémy a celková tělesná slabost ji provázely celý život. V šesti letech začala chodit do školy, ale právě kvůli zdravotním problémům ji musela zanechat. Hořický kronikář ani na chvíli nezalitoval peněz, které musel vynaložit na její častou léčbu. Naopak. S radostí psal o tom, že „na nohy sice tuze slabá je, ale v životě však velmi silná, chytrá a bystrá.“⁵⁶ Šafránek ji sám učil německy.⁵⁷ Františka se již od mládí chtěla stát učitelkou, a proto chtěla odejít studovat. Její otec sice neměl peníze na to, aby jí studium zaplatil, ale vypůjčil si, a Františce tak umožnil pobyt na učitelském ústavu.⁵⁸ Dcera se mu odvděčila vynikajícím prospěchem a školu bez problémů absolvovala. Získala tak osvědčení pro industriální vyučování na školách obecných a měšťanských. Po ukončení studia si Františka dne 15. října 1885 otevřela soukromou školu pro vyučování ručních ženských prací přímo v Šafránkově domě. Po počátečních těžkostech se škole začalo da-

54 Na oplátku zase k Šafránkovým přišlo z této německé rodiny děvče. Hořický kronikář velmi litoval, že na tento „výměnný pobyt“ přistoupil, neboť „s tím německým dítětem jsme mnoho vystály a mnoho peněz s ní též utratily, nebo Němec je vždy pro sebe chytrý a jeho dítě musí být jako nakrmitel, za to český dítě musí jíst málo a tuze špatně,“ viz *Kronika I*, s. 218.

55 *Tamtéž*, s. 512.

56 *Tamtéž*, s. 219.

57 Šafránek ji učil německy sám, aby ji „nemusel do Němec dát.“ *Tamtéž*.

58 Šafránek si chtěl půjčit 230 zlatých v hořické záložně. Potřeboval však, aby mu někdo za půjčku ručil. Požádal proto svého bratra Jana, který byl navíc v této záložně zaměstnán. Bratr nejprve souhlasil, ale po třech dnech si to rozmyslel a Františkově řekl, ať ručí svým domkem. Hořický kronikář se „tuze rozněval na takovou lásku bratrskou“ a raději si peníze vypůjčil v jičínské spořitelně. *Tamtéž*, s. 360.

řit. Důkazem byla výstava jejich a žakovských prací, kterou v roce 1887 uspořádala. Za dva dny ji navštívilo více než 900 lidí, což bylo na hořické poměry úctyhodné

V roce 1891 požádala Františku její sestra Emílie, která byla v Holandsku, zda by jí nepomohla s živností. Zde pobyla skoro čtyři roky. Vrátila se především kvůli zhoršujícímu se zdraví. Pak nastoupila 1. července 1896 na pražskou střihačskou akademii, aby „nabyla nejnovějších vědomostí a odložila starší metodu akademie drážďanské.“⁵⁹ Po úspěšném absolvování tohoto kurzu začala nově získané poznatky předávat na různých školách v okolních městech. Nakonec se stala učitelkou na škole ručních ženských prací v Novém Bydžově. Zde si také společně se sestrou Annou koupily byt, kam se za nimi ve stejném roce odstěhoval i jejich otec. Františka, stejně jako její sestra Anna, v Novém Bydžově dožila a zemřela v roce 1914. Právě ona byla autorkou poslední stránky Šafránkovy kroniky ze 17. dubna 1908. Zde hovořila jménem svým i svých sester o vztahu k rodičům.

Zprávy regionálního tisku o Šafránkovi

Při vyhledávání zpráv o Františku Šafránkovi v místním tisku, jsem se zaměřil na dvě periodika – *Hořický obzor* a bydžovský list *Stráž na Cidlině*. Obě tiskoviny jsou pro jeho život relevantní – žil převážnou část svého života v Hořicích, na jehož sklonku se přestěhoval do Nového Bydžova, kde se plně věnoval psaní kroniky. Byl tak občanem nejen Hořic, ale krátce i sousedního Bydžova.

První článek vyšel v *Hořickém obzoru* roku 1895 a jde o přepis ze Šafránkova deníku o jeho věznění za účast na zakázaném táboru lidu na Gotthardě. Druhá „zprávička“ je z 8. února 1908, kdy *Hořický obzor* informoval, že „pan František Šafránek, krejčí v Novém Bydžově věnoval museu své zápisky, ve kterých uložil vzpomínky na své dětství i léta dospělá v Hořicích prožitá.“⁶⁰ Dále se autor článku podívoval, jak „svěže dovedl [Šafránek – pozn. aut.] uchovati v paměti způsob života ve starých Hořicích, kdy žilo se podomácku.“⁶¹ Další a zároveň poslední zpráva o hořickém kronikáři souvisí s jeho smrtí. O té informovaly oba výše zmíněné listy, i když každý jinou formou. *Stráž na Cidlině* přinesla jen krátkou informaci o tom, že Šafránek v dubnu 1908 zemřel.⁶²

Hořický obzor se zachoval ke svému rodáku přívětivěji a věnoval mu ve svém osmém čísle poměrně dlouhou zprávu. V té nejprve informoval, že „dne 4. dubna [1908 – pozn. aut.] pohřben byl na hřbitově sv. Gottharda, dle

59 *Kronika II*, s. 126.

60 *Hořický obzor* 3, 1908, s. 6.

61 *Tamtéž*, s. 7.

62 *Stráž na Cidlině*, Neodvislý list zájmů společenských, hospodářských a politických 9, 1908, s. 6.

svého vroucího přání, krejčí František Šafránek, měšťan hořický a bývalý člen městského zastupitelstva, který dne 2. dubna zemřel u svých dcer v Novém Bydžově ve stáří 77 let.⁶³ Zajímavé je, že předcházející, sedmé, číslo Hořického obzoru, které vyšlo dne 4. dubna, tedy více než dva dny po Šafránkově smrti, se o ní vůbec nezmiňovalo. V další části zprávy autor zdůrazňuje Šafránkovy zásluhy – „byl upřímným Hořičanem, v mládí i mužném věku pilným a dovedným řemeslníkem,⁶⁴ nezapomněl, že byl hořický kronikář dvacet let předsedou a organizátorem krejčovského spolku.

Ve stěžejní části „článečku“ se novinář zabýval Šafránkovým dílem. Vyzdvihl, že hořický krejčí svou kroniku začal psát již v mládí, velmi pilně zaznamenával události politické, počasí a ceny potravin. Trochu nepřesně pak napsal, že teprve po odchodu na odpočinek začal Šafránek zapisovat své vzpomínky o životě v Hořicích.⁶⁵ Autor článku vyjmenoval i příklady vzpomínek, které hořický krejčí doprovodil obrázkem. Ze všech Šafránkových obrázků se údajně nejvíce těšil pozornosti obecnostva obraz starých Hořic.⁶⁶

Na závěr své zprávy se novinář věnoval pohřbu Františka Šafránka. Smuteční průvod vycházel z jeho bývalého domku v Hořicích, za účasti spolku krejčovského, výboru Hořického muzea, živnostenské besedy, množství obecnostva a hlavně jeho dcer. Na rozloučenou mu zazpíval zpěvácký spolek Ratibor dvě smuteční písně. Možné je zmínit ještě noticku z *Nových hořických listů* roku 1908, která čtenáře informovala o tom, že hořický kronikář věnoval hořickému muzeu obraz.⁶⁷ S největší pravděpodobností se jedná o výše zmíněný obraz starých Hořic.⁶⁸

CESTY FRANTIŠKA ŠAFRÁNKA

Hořický kronikář František Šafránek podnikl několik cest po evropských zemích.⁶⁹ Většinu z nich vykonal v mladém věku. Trasu cest více či méně podrobně zaznamenal na více než 300 stránkách své kroniky, popřípadě deníku. Jeho zápisky měly stále stejnou strukturu. Na začátku vždy popsal cestu – všiml si krajiny, měst a neobvyklých věcí, které při cestě spatřil. Po příjezdu do cílového města zaznamenal zajímavosti a zvláštnosti města a pořídil i jeho popis. Často se věnoval lidem – jak žili, v čem se lišili oproti Čechům atp. Jeho

63 Hořický obzor 8, 1908, s. 5.

64 *Tamtéž*.

65 Šafránek zapisoval své vzpomínky o životě v Hořicích již od osmdesátých let 19. století.

66 Tento obraz je v muzeu vystaven dodnes a zachycuje město v roce 1840.

67 *Hořické museum*, *Nové hořické listy* 2, 1908, s. 2.

68 Jako další důkaz toho, že se s největší pravděpodobností jedná o výše zmíněný obraz, slouží Šafránkův dopis, který napsal Šafránek Kyselovi. Chybí v něm datace, ale Šafránkův popis obrazu, který uvádí v textu dopisu, se shoduje s obrazem, který je vystaven v hořickém muzeu.

69 V hořickém muzeu je uložena mapa Šafránkových cest, kterou sám zhotovil.

cesty byly plné zajímavých postřehů, které se sice mnohdy mohou zdát člověku žijícímu v dnešní době normální a běžné, ale přesně vystihovaly Šafránkovu osobnost a postoje.

Vandrovní léta

První velkou skupinu cestovních záznamů tvořila vandrovní léta. Jednalo se o cesty po českých a alpských zemích, které Šafránek vykonal ještě jako tovaryš v letech 1849 až 1857. Do světa se vypravil, aby „něco zkusil a něčemu se přiučil.“⁷⁰ Jeho první cesta vedla na jižní Moravu. Delší dobu pobyl v Březové a ve Znojmě, kde byl zhruba šest měsíců zaměstnán. Po krátkém zastavení v Hořicích zamířil Šafránek v dubnu 1850 opět na jižní Moravu. Tentokrát však zde nenalezl zaměstnání a proto dojížděl ze Znojma dvě hodiny do městečka Stradonice (tehdy Rausenbruck), kde pracoval až do září. Krajina v okolí města byla podle hořického tovaryše krásná a úrodná, ale „lid hrubý a surový obzvláště na cizince“.⁷¹ Proto se Šafránek v říjnu téhož roku vydal ze Znojma do Kremže. Protože zde nenašel práci, pokračoval přes Stein až do Badenu u Vídně. Celou cestu absolvoval za osm dní pěšky, v dešti a zimě a po velkých útrapách se nakonec dostal do Volkersdorfu, kde ho místní krejčovský mistr zaměstnal.⁷² Šafránek zde nepobyl dlouho a od 12. října 1850 do 23. června 1851 byl zaměstnán u Franze Topola v Pilichsdorfu. V této době byl ve Vídni biřmován. Dvacátého třetího června 1851 se tovaryš vrátil na čas zpět do Hořic, aby odtud již v říjnu téhož roku odjel zpět do Vídně. Zde znovu nenašel práci, ale větší štěstí měl v nedalekém městě Unter Sankt Veit (nyní součást Vídně), ve kterém žil a pracoval až do května 1852. Pak se vrátil do Pilichsdorfu, kde pracoval u mistra Franze Kolacka a dobře se mu tu dařilo. Po smrti mistra v únoru 1853 se opět na chvíli vrátil domů, aby zakrátko znovu putoval do Kremže. Zde pracoval až do 9. října 1854. Poté se vydal se svým kolegou do Štýrska. Prošli mnohými městy, až došli do Štýrského Hradce. Zde pobyl tři týdny⁷³ a pokračoval do Hartbergu a Aspangu, kde zůstal až do Vánoc. Pak navštívil ještě celou řadou dalších měst,⁷⁴ ale nikde nebyla práce. Uspěl až v Mau-

70 *Kronika I*, s. 17.

71 *Tamtéž*, s. 18.

72 Šafránek se neměl kde osušit a spal venku. Navíc v některých obcích byla cholera. Ve Völkersdorfu ho nevezl tamní krejčovský mistr do učení, neboť Šafránek neměl v tovaryšské knížce napsané náboženství a mistr, který byl velmi pobožný, nevěděl, jakého je Šafránek vyznání. *Tamtéž*, s. 19 a 21.

73 Při pobytu ve Štýrském Hradci se stala Šafránkovi nemilá příhoda s jeho společníkem, který byl také zaměstnán v tomto městě, ale nelíbilo se mu tam. Proto se společně se Šafránkem dohodli, že půjdou dále. Mistr, u kterého byl hořický kronikář zaměstnán, ho nechtěl pustit, ale Šafránek se definitivně rozhodl. Jaké však bylo jeho překvapení, když šel vyzvednout svého kolegu, který se ale „k ničemu neměl a tu mě zvěštoval, že on zde ostane. Litost a zlost jsem pocítil a dal jsem mu co se do něj vešlo.“ Nicméně, Šafránek musel Štýrský Hradec opustit, neboť zde již práci nesehnal. *Tamtéž*, s. 25.

74 Prošel městy Neunkirchen, Petersdorf, Königsburg, Holmburg, Herzogenburg, Melk atd. *Tamtéž*, s. 26.

ternu, kde se mu velmi dařilo. V tomto městě vydržel až do června 1856, kdy se vrátil do Hořic. Na začátku října podnikl poslední vandrovní cestu přes Liberec až do Drážďan, aby ještě získal nějaké zkušenosti. I když se mu ve městě velmi líbilo, nezůstal zde dlouho a na počátku roku 1857 se definitivně vrátil domů.

Zápisky z těchto vandrovních cest byly dost odlišné od těch pozdějších, které popisovaly cesty do Holandska. Šafránek v nich chtěl pouze zaznamenat trasu cest. Nešlo mu o vylíčení zvláštností a zajímavostí krajů, které navštívil. Také se, na rozdíl od jeho cest do Holandska, nejednalo o „poznávací“ cesty, ale o cesty za prací a za vyučením. Navíc tyto zápisky byly Šafránkem pořízeny až dodatečně⁷⁵ a on zřejmě nepovažoval za nutné zaznamenat detailnější podrobnosti, nebo si je už nepamatoval. Důležitý pro něj byl i výsledek, který mu cesty přinesly – získal mnoho nových poznatků a zkušeností, ale poznal na nich i bídu, špatné zacházení a nedostatek práce.

Cesty do Holandska

Šafránek podnikl do Holandska dvě cesty – v letech 1887 a 1898. Ze své první cesty pořídil „pouze“ zápis do kroniky, z té v roce 1898 vyhotovil nejen kronikářský záznam, ale i deník s podrobným popisem této cesty.⁷⁶

V roce 1883 se Šafránkova nejstarší dcera Emílie natrvalo usadila v Holandsku. Právě na Emíliino pozvání a přání vykonal její otec svojí první cestu v srpnu 1887. Jedenáctého srpna odpoledne vyjel vlakem z hořického nádraží přes Ostroměř, Děčín, Drážďany, Magdeburk až do Arnhemu, kde jeho dcera bydlela.⁷⁷ Ubytoval se v jejím velkém a vkusně zařízeném bytě. Hned po svém příjezdu se šel projít k Rýnu. Následující den – v neděli – zamířil do katolického kostela na bohoslužbu. Byl nadšen pořádkem a pobožností Holanďanů a naopak kritizoval domácí poměry – „*u nás to vypadá jako v nějakém koncertu [...] zde [v Holandsku – pozn. autora] si hledí každý své pobožnosti.*“⁷⁸

Šafránkovi velmi učarovaly zahrady a parky a s letohrádky, ale i samotné město. Podnikl také plavbu parníkem po Rýnu, navštívil města Utrecht, Haag a Rotterdam, kterými byl uchvácen.⁷⁹ Také pohled na moře a přístav v Rotterdamu byl pro něj fascinující. Zavítal i do Amsterdamu, kterým byl podobně nadšen. Na rozdíl od pozdější cesty v roce 1898 nenavštívil hrob Komenského.⁸⁰

75 Šafránek totiž svoji kroniku začal psát až 6. ledna 1867.

76 Jeho název je *Deník a cestovní zápisky za 6 měsíců pobytu v Hollandsku 1898* (dále jen *Deník*) a čítá 267 stran.

77 Cesta mu tedy trvala něco přes 2 dny – od čtvrtka do soboty.

78 *Kronika I*, s. 417.

79 „*Člověk trne nad tou dovedností a krásou [...] je zde nádhera báječná.*“ *Tamtéž*, s. 419 a 421.

80 V roce 1898, při jeho druhé cestě do Holandska, to byl jeden z jeho hlavních cílů.

Po čtrnácti dnech se vrátil stejnou cestou vlakem zpět do Hořic. Celý pobyt ho nestál vůbec nic, neboť vše zaplatila dcera Emílie. Z celé cesty bylo také jasně vidět, že chtěl využít každou minutu svého pobytu k tomu, aby viděl co nejvíce nových věcí a zajímavostí.

Druhou cestu do Holandska za dcerou Emílií uskutečnil František Šafránek v roce 1898. Tentokrát nebyl jeho pobyt v této západoevropské zemi pouze krátkodobou záležitostí, ale trval přes pět měsíců.⁸¹ Tuto cestu zaznamenal nejen ve své kronice, ale i v deníku. Jeho kronikářský zápis byl pochopitelně mnohem stručnější. Psal v něm pouze to, co považoval za nejpodstatnější – stručný popis cesty, přivítání od dcery a jejích holandských přátel. Vyjmenoval také místa, která navštívil, a podrobněji se zmínil o návštěvě hrobu Komenského a jeho muzea v Naardenu, o přísaze nové holandské královny Vilemíny, o návštěvě Haagu a pohledu na moře a zpáteční cestě, kdy se ještě zastavil za synovcem v Berlíně. Toto vše, ale mnohem podrobněji obsahovaly i zápisky v jeho deníku.

Dne 29. dubna 1898, ve 13 hodin 28 minut se vydal z nádraží v Novém Bydžově na cestu. Jel přes Litoměřice, Děčín, Drážďany, Osnabrück až do Arnhemu, kam dorazil po dvoudenní cestě. Celou cestu pozoroval krajinu, na stanicích popíjel pivo a sledoval lidi. Ubytoval se u své dcery, kde ho čekalo velké překvapení, neboť nad vstupními dveřmi visel z květin vyrobený nápis „Holland willkommen“ a v jeho pokoji byl český praporek a na něm nápis „Vítám Vás“. Poté se hořický kronikář seznámil s rodinným přítelem – ředitelem arnhemské trestnice van Dekampem, který se mu stal průvodcem na cestách. Většinu z nich tvořily výlety po Arnhemu a jeho okolí. Ve svém deníku Šafránek detailně popisoval vše, co viděl – počínaje přírodou, parky, domy a památkami a konče lidmi a jejich zvyky. Doprovázen byl ředitelem věznice, někdy se k nim přidružila i jeho dcera.⁸² Ze všech těchto návštěv byl nadšen. Holandsko si Šafránek zamiloval a obdivoval je.

Nejdůležitějším výletem byla bezesporu cesta do Naardenu na konci srpna 1898. Zatímco při výletu do Holandska o jedenáct let dříve jej zajímaly především rozdíly mezi lidmi v Čechách a v Holandsku, nyní za jeden z hlavních cílů své cesty považoval návštěvu hrobu J. A. Komenského. Už když do Naardenu přijížděl, zmocnily se ho „*jakési trapné a velice smutné pocity při vzpomínce na Amose Komenského, jak bylo možná takovému muži tak ohromnou dálku světa zajít, co musel svízelu a trampot zakusit.*“⁸³ Pak vykonal

81 Šafránek vyjel z Nového Bydžova 29. dubna 1898. O dva dny později byl v Arnhemu. 28. září vyrazil z tohoto holandského města na zpáteční cestu. Téhož dne dorazil do Berlína, kde se zdržel u svého synovce až do 6. října a o den později bezpečně dojel domů, do Bydžova. Jeho výlet tedy trval i s cestou 162 dnů – 5 měsíců a 9 dnů. To znamená, že název jeho deníku není příliš přesný.

82 Šafránek je vyjmenoval. Viz *Deník*, s. 308.

83 *Tamtéž*, s. 163.

návštěvu na městské radnici, kde se nalézalo muzeum Komenského. Byly zde ještě věnce ze slavnosti k třístému výročí narození „učitele národů“, která se konala v roce 1892. Hořícký krejčí hrdě napsal, že jeho dcery byly mezi prvními, které zaslaly věnec. Také byl dojat, že se Holanďané o muzeum velmi dobře starali. Z radnice se odebral k pomníku, z jeho výzdoby si utrl na památku drobné kvítky brečtanu⁸⁴ a pak se vrátil do hotelu.

Komenského kult v Holandsku byl velmi silný. Velké oslavy výročí narození Komenského se zúčastnily desítky českých spolků a organizací, které věnovaly mnoho věnců a květin ke Komenského hrobu. Mezi prvními, kdo položili věnce, byly Šafránkovy dcery Emílie a Františka.⁸⁵ Několik dnů po slavnosti došel oběma Šafránkovým dcerám dopis Naardenského komitétu, ve kterém je prosili, zda by mohly přeložit do holandštiny náhrobní nápis.⁸⁶

Jako Středoevropan žijící v zemi bez moře si Šafránek pochopitelně nemohl nechat ujít zážitek z pohledu na oceán. Jeho velkolepost mu stejně jako před jedenácti lety učarovala a zároveň ho ohromila. Dcera ho potom vzala na několikahodinovou plavbu. Hořícký kronikář byl ze začátku „spíše zaražen a zamlklý, neb s té vody byla hrůza a já ještě na takové vodě nejel [...] nakonec jsem si však zvykl a byl žádostiv spatřit mnoho zajímavého.“⁸⁷ Obdivoval se nejen majestátnosti oceánu, ale i přístavům, lodím a lidem spjatým s mořem.

František Šafránek velmi často srovnával Holandsko a české země. Zejména vyzdvíhal holandské parky a zahrady, které, podle něj, byly mnohem upravenější i hezčí než v Čechách. Také ve městech bylo čisto a příjemněji než v těch českých a rakouských. Vyjmenovával zboží, které se objevovalo na trzích – mnoho věcí a zvířat vůbec neznal.⁸⁸ Protože však česko-holandské srovnání bylo jedním z hlavních cílů Šafránkovy cesty a hoříckého kronikáře už od osmdesátých let etnografie velmi zajímala, napsal na konci svého deníku velkou kapitolu s názvem *Zviky a običaje Holanské*.⁸⁹

Zde velmi podobně vylíčil holandská specifika a odlišnosti. Zápis rozdělil do řady drobných podkapitol podle jednotlivých zajímavostí. Popisoval domy, které na rozdíl od Čech byly pouze z nepálených cihel a asi o polovinu menší než české.⁹⁰ Byly ale podle Šafránka hezčí a vyzdobenější než ty v Če-

84 V hoříckém muzeu je uložený Šafránkem vytvořený arch věnovaný Komenskému.

85 V hoříckém muzeu jsou uchovány listky s pozvánkou pro obě Šafránkovy dcery.

86 I tento dopis je v muzeu uložen.

87 *Deník*, s. 198.

88 Popis holandských trhů tvořil poměrně značnou část deníkových záznamů Františka Šafránka. Jednalo se např. o trhy se zeleninou a ovocem, mořskými produkty, mléčnými výrobky, s květinami, ale i s kuřivem, mořským ptactvem, oblečením atd. *Tamtéž*, s. 29, 58, 69, 102, 113, 120, 124 a 129.

89 *Tamtéž*, s. 240–267.

90 Každý z těchto domků měl vodovod a plynovod. Dveře a okna měly Holanďané mnohem vyšší. Každé poschodí mělo své domovní dveře, které neměly zvenčí kliku, ale jen otvor pro klíč, neboť „zde sou domy veškeré po celý život zamčené.“ Ten, kdo se chtěl tedy dostat dovnitř, musel zazvonit. Majitel domu, aby

chách. Totéž platilo i o jednotlivých pokojích. Hořícký kronikář zejména oceňoval měkké dvojité koberce. Zajímavé bylo, že se velmi podívoval dnes tak běžné věci, jakou byla stavba plotu z prken okolo starých domů, které byly určeny k demolici. Větším problémem byla koupě či pronájem bytu. Těch bylo dostatek, ale podobně jako dnes v Čechách s nimi majitelé hodně spekulovali. Spekulantů také patřili k nejbohatším lidem v Arnhemu.

Šafránek si všimal i běžného každodenního života. Snídalo se pravidelně v sedm hodin. Jedlo se pečivo – housky s máslem a s uzeným hovězím masem, nebo pečené maso či ryby. Výjimkou nebyla káva a chléb. Nejčastěji pili Holanďané čaj, který byl v konvici, pod kterou neustále hořel drobný plamínek, takže čaj byl stále teplý. Oběd se podával až o páté hodině odpoledne. K obědu bylo nejčastěji hovězí s bramborem a zeleninou, v neděli jako sváteční jídlo biftek či telecí. Samozřejmě, že nechyběly ryby a dary moře. Občas se vařilo i vepřové a drůbeží maso. Šafránkovi velmi chutnaly holandské koláčky. Už při své první návštěvě Holandska v roce 1887 byl překvapen, že hotelová snídaně měla stále stejnou cenu – bez ohledu na to, kolik toho člověk snědl. Hořícký kronikář poté ještě na několika stranách⁹¹ vylíčil zajímavosti z domácího života Holanďanů, jako např. čištění oken, uklízení, doručování pošty, odvoz odpadků, čištění prádla, návštěvy, ale i šňupání tabáku, plivátka atd.

Vedle všedního života zachytil také některé sváteční rituály. Zaujaly ho svatby i pohřby.⁹² Jak zdůraznil, nemohl mít katolický církevní sňatek katolík s evangeličkou či naopak a v žádném případě ne protestant či žid. Proto bylo již v této době mnohem více civilních sňatků než církevních. Velkou zajímavostí byla možnost tzv. sňatku bez ženicha, který mohl uzavřít Holanďan, žijící v jihovýchodní Asii, kde mělo Holandsko své kolonie. Stačilo, když budoucí manžel poslal svoji bílou rukavičku a ta ho na svatbě „zastupovala“.

Co se týkalo pohřbů, po úmrtí se nezvonilo umíráčkem jako v Čechách. V den pohřbu sice jel průvod pozůstalých a přátel v kočárech (!) za rakví, ale opět se nezvonilo, ani nehrála hudba.⁹³ Také, na rozdíl od Čech, dávali Holanďané na hroby pouze čísla. Bez zajímavosti není ani kapitolka *O čem nemají Holanďané poněti*.⁹⁴ Zde hořícký krejčí vypsál vše, co tito Zá-

nemusel sbíhat dolů otevřít, použil k otevření dveří šňůru, za kterou zatáhl. Nevýhodou domků byly jejich tenké zdi, takže poměrně lehce profoukly. *Tamtéž*, s. 240.

91 *Tamtéž*, s. 244–247, 249 a 252–262.

92 Pokud se chtěl Holanďan oženit, musel se nechat tři týdny před svatbou zapsat na radnici s budoucí manželkou jako manželský závazek. Pak se ohlásili na faře a stali se manželi. Po celé tři týdny do oficiální svatby byli novomanželé zváni ke známým na hostiny a dostávali od nich dárky. V den oficiální svatby byly síně vyzdobeny obrovským množstvím květin. *Tamtéž*, s. 262.

93 V čele průvodu šel vždy jeden černě oděný muž v klobouku, který vypadal „právě jako starého Bonaparta“. Kněz, který směl chodit v katolickém rouchu pouze v prostoru, který patřil ke kostelu, pak vykropil hrob nebožtíka. Hrob se pak zasypal hlínou a vyrovnal s okolní zemí. *Tamtéž*, s. 262.

94 *Tamtéž*, s. 260–261.

padoevropané neznali – buchty, vdolky, vánočky, samozřejmě knedlíky, tvaroh atd.

Poslední větší skupinu zápisků v Šafránkově deníku tvořily záznamy týkající se jeho vztahu k Holanďanům, ale také naopak jejich vztahu k Šafránkovi, k Čechům, k Němcům a k rakouské vládě. Při každé návštěvě byl všude přivítán s velkou srdečností a přátelskou láskou. Nebylo proto divu, že si Holanďany nesmírně oblíbil. Napsal, že to byli „dobrý, srdečný a upřímný lidé“.⁹⁵ Vzpomněl si přitom na píseň „Slovan všude bratry má“.

Prakticky na každé straně deníku napsal něco obdivného o Holanďanech a jejich zemi, počínaje upravenými ulicemi a domky a konče parky, památkami a trhy. Jeho „domovské“ město Arnhem mu učarovalo. Shodoval se s názorem místních obyvatel, že je jen jeden Arnhem a že ani Vídeň, ani Praha nemá tak krásné okolí. Velkým Šafránkovým přítelem se stal ředitel arnhemské věznice. Hořícký kronikář byl velmi dojat i tím, kolik přátel si v Holandsku získaly jeho dcery. Šafránek se též dočkal velké pochvaly od naardenského starosty, který se podivil, že hořícký krejčí dokázal ve svém věku⁹⁶ podniknout tak dalekou cestu až z Čech, a zdůraznil, že Šafránek určitě musí být velký slovanský vlastenec.

Také zde se v Šafránkově deníku objevila ostrá protiněmecká kritika. Jednalo se o autorův rozhovor s nejmenovaným holandským katolickým kaplanem, se kterým se hořícký kronikář setkal na jedné ze svých četných návštěv. Oba se spolu bavili i o české politice. Šafránek mu vykládal o německé zpupnosti a panovačnosti v Čechách a kritizoval i české kněží za jejich chování.⁹⁷ Holandský kaplan s ním souhlasil.

František Šafránek sice byl věřícím člověkem, ale určitě nepatřil k náboženským horlivcům. Kostel navštěvoval jen o nedělích a až na výjimky se žádných jiných církevních obřadů neúčastnil. Také proto si prakticky nevšímal vzájemného vztahu katolíků, protestantů a židů. Napsal o něm pouze jednu poznámku, kterou navíc chápal jen jako zajímavost, a sice že v Holandsku měli oddělené hřbitovy židovské, katolické a protestantské a že se příliš nepodobaly těm v Čechách.

Závěrem můžeme říci, že několikaměsíční cesta Františka Šafránka do Holandska pro něj byla více než příjemným zpestřením jeho nepříliš šťastného života. Na krátkou dobu zapomněl na většinu starostí a problémů, které doma měl. Také viděl mnoho zajímavých věcí, kterým se pak mohl věnovat na stránkách své kroniky.

Na zpáteční cestě z Holandska – dne 28. září 1898 – navštívil Šafránek ještě svého synovce, který žil v Berlíně. Záznam z této návštěvy připojil též

95 *Tamtéž*, s. 23.

96 V té době mu bylo 67 let.

97 Šafránek hlavně kritizoval, že si čeští kněží nehleděli svého povolání a náboženství. *Deník*, s. 24.

do deníku z cesty do Holandska.⁹⁸ I této návštěvy využil k důkladné prohlídce města a okolí. Překvapivě si odpustil protiněmeckou kritiku a naopak řadu věcí pochválil (například říšské muzeum). Některé památky označil za krásnější a svou velkolepostí převyšující Vídeň i Prahu. Pátého října 1898 se rozloučil se synovcem a odjel vlakem zpět do Nového Bydžova. Již cestou se z něj stal „starý známý“ Šafránek, neboť při zastávce v Liberci, zkritizoval nápis ve vlaku, který oznamoval, že se tam smělo mluvit pouze německy.⁹⁹ Do Bydžova se šťastně vrátil 6. října 1898.

Tím skončila poslední Šafránkova cesta do zahraničí, ale nebyla to jeho úplně poslední cesta mimo Bydžov. Dne 4. srpna 1901 se totiž vypravil s dcerami Emílií a Františkou ke švagrové do Polubného. Při této příležitosti ho Emílie přemluvila, aby s ní vylezl na Sněžku. Hořický kronikář nezapomněl podrobně popsat cestu¹⁰⁰ a je pozoruhodné, že dokázal i ve svých sedmdesáti letech na Sněžku vystoupit. Tato cesta však byla definitivně poslední.

ŠAFRÁNKOVY ETNOGRAFICKÉ ZÁJMY

Už od poloviny osmdesátých let 19. století se u Františka Šafránka začal projevovat zájem o etnografii – především šlo o popis zanikajících stavení a řemesel v Hořicích. Tento jeho zájem se ještě zvýšil po Národopisné výstavě konané v roce 1895 a také v době jeho odpočinku po přestěhování z Hořic do Nového Bydžova v roce 1897. Na začátku 20. století pak tyto aktivity vyvrcholily, tehdy vznikla i většina kreseb a popisů lidových zvyků a obyčejů či architektury v jeho Kronice.¹⁰¹

Šafránkuv etnografický zájem se projevil dvojím směrem – literárně (tedy slovem) a výtvarně (kresbou). Do svého díla zařadil mnoho vyprávění o mizejícím životě lidových vrstev na venkově i ve městech, o jejich práci či lidových stavbách atd. Šafránek popsal lidovou architekturu, zvyky a obyčeje i dřívější život na Hořicku. Toto vše zachytil a demonstroval i osobitým výtvarným projevem. Slovo a kresba se u něj navzájem doplňovaly a byly nerozlučně spjaté. Jeho kresby byly především dokumentačního charakteru a měly podpořit slovní popis stavby či zvyku.

Františku Šafránkovi šlo v jeho vyprávění, popisech a kresbách především o zachycení mizejícího či měnícího se prostředí, ve kterém tehdejší člověk žil. Také chtěl zobrazit věci, se kterými byli tito lidé spjatí. Proto se tak inten-

98 *Tamtéž*, s. 216–235.

99 Napsal, že „kdyby v Praze dali nápis do takového vozu ‚Zde se jen česky mluví‘ museli by ho ihned Češi odstranit a bylo by vyšetřování. Taková spravedlnost se nám děje ze strany úřadů.“ *Tamtéž*, s. 236.

100 František ŠAFRÁNEK, *Kronika a popis všelikých událostí v Hořicích*, 3. díl (dále jen *Kronika III*), s. 190–191.

101 Celkem cca 50 ilustrací.

zivně zajímal o mizející řemesla, zvyky, kroje a architekturu. Velmi typickým doprovodným jevem jeho záznamů byl sentiment nad zanikáním či změnou prostředí, ve kterém dlouhá léta žil. Hořický kronikář velmi těžce nesl, že nové techniky a s nimi nový způsob života odstraňovaly staré a pro něj tak zásadní hodnoty. Právě proto se snažil tyto staré hodnoty ve svém díle zachytit. Šafránek kreslil perem a své kresby koloroval harmonicky sladěnými základními barvami. Jeho obrázky sice často působí až dětsky naivně, ale přesně vystihovaly jeho představy a popisy i bezprostřední osobitý pohled.

Šafránkovy etnografické zápisky můžeme rozdělit do několika skupin podle jednotlivých předmětů zájmu. Patří sem popis života prostých lidí, včetně různých zvyků a obyčejů, popis lidových řemesel či lidová architektura v Hořicích.

Nejvíce zajímal hořického krejčího vlastní život prostých lidí, tzn., jak pracovali, odpočívali, čím se zabývali doma, jaký vliv na ně mělo okolní prostředí, jak se jim hmotně i duchovně žilo atd. Velmi ho zaujal veřejný život, dění na trzích, v hospodách, v kostele či ve školách.¹⁰² Popsal mnoho povolání spojených s tímto veřejným životem a činnost lidí jako byli učitelé, měšťtí hlásní nebo vysloužilí vojáci. Zajímal ho i život a činnost lidových léčitelů, hokynářek či hadrníků.¹⁰³ Podchytil nejen to, co mizelo, ale i mnoho z toho, co se nově objevilo.

Kromě popisu veřejného života zajímal kronikáře pochopitelně i soukromý život prostých hořických občanů. Několikrát do něj nahlédl prostřednictvím popisu lidových příbytků. Seznámil čtenáře s rozčleněním a vnitřním zařízením domu, ale i s tím, jak se zde například topilo či svítilo.¹⁰⁴ Věnoval se i kuchyni: zapsal, co a jak se vařilo. Neopomněl ani rozbor sousedských vztahů, kontaktů mezi děvčaty a chlapci ani oblíbené lidové léčitelství.

Životy lidí byly neodmyslitelně spjaty s mnoha zvyky a obyčejí. Těm se hořický krejčí důkladně věnoval, neboť se na jejich příkladě pokusil přiblížit čtenářům mentalitu a uvažování prostého člověka nejen v polovině 19. století, ale i na počátku století dvacátého. Lidé v této době dodržovali velké množství různých obyčejů počínaje svatebními zvyky,¹⁰⁵ přes specifické ceremoniály jed-

102 Popsal například staré popraviště, hořickou hospodu Na Kocandě (tu i nakreslil), farní budovu v Hořicích, další hospodu Na Raittraji atd. Viz *Kronika I*, s. 452–453; *Kronika II*, s. 503–505 a 542–543; *Kronika III*, s. 181–183.

103 Viz přílohu – Šafránkova kresba hadrníka.

104 Velmi zajímavě srovnal v záznamu *Spůsoby našich předků a nynější pokrok* život lidí v první polovině 19. století a na počátku století dvacátého. Popsal jednotlivé místnosti a jednotlivá zařízení a všiml si pokroku – telefonu, hospodářských strojů atd. (*Kronika II*, s. 451–455).

105 Například popis a kresba selské svatby – zde i srovnával, jak vypadala tato svatba před rokem 1840 a o 45 let později. Kritizoval současné selské svatby, neboť se upouštělo od mnoha zvyků (*Kronika I*, str. 371–375). O pár let později popsal svatbu i s obrázkem selského mládence na svatbě ve svátečním hořickém kroji (*tamtéž*, s. 479–482 a příloha 5).

notlivých řemesel¹⁰⁶ a konče například obyčejí spojenými s přírodním cyklem, jako byly velikonoční obřady.¹⁰⁷ Šafránek také několikrát srovnával dřívější zvyky ze svého mládí s těmi, které byly rozšířeny v době jeho stáří. Ani tady si neodpustil občasnou kritickou poznámku o nízké kvalitě nových mravů.

Svá místa měly v jeho kronice i různé poutě, které se v této oblasti konaly.¹⁰⁸ Jednalo se především o Svatogoththardskou pouť, která je v Hořicích pořádána dodnes. Zápis o ní pořídil hořický krejčí několikrát, právem ji totiž považoval za velmi významnou. Popsal, jaká zde bývala zastoupena řemesla i atrakce, připojil kresbu,¹⁰⁹ zavzpomínal, jak pouť probíhala v jeho dětství, a srovnal ji s podobou současnou.

Velmi cenným dokladem lidové tvořivosti na Hořicku v 19. století jsou i Šafránkovy popisy a kresby různých lidových krojů.¹¹⁰ Kroje chápal jako nedílnou součást lidové kultury a také jako vyjádření svébytnosti hořické oblasti. Postupné mizení místního kroje nesl velmi těžce.

Poslední, čemu věnoval Šafránek výraznější místo ve své kronice v přímé spojitosti s životem lidí, bylo zaznamenání různých domnělých zázraků a mystických představ o konci světa u hořických obyvatel.¹¹¹ Hořický kronikář se snažil veškeré „zázraky“ racionálně vysvětlit a občas se vysmíval naivitě a pověřivosti lidí.

Druhou velkou skupinu Šafránkových etnografických záznamů tvořil popis různých zaniklých či stále existujících řemesel. Řemesla ho, jako bývalého krejčího, pochopitelně velmi zajímala. Především mu šlo o to, aby ve svých zápisech zachoval do budoucnosti doklad o specifickém způsobu života a práce jednotlivých řemeslníků a dále také, aby nezmizela jejich odborná terminologie. Věnoval se velkému množství méně či více známých řemesel.¹¹² K těm méně známým rozhodně patřili například sekerníci, přezkaři, postřihovači, špendličkáři či viřtláci (uzenáři), k těm známějším pak mlynáři, krupaři,¹¹³ perníkáři, hrncíři

106 Například vyprávěl i s kresebným doprovodem o řeznických zvycích jako bylo shazování kozla atd. *Tamtéž*, s. 484. Nebo také o zvycích pekařů, mlynářů, tkalců atd. (*Kronika III*, s. 230–240).

107 Popsal obyčej o Božím těle, o Smrtné neděli před velikonoceci atp. (*Kronika I*, s. 516; *Kronika II*, s. 354–355; *Kronika IV*, s. 235–237).

108 Především v kapitole *Upomínka na pouti v Hořicích*, kde některé z poutí jmenuje a stručně popisuje (*Kronika II*, s. 214).

109 I s kresbou zaznamenal Šafránek Gotthardskou pouť ve 2. dílu. *Tamtéž*, s. 487–490.

110 Šafránek popsals podobně, jak vypadal vesnický kroj na Hořicku v roce 1840, kroj na Lukavci a Bělohodsku ve třicátých letech 19. století (*Kronika I*, s. 369–370; *Kronika II*, s. 483).

111 Šlo například o domnělý zázrak pod Zvičinou, kde měla být kouzelná studánka. Šafránek to komentoval, že šlo o „*lidský švindl*“. (*Kronika I*, s. 414–415) Další zpráva tohoto typu se týkala přeletu komety v roce 1899 a s tím spojenou představu řady lidí o konci světa. (*Kronika II*, s. 401) Popsal také další domnělý zázrak na Chloumku nad Jeřicemi. (*Kronika IV*, s. 190–193)

112 Především v kapitole *Zapadlá řemesla* jmenoval mnoho z těchto upadajících či zanikajících řemesel. (*Kronika III*, s. 230–240)

113 Viz přílohu.

atd. Nejvíce se věnoval tkalcům, ze kterých vzešel, neboť jeho otec se věnoval této profesi. Tímto řemeslem se nezabýval pouze popisně, ale i v širších souvislostech. Především ho zajímala souvztažnost s hospodářským vývojem – tzn. závislost tkalců na obchodnících a také faktory, jako byly cena plátna a mzda za tkalcovskou práci. Jako bývalého krejčího ho pochopitelně zajímal i stav vlastního řemesla a s nelibostí nesl, že procházelo velkým úpadkem.

Poslední velkou etnografickou oblast tvoří v Šafránkově kronice popis lidové architektury. Hořický kronikář s velkou pečlivostí a mnohokrát „prošel“ městem, popsal a nakreslil řadu veřejných budov, jako byly školy, kostely, ale i zámek, faru, kasárna a především dřevěné i kamenné stavby bohatých měšťanů i prosté domky řemeslníků a chudiny.¹¹⁴ Líčil i veřejná místa v Hořicích – trhy, náměstí, hostince, křižovatky atd. Kreslil také zajímavá místa v okolí města – studánky, rybníčky, ale i hospodářské budovy, panské stodoly.¹¹⁵ K jeho barevně nejzdařilejším ilustracím patří vyobrazení sušárny kartounů.¹¹⁶ Díky tomuto Šafránkovu popisu víme, jak se během druhé poloviny 19. století a na počátku století dvacátého změnil vzhled Hořic, které domy zmizely a co bylo postaveno nově.¹¹⁷

Hořický kronikář měl vynikající paměť, díky které dokázal i v pokročilém věku přesně zakreslit ráz města o desetiletí dříve. I díky tomu si dokázal dobře zapamatovat tvář Hořic v letech třicátých a čtyřicátých, do kterých se nejraději vracel.¹¹⁸ Pokusil se dokonce o panorama starých Hořic na velkém perspektivním obraze zachycujícím vzhled města před rokem 1848. Naprostá většina jeho obrázků se sice týká Hořic, ale ani na Nový Bydžov nezapomněl a na začátku 20. století pořídil i kresby a popis domů v tomto městě.¹¹⁹ V rámci Šafránkových etnografických záznamů najdeme kritiku poměrů v českých zemích. Například v záznamu a kresbě o konfiskaci majetku pekařů ve třicátých a čtyřicátých letech kritizoval způsob provedení celé akce.¹²⁰

Téměř veškeré Šafránkovy obrázky postrádají politický námět – až na jednu výjimku. Tou byla kresba s názvem *Štěkávé ptactvo*.¹²¹ Tato karikatura se týkala obecních voleb v roce 1905 a měl zesměšnit stranický boj o vládu v obci.

114 Popsal například zámeckou bránu, kasárna, špitál, ale i vrchnostenské a měšťánské domy a v neposlední řadě stavení prostých lidí (*Kronika I*, s. 452–453; *Kronika II*, s. 510–511, 537–538 a 542–543; *Kronika III*, s. 188–190; *Kronika IV*, s. 36–79).

115 Například rybníček Na Habru (*Kronika I*, s. 453 a *Kronika II*, s. 474) nebo vrchnostenské stodoly (*Kronika II*, s. 538) atd.

116 Viz přílohu.

117 Ve všech pěti dílech opakovaně věnoval řadu stran své kroniky popisu Hořic – například popisu různých stavení jako byl špitál, hospoda, kasárna, hořické náměstí atd.

118 Popis města v letech třicátých a čtyřicátých tvoří převážnou část veškerých Šafránkových záznamů, které se týkaly popisu starých Hořic.

119 *Kronika III*, s. 99–103.

120 *Kronika IV*, s. 229–230.

121 *Tamtéž*, s. 74.

Etnografická část díla hořického kronikáře a kreslíře Františka Šafránka je velmi obsáhlá a pozoruhodná. Společně s politickými zprávami tvoří hlavní součást jeho Kroniky. Při pořizování těchto záznamů a obrázků se cítil Šafránek nejlépe, neboť se tak vracel do svého mládí a do radostnější a šťastnější doby.

ŠAFRÁNEK A HOŘICKO

Jak už bylo řečeno, původní rodinná kronika se brzy rozšířila o záznamy politických, kulturních a hospodářských událostí. Šafránka zajímaly nejen české země jako celek, ale především Hořice a okolí. Jeho dílo obsahuje stovky zpráv týkajících se tohoto regionu. Šafránka zajímalo vše, co se vztahovalo k jeho milovanému městu – počínaje politickými událostmi jako byly volby do obecního zastupitelstva přes hospodářskou situaci města a jeho okolí až po vznik nových kulturních spolků. Pokoušel se také zařadit hořické události do celočeského kontextu – tzn. poukázat na některé události v Hořicích, které podle něj měly význam pro celé české země.

Kromě politických událostí – voleb, táborů lidu, demonstrací, stávek atp., které se konaly v Hořicích a okolí, si Šafránek všímal ještě mnoha dalších věcí a ty pak zaznamenal. Pro větší přehlednost jsem je rozdělil do několika skupin.

Popis města a sledování jeho růstu

Hořický kronikář byl spjat s Hořicemi velmi silným poutem. Popis města tvořil významnou část Šafránkových zápisků. Velmi pozorně sledoval a zapisoval každou významnější stavební změnu a úpravu. Zaměřil se nejen na současnost, ale stále více se obracel do minulosti. Především na sklonku života si dobře uvědomoval, jak velkou proměnou město prošlo. Stavební úpravy v Hořicích nesl často nelibě, neboť litoval, že řada starých domů, které mu připomínaly mládí, byla zbourána či přestavěna. Právě zánik těchto staveb byl jednou z příčin, proč se na konci devadesátých let 19. století stárnoucí a stále více sentimentální Šafránek rozhodl ve své kronice výrazně zaměřit na etnografii.

Velká část zápisků věnovaných rozvoji města patřila otevírání škol. V Hořicích jich bylo za života kronikáře otevřeno několik – průmyslová, obecní, židovská, dívčí atd. Šafránek si také všímal vzniku spolků. K těm nejvýznamnějším patřily Vesna, Ratibor a Dalibor a v roce 1886 založený Archeologický spolek. Pochopitelně zaznamenal i stavbu a otevření divadla, špitálu, radnice, cukrovaru atd. K rozvoji města přispělo i budování nových silnic (například z Hořic do Nové Paky v roce 1879 nebo z Hořic do Miletína o dvacet let později) a také nový vodovod položený v roce 1903.

Šafránek podchytil i hořícký průmysl - v roce 1895 zde bylo pět továren. Ozdobou města byly pomníky významných osobností. Přední místo zaujímali Jan Hus a Jan Žižka.

Technické záležitosti – pokrok

V souvislosti s rozšiřováním města zaznamenal Šafránek zavedení některých technických vynálezů. Například pořídil zápis o novém telefonním vedení z Hořic do Kolína, které bylo zprovozněno v roce 1906.¹²² Psal také o instalaci nových moderních věžových hodin na městské radnici.¹²³ O tom, že si nových vynálezů a technických objevů všiml, svědčilo několik jeho zápisků – například v roce 1900 napsal kapitolku s názvem *Vymoženosti devatenáctého století*,¹²⁴ kde jmenoval desítky různých objevů. V podobném duchu psal i ve zprávě z téhož roku nazvané *Objevy a vynálezy ve století devatenáctém*,¹²⁵ kde byla jmenována řada vynálezců jako Fulton, Ressel a další. V jeho kronice nechybí ani řada záznamů, které se týkají výročí některých významných objevů či změn – například padesát let telegrafu,¹²⁶ nebo v roce 1904 výročí 150 let od sestrojení bleskosvodu Prokopem Divišem¹²⁷ či zápis o první jízdě „*automobilových drožek*“ v Praze roku 1907.¹²⁸ Nové technické záležitosti byly k vidění mj. na několika průmyslových výstavách či výstavách řemeslníků konaných v Hořicích, které Šafránek také reflektoval.¹²⁹

Městské osobnosti

Za 42 let psaní do kroniky se Šafránek zmínil o mnoha význačných hoříckých osobnostech. Nejvíce prostoru věnoval hoříckému faráři Edvardu Haklovi, kterého velmi uznával. Podobné sympatie choval i k významnému lékaři Evženu Levitovi či kronikáři Josefu Horákovi. Psal však i o svých sousedech, známých a obyčejných lidech, se kterými se setkával.¹³⁰ Do druhého svazku Kroniky zařadil kapitolku *Vynikající Hoříčtí rodáci*,¹³¹ kde jmenoval třicet šest významných hoříckých osobností od 14. století až do své doby.

Růst počtu obyvatel sledoval hořícký kronikář při zápisech o sčítání lidu. Zaměřil se nejen na samotné Hořice, ale i například na Liberec. Těchto sčítání

122 *Kronika IV*, s. 334.

123 *Kronika I*, s. 194.

124 *Kronika II*, s. 419.

125 *Kronika III*, s. 65–67.

126 *Tamtéž*, s. 187.

127 *Tamtéž*, s. 503.

128 František ŠAFRÁNEK, *Kronika a popis všelikých událostí v Hořicích*, 5. díl (dále jen *Kronika V*), s. 20–23.

129 Například v letech 1872, 1879 a 1898 (*Kronika I*, s. 179 a 263; *Kronika II*, s. 319–322).

130 Například v roce 1873 psal o „*výborném a bystrém*“ sousedovi Wilmbachovi (*Kronika I*, s. 193).

131 *Kronika II*, s. 475–476.

občas využil k protiněmecké rétorice. Po přestěhování z Hořic do Nového Bydžova v roce 1897 se způsob zapisování do kroniky u Šafránka nijak nezměnil. Pouze se zvýšila četnost jeho záznamů. Nadále velmi pozorně sledoval veškeré události, které se v Hořicích staly. V Novém Bydžově byl spokojen, ale vadilo mu, že to bylo město, kde se nic zvláštního nedělo a velmi mu chyběl politický, kulturní a společenský ruch Hořic.

ZÁVĚR

Za připomenutí stojí fakt, že s přibývajícím Šafránkovým věkem narůstal i počet popsaných stránek jednotlivých dílů. Proměňoval se i obsah Šafránkovy kroniky. Zatímco v prvním dílu byly jeho zprávy o různých událostech poměrně stručné a jejich počet dosti vysoký, v dalších dílech je tomu jinak. Počet zpráv se zmenšil, ale jsou podrobnější. Navíc k nim hořický kronikář stále častěji přidával i svoje vlastní stanovisko a komentář. S tím souvisí i další rozdíl, charakteristický pro způsob psaní jednotlivých dílů kroniky. Byl to radikalismus postojů, a tím i zařazených zpráv. Tento radikalismus u hořického kronikáře výrazně sílil a vrcholu dosáhl zcela jednoznačně v 90. letech 19. století.

Pro Šafránkovu kroniku je charakteristické, že jednotlivá témata se na sebe vrstvila nečleněně – Šafránek prostě zapsal to, co ho zrovna zajímalo a co v té chvíli považoval za důležité. Proto se mu libovolně mísí zprávy politické, kulturní, rodinné, statistické atp.

František Šafránek zpočátku zapisoval nepravidelně. Postupně však jeho zápisky začaly vykazovat větší periodicitu. V mnoha případech je velmi obtížné poznat, zda hořický krejčí provedl zápis dané události se zpožděním, nebo autenticky. Záznamy z roku 1898 jsou evidentně psány ex post, protože tehdy byl u dcery Emílie v Holandsku. František Šafránek se ve svém díle „*jeví jako svědek a účastník bohatého a složitého národního dění*“. Je zcela jednoznačné, že řada Šafránkových názorů byla neobjektivní, vycházela ze špatné analýzy situace, nebo byla vedena pouze jednoduchou a často zaslepenou snahou o zlepšení životní a sociální úrovně. Pochopitelně, že hořický kronikář nebyl často schopen odhadnout či dokonce odhalit řadu příčin zhoršujícího se postavení řemeslníků podobných jemu samému. Mnohokrát nebyl schopen vnímat věci z širšího (celozemského) měřítka. Ale i přesto jsou všechny díly jeho kroniky nesmírně cenné, neboť potvrzují „*nezvratně žijou a všestrannou lidovou aktivitu*“¹³² a zájem lidí jeho ražení o veškeré dění nejen v blízkém okolí bydliště, ale i v celé zemi. Jeho kroniky jsou cenným historickým a národopisným dokumentem, který se netýkal pouze úzkého okruhu života lidí v Podkrkonoší, ale i života lidí v českých zemích.

132 František KUTNAR, *Hořický lidový kronikář a kreslář František Šafránek*, s. 9.

Kresba hadrníka

Sušárna na kartouny

Ilustrace mládence o svatbě

Krupařský obchod

František Šafránek

Josef PEKAŘ, *Dějiny naší říše se zvláštním zřetelem ke Královstvím a zemím v říšské radě zastoupeným. Pro nejvyšší třídy škol středních.*

Druhé, opravené vydání. Praha, Elka Press 2011, 209 s., ISBN 978-80-87057-11-7

Slavná Pekařova učebnice, vytištěná poprvé doslova na prahu Velké války a roku 1921 publikovaná v poněkud upravené podobě pod názvem *Dějiny československé*, má za sebou pozoruhodný osud. Všechna její vydání se od sebe dost podstatně liší. Důvody jsou zřejmé na první pohled. Učebnice musela reagovat na státoprávní změny, na úpravy osnov i na modifikace učebního plánu, v němž postavení dějepisu nebylo tak neotřesitelné, jak si dnes myslíme. A to ještě ponechávám stranou protektorátní přepracování Pekařova textu z dílny Josefa Klika (*Dějiny Čech a Moravy od pravěku až do polovice 18. století*, Praha, Školní nakladatelství pro Čechy a Moravu 1942).

Zvýšený zájem o různé verze Pekařovy učebnice, přeložené na sklonku první republiky též do slovenštiny a maďarštiny, se znovu projevil v souvislosti s politickými a společenskými změnami na přelomu osmdesátých a devadesátých let. Ve Spolkové republice Německo tehdy vyšel zásluhou známé badatelky Moniky Glettler a Antona Zankla německý překlad *Dějin československých* pod titulem *Tschechoslowakische Geschichte* (München, Veröffentlichungen des Sudetendeutschen Archivs 1988) a roku 1991 vrhlo nakladatelství Akropolis na český knižní trh reprint stejného díla, opatřeného schvalovací doložkou ministerstva školství, slibujíc si od dlouho zakázaného textu tučný zisk.

Tato stručná bilance dostatečně vysvětluje, proč Leonid Křížek, majitel nakladatelství Elka Press a velký Pekařův obdivovatel, sáhl po opomíjeném původním znění z roku 1914. Žlutočerná obálka s císařským dvouhlavým orlem (zjednodušená podoba malého znaku) a s barevnou mapou Österreichisch-ungarische Monarchie (sic!) na zadní straně vypovídá o dalším motivu vydání knihy. Byla jím zcela zřetelně nostalgie po zaniklém habsburském soustátí, v jehož rámci se během 19. a na počátku 20. století uskutečnil pronikavý kulturní a ekonomický vzestup českých zemí i české národní společnosti. Očekával jsem, že se v tomto duchu ponese i doslov Jiřího Raka, ale přiznávám svůj omyl. V rozporu s názvem (*Josef Pekař a jeho učebnice národních dějin*) se Rakovo závěrečné slovo zabývá osobností i vědeckým přínosem Josefa Pekaře a učebnici věnuje pouhých třicet řádek, snad u vědomí, že o ní existuje poměrně bohatá česká i německá literatura (Zdeněk Beneš, Hans Lemberg a další). Nepříjemně působí nevykorigovaný překlep v datu (Pekař opravdu nezemřel v lednu 1837).

Jakkoliv je Křížkův nakladatelský počin sympatický a záslužný, čtenáře možná trochu zaskočí. Nové zpřístupnění *Dějin naší říše* totiž nezprostředkovává české veřejnosti Pekařův text s pietou, nýbrž s drobnými změnami. Provedené ediční úpravy se netýkají výhradně pravopisu, jak bývá zvykem, ale nezastavily se ani před zásahy do autorova stylu (nahrazení zastaralého slovosledu, který byl ovšem pro Pekaře příznačný) a vypuštěním marginálií, usnadňujících uživatelům orientaci v učební látce. Redakce ospravedlnila tento ne zcela běžný postup tvrzením, že knihu nevydává jako učebnici, ale jako „historickou práci, jež má zaplnit mezeru v jinak ucelené škále Pekařových historických děl.“ Proto se snažila dnešnímu čtenáři co nejvíce usnadnit „porozumění textu“. To jsou záměry jistě chvályhodné, nedovedu si však představit aplikaci stejných zásad třeba na Palackého *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*.

I po století vynikají v učebnici, vlastně jediné Pekařově syntéze českých dějin, byť zasazených do širšího kontextu, její nesporné přednosti. Patří k nim ucelená koncepce, promyšlená periodizace, inovační přínos a přesvědčivé interpretace. Snad nejméně překvapí periodizace. Sedm kapitol odpovídá sedmi epochám, jejichž vymezení se v zásadě nijak neliší (pomineme-li absenci pravěku) od současných řešení (doba římského panství, počátky státního a kulturního života Germánů a Slovanů, poté následují období ohraničená léty 900–1197, 1197–1526 s vnitřním přelomem v roce 1378, dále 1526–1740, 1740–1848 a konečně poslední etapa, dovedená do 28. června 1914, aniž autor tušil, že se rok vydání učebnice brzy stane dalším periodizačním mezníkem). V podstatě tak Pekař chápal raný, vrcholný a pozdní středověk i jednotlivé epochy novověku ve shodném časovém rozpětí jako nynější učebnice, byť je charakterizoval termíny (doba gotická, doba renesance a protireformace) poplatnými tehdy módní duchovědné orientaci. Dnešní středoškolské učitele a studenty asi zarazí, že již v Rakousku-Uhersku měla být dějepisná látka probrána až do žhavé současnosti. Autor však v tomto případě neučinil žádnou úlitbu požadavkům ministerstva kultu a vyučování, poněvadž sám kladl důraz na soudobé dějiny, bez jejichž znalosti člověk mnoha životním aspektům vůbec neporozumí.

Úkol napsat dějiny habsburské monarchie jako státního útvaru, který se skládá z jednotlivých historických zemí a je obýván různými národy, pojal Pekař velkoryse. Na rozdíl od V. V. Tomka a jeho učebnic rakouských dějin se soustředil převážně na českou látku, které věnoval 70 % celkového rozsahu své knihy. Po vzniku Československa proto mohl v polemice s Janem Herbenem oprávněně prohlásit, že navzdory názvu byla již v roce 1914 jeho kniha „učebnicí dějin českých.“ (ČČH 27, 1921, s. 499). U Pekaře, který měl špatnou paměť na data, nepřekvapuje redukce faktograficky pojatých politických dějin (dominujících například v učebnicích Antona Gindelyho) ve prospěch takzvaných dějin vnitřních (ústavních, hospodářských, sociálních a národnost-

ních). Tento trend ladil jak se směřováním moderní historiografie, tak s autorovými badatelskými zájmy. Nezapomínejme, že v době, kdy psal učebnici, měl Pekař za sebou *Knihu o Kosti*, nořil se do studia katastrů a vedl s „Masarykovou sektou“ polemiky o smyslu českých dějin. Kromě toho hledal v historii s náruživostí až vášnivou odpovědi na otázky, jež českou společnost pátily od druhé poloviny 19. století a které těsně souvisely se snahou dosáhnout politické svébytnosti.

Pekař jako přesvědčený státoprávník se v učebnici soustředil na problematiku ústavního vývoje a na diskutovaný problém „ztráty samostatnosti české“ v míře z hlediska gymnaziálního studenta zcela neúnosné. Platí to zejména o kapitolách zabývajících se 18. a 19. stoletím; méně by tu určitě znamenalo více. Vyváženěji působí pasáže z hospodářských a sociálních dějin (zvláště upozorňuji na vynikající zpracování civilizačních proměn českých zemí ve 13. století a na užití statistických údajů, ilustrujících například vývoj počtu obyvatelstva), i když ani zde si autor neodpustil aktuální odkaz na daňové vysávání českých zemí, především poddaných zemědělců, kteří po třicetileté válce nesli na svých bedrech tíhu habsburské velmocenské politiky. Zato dějiny umění a duchovní kultura přišly zkrátka. Historik je v každé kapitole odbyl několika řádky.

Příznávám, že mě udivilo, kolik svých oblíbených tezí Pekař do učebnice obratně vtělil. Uvedu alespoň dvě. Kritiku německé reformace, jejíž vliv ve svém důsledku způsobil podle autorova mínění bělohorskou tragédii (s. 97–98), později rozvinul v provokativní knižní eseji (*Bílá hora. Její příčiny a následky*. Praha, Vesmír 1921) a myšlenku o prohloubené gotické zbožnosti, z níž se zrodil husitský program, nacházíme v jeho textech porůznu, nejvýrazněji ovšem na stránkách spisu *Žižka a jeho doba*. V této souvislosti nemohu smlčet, že husitství Pekař hodnotí v učebnici pozitivně; spatřuje v něm součást demokratických tendencí gotické doby a dokonce oceňuje jeho kulturní přínos (s. 88). Prokop Holý je pak v jeho interpretaci „*muž vynikající*“. Vzdor svému politicky konzervativnímu založení dokázal autor bez předsudků vyjádřit i pochopení pro dělnickou otázku, vyzdvihnout historický význam sociální demokracie (s. 198) a podat přesnou charakteristiku kapitalismu, jenž „*svými zásadami bezohledné soutěže, racionálního podnikání*“ a vyhledáváním odbytu vede k větší výkonnosti, přičemž společnost „*namnoze podlehla jeho touze po zisku a úspěchu*.“ (s. 195)

Pekařova učebnice obsahuje v „rakouské“ i v „československé“ verzi přibližně 300 normostran hutného textu, a to bez jediné ilustrace či fotografie. Už v meziválečné republice ji učitelé a studenti považovali za předimenzovanou i příliš náročnou a stejné nedostatky vyčítali též *Všeobecnému dějepisu* Jaroslava Bidla, Františka Hýbla (respektive Josefa Dobiáše) a Josefa Šusty. Okamžitě po Pekařově skonu v roce 1937 proto jeho žák a středoškolský profesor

Josef Klik přistoupil k podstatnému zkrácení *Dějin československých*, zmodernizoval jejich jazyk a Jakub Pavel doplnil partie věnované dějinám umění. Tak dramatických zásahů se dnešní redaktoři *Dějin naší říše* přece jen vyvarovali. Bez ohledu na sporné dílčí úpravy složili novým vydáním pozoruhodného textu zaslouženou poctu jednomu z největších českých historiků.

Petr ČORNEJ

Jiří KNAPÍK – Martin FRANC a kol., *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948–1967. Svazek I. A–O; Svazek II. P–Ž.*

Praha, Academia 2011, 1297 s., ISBN 978-80-200-2019-2

Nakladatelství Academia vydalo v edici Šťastné zítřky, která čtenářům přibližuje různé podoby „režimní každodennosti“, další monumentální publikaci. Po úspěšných pracích z této řady (připomeňme alespoň *Kinematografii zapomnění Štěpána Hulíka*, *Soustružníky lidských duší* Petra Šámala či *Vratte nám vlasy!* Petra Blažka a Filipa Pospíšila) se v prosinci 2011 na knihkupeckých pultech objevila dvoudílná sonda do problematiky životního stylu v komunistickém Československu.

Autorský kolektiv pod vedením Jiřího Knapíka a Martina France sestavil slovník stěžejních pojmů, faktů a událostí z padesátých a šedesátých let minulého století. Na úctyhodných svazcích se podíleli také další odborníci; za všechny jmenujme Pavlínu Kourovou, Ivana Klimeše, Jana Mervarta, Barbaru Köpplovou či Jiřího Pokorného. Pokud však nahlédneme do knihy pozorněji, zjistíme, že většinu hesel vypracovali vedoucí autorského kolektivu. Jiří Knapík se problematikou volného času v Československu a kulturní politikou zabývá dlouhodobě, na svém kontě má zdařilé práce (například *Únor a kultura: Sovětizace české kultury 1948–1950* či *V zajetí moci: Kulturní politika, její systém a aktéři 1948–1956*). Martin Franc je odborníkem na dějiny životního stylu v období 1948–1989, dějiny vědy (*Ivan Málek a vědní politika 1959–1989 aneb Jediny opravdový komunista?*) a velice záslužně mapuje dějiny stravování (*Řasy, nebo knedlíky? Postoje odborníků na výživu k inovacím a tradicím v české stravě v 50. a 60. letech 20. století*).

Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948–1967 je dílem, které doposud v naší zemi chybělo. V Polsku či Německu však obdobné práce již existují, například *Leksykon PRL-u* Zdislawa Zblewského nebo *Das Grosse Lexikon DDR-Alltags* Stefana Sommera, což Knapík s Francem zmiňují v předmluvě. Jejich cílem však bylo vytvořit publikaci, jež by „encyklopedickým způsobem a přitom s dostatečným rozlišením zachycovala kulturní dění a životní styl Československa a s nimi spjaté ideologické, respektive propagandistické šablony.“ (s. 11)

První svazek otevírá návod, jak se slovníkem pracovat, řečeno slovy autorů jakýsi „*Průvodce po Průvodci*“, poté následuje precizní, bezmála padesátistránková studie, mapující klíčové období 1948–1967. Studie je rozdělena do tří částí, v té první nalezneme charakteristiku zmiňovaného období, ve

druhé instituce, jež se podílely na organizování kulturního a společenského života. Poslední pasáž je věnována charakteristice socialistického životního stylu. V dalším oddílu nalezneme seznam hesel podle tematických okruhů, a konečně samotnou heslovou část, zahrnující písmena A–O. Hesla jsou řazena abecedně a přibližují různé kulturní a osvětové akce (*Akce Z*, *Mezinárodní televizní festival*, *Smetanova pětiletka*), sjezdy, konference (*Sjezd národní kultury*, *Aktiv o estrádní hudbě*), dobová hesla, jevy a pojmy (*slánština*), téma životního stylu, zábavy a volného času (*odborové rekreace*, *sběratelství*, *šachové kluby*) nebo ideologické pojmy a floskule (*Nový kurz*, *socialistický realismus*). Za každým heslem následuje seznam pramenů a literatury ke konkrétnímu tématu. V tomto výčtu bych mohla pokračovat, to však není cílem recenze.

Příznám se, že jsem puntičkářsky hledala nějaké heslo, které v publikaci chybí. Marně. Pokud bych chtěla působit jako velký hnidopich, řekla bych, že na straně 26 se objevila drobná chyba, křestní jméno historika Koury není Pavel, nýbrž Petr. Tato maličkost se nachází v poznámce pod čarou. Na jiném místě je už Kourovo jméno správně. Proč se však zabývat banalitami! V *Průvodci* nalezneme opravdu vše – od sjezdů spisovatelů, sjezdů KSČ, dobových pracích prášků, potravin, druhů zábav až po informaci, co měla pozdější populární herečka Helena Růžičková společného s tzv. Vyšehradskými jezdci.

Druhý svazek obsahuje kromě hesel také zajímavé přílohy, například složení vlád ČSR a ČSSR v letech 1948–1967, členy ÚV KSČ v témže období, seznam kulturních patronů v roce 1949 (hudebníky, výtvarníky a spisovatele) či hesla Národní fronty k 1. máji a k 7. výročí osvobození (1952). Nechybí výborný obsáhlý seznam pramenů a literatury, medailony autorů a jmenný rejstřík.

Průvodce je výborná publikace, jež v naší historiografii doposud chyběla. Ano, občas se setkáme s různými popularizačními pracemi určenými převážně laické veřejnosti. Téměř souběžně s *Průvodcem* vyšla *Abeceda reálného socialismu* Jiřího Pruši, která také pomocí hesel přibližuje některé dobové pojmy. Je však doplněna o vtipy a historky, což svědčí o jejím odlehčeném zaměření. Nedávno jsem se setkala se speciálem *Lidových novin* o „sladkých šedesátých“, kde se z úst pamětníků stále dokola dozvídáme, co to byla nová vlna v československém filmu, jakou jsme měli vynikající hudbu či o úspěších Československa na výstavě EXPO v Bruselu roku 1958. Nic z toho nepopírám. Recenzovaná práce však přináší komplexní pohled na významné období minulého století a je založena především na studiu bohatých písemných pramenů, což je její další velké plus. Vyprávění pamětníků totiž mohou být ve větší či menší míře zkreslená.

Doufám, že se dílo Jiřího Knapíka a Martina France v budoucnu dočká i internetové podoby, *Průvodce* by se tak mohl postupně aktualizovat, což

ostatně naznačili i autoři. A ještě několik poznámek závěrem. Publikace byla vyhlášena knihou roku 2011 Nakladatelství Academia a v době psaní této recenze získala cenu Magnesia Litera v sekci literatura faktu. Zaslouženě.

Alžběta ČORNEJOVÁ

Martin C. PUTNA a kol., *Homosexualita v dějinách české kultury.*

Praha, Academia 2011, 496 s., ISBN 978-80-200-2000-0

Komu se dostala do rukou kniha pseudonymního Jiřího Fanela *Gay historie*, bude zřejmě k nové publikaci, která se věnuje dějinám této menšiny, přistupovat s pochopitelnými obavami. Mohl by předpokládat, že půjde o další výčet slavných osobností, které byly, jsou či snad by mohly být homosexuální, a apologetiku homosexuality bez odborného zájmu. Tyto obavy však v případě recenzované knihy nejsou na místě. Už jméno editora signalizuje, že jde o práci odborně fundovanou, a (nejen) jeho autorské stati to potvrzují.

První z nich, úvodní metodologická kapitola, je vlastně rozbořením konceptů vztahu homosexuality a kultury. Putna zde klade základní otázku, jak vlastně o homosexualitě ve vztahu ke kultuře psát. Nejprve ukazuje tři základní typy textů o homosexualitě. Tyto koncepty spojuje s kulturními okruhy – anglosaským, který se soustředí na politické prosazení rovnoprávnosti, německým, který homosexualitu zobrazuje ve světle vědy, a francouzským, uměleckým a uměnovědným – tedy s okruhem, do něhož tematicky patří i recenzovaná publikace. Zde je třeba připomenout, že autoři celé publikace se hlásí k pojetí homosexuality jako moderního sociálního konstruktů, na jehož budování se umělci – ať už vědomě či nevědomě – podílejí. Autoři jsou zastánci toho, že tzv. homosexuální citění či jiné projevy v historii měly úplně jiné významy, než jaké jim přisuzujeme dnes. V publikaci se tak našťástí nesetkáváme s esencialistickými vzdechy ve stylu, jak to měli ti (našinci) homosexuálové dřív těžké.

Putna dále rozlišuje různé způsoby, jakými se píše o vztahu umění a homosexuality. Nejstarší z nich je přístup psychoanalytický, představovaný Freudovou *Vzpomínkou z dětství Leonarda da Vinci*. Tento způsob se snaží na základě rozboru děl „usvědčit“ jednotlivé umělce z odlišné sexuální orientace. Druhý koncept Putna nazývá apologetickým biografismem – jsou to texty, které souvisí s anglosaským bojem za rovnoprávnost. Jde především o vytváření více či méně pochybných seznamů umělců s homosexuální orientací, mnohem méně o relevantní uměnovědné texty. O poznání sofistikovanější je pak homosexualita, která se snaží identifikovat „masky a signály“, tedy šifry, jimiž autoři homosexuální motivy zakrývají a naznačují. Poslední cestou je pak personalismus – snaha o propojení zkoumání textů s biografickými fakty o autorovi. V recenzované knize najdeme především poslední dva jmenované.

V úvodní kapitole bylo třeba zodpovědět také zásadní metodologickou otázku – nakolik se zabývat gay a queer uměním, nebo uměním, které je

gay či queer. Jinak řečeno, jestli se zabývat uměleckými pokusy namířenými dovnitř této menšiny, nebo jen těmi uměleckými projevy, které jsou sdělné obecně a zároveň jsou i queer. Odpověď autorů je šalamounská – obojím. Záměrem autorů bylo postihnout nejen umělce, kteří byli také homosexuály, ale i aktivisty homosexuálního hnutí, kteří byli také umělci. Vedle jmen tvůrců nezpochybnitelných kvalit, jakým je Ladislav Fuks nebo Jiří Kuběna, se kniha věnuje též autorům okrajovým, jejichž dílo bylo směřováno spíše dovnitř komunity než k nezaujatému čtenáři. Po metodologickém úvodu je publikace strukturována podle jednotlivých druhů umělecké tvorby – po několika studiích literárních následují kapitoly o výtvarném umění, poslední část je věnovaná divadlu a filmu.

„Vysokou“ literaturou se zabývají dvě kapitoly Martina C. Putny. Po stručné stati o starší české literatuře Putna přechází k literatuře novodobé, v níž rozpoznává hlavní linie homosexuální tematiky – cesty sublimace a stylizace – a proti nim cesty pojmenovávající všednost. Nejstaršími autory první z nich byli především spisovatelé jako Zeyer nebo Březina, z pozdějších autorů pak třeba Foglar nebo Fuks. Cestou stylizace ve stopách hlavní osobnosti homosexuálního emancipačního hnutí Jiřího Karáska ze Lvovic se pak vydává Václav Krška nebo Jiří Kuběna. Manifestační jsou některá díla Karáskova nebo Kuběnova, ze současných autorů pak třeba Violy Fischerové. Kapitola je nejrozsáhlejší statí celé publikace, rozhodně patří k tomu nejzajímavějšímu. Otázkou pak jen je, proč autor plýtvá tolik energie a sarkasmu na druhořadé autory, jako je Adam Georgiev (tři strany šíravé kritiky; s. 166–170), zatímco autorce nezpochybnitelných kvalit – Violy Fischerové – věnuje jeden odstavec. (s. 171)

V literární části lze za objevnou pokládat především kapitolu Lukáše Motyčky *Případ Josef Mühlberger*, představující jako pars pro toto gay autora, který působil v českých zemích, ale tvořil v jiném než českém jazyce (konkrétně v němčině). Motyčka zde přiznává, že jinojazyčná gay literatura je prostor neprobádaný a jeho zmapování je úkolem přesahujícím možnosti této publikace.

Homosexuály, kteří byli také umělci, se zabývá nejprve kapitola Jana Seidla a Roara Lishaugena věnovaná tzv. generaci Hlasu – tedy volného uskupení autorů přispívajících do časopisů *Hlas sexuální menšiny* a *Nový hlas*. Tato studie přináší osobní medailony několika aktivistů a zároveň literátů období první republiky. Michal Čurín, autor druhé studie zabývající se literáty, kteří směřují spíše dovnitř gay komunity, se věnuje období od konce totality do současnosti. Obě tyto kapitoly jsou psané svěžím, čtivým jazykem, který nezapře jak angažovanost autorů, tak nadhled a schopnost ironického odstupu, o nichž svědčí třeba název druhé z obou studií *Dvacet let bojů za populární homosexuální literaturu* (odkazující k nechvalně známému referátu Ladislava Štolla) nebo formulace typu „Už z předchozích titulů víme, že každý homose-

xuální pár by měl toužit po dítěti, takže autorka nenechá ani v tomto ohledu dvojici hlavních hrdinů strádat.“ (s. 290)

Další část věnovanou výtvarnému umění otevírá nepříliš rozsáhlá kapitola Hynka Látala *Možnosti queer interpretace staršího českého umění*. Slovo queer – podivný – je zde zcela na místě, protože o homosexualitě zde opravdu nelze hovořit, spíše jde o snahu ukázat „podivnosti“ v sexualitě zobrazované starším uměním. Další kapitoly se pak zabývají českou dekadencí (L. Zikmund-Lender), samostatných medailonů se dostalo Janu Zrzavému (M. C. Putna) a Toyen (M. Bartlová). Soudobému výtvarnému umění se věnuje část Zuzany Štefkové *Takoví normální agnostici. Současné české umění a queer vizualita*. Autorka se zde spolu s citovanými umělci vymezuje proti škatulkování na gay a jiné umění. Svědectvím, že queer umění je v současné době fenomén více než živý, mainstreamový, a toto dělení tak nemá valného smyslu, budiž cena Jindřicha Chalupeckého udělená v době, kdy kniha vyšla, Marku Therovi, jednomu z v publikaci obšírně zmiňovaných queer výtvarníků.

Poslední část věnovaná divadlu a filmu obsahuje medailon filmového režiséra Václava Kršky (L. Nozar), studii o homosexualitě v současném českém divadle (J. Kerber) a současném filmu (M. C. Putna). Kapitola o současném divadle je pokusem zachytit homosexuální tematiku na prknech, která znamenají svět. Jakkoli i tato studie pracuje s velkým množstvím materiálu a je bezpochyby erudovaná, místy působí spíše jako povrchní výčet homoinscenací, jejichž výběr není vždy srozumitelný. Je s podivem, že ačkoli se text zevrubně zabývá několika režijními počiny Daniela Špinara, jeho vlastní dílo *Homo '06* zůstává opomenuto. Přitom jde o autorskou koláž, která se tématu homosexuality věnuje v mnoha rovinách – od coming outu přes fenomén virtuálního navazování známostí po téma „vyléčeného“ homosexuála. Naproti tomu se prostor dostává takovým inscenacím, jako je sentimentální apologetický recitál Květy Fialové.

Právě snaha postihnout všechny oblasti kultury – literaturu, divadlo, film i výtvarné umění – pravděpodobně zapříčinila, že publikace působí poněkud fragmentárně. Například závěrečná Putnova stať o filmu jako by byla spíš přívažkem. Bezpochyby však jde o kvalitní, erudovanou publikaci mapující prostor, v němž dosud žili jen lvi a děsivá strašidla apologetiky jako Jiří Fanel.

Jiří RATAJÍK

Jaroslav ROKOSKÝ, *Rudolf Beran a jeho doba. Vzestup a pád agrární strany.*

Praha, Ústav pro studium totalitních režimů – Vyšehrad 2011, 901 s., ISBN 978-80-7429-067-1, 978-80-87211-47-2

Jako všechny oblasti lidské činnosti i volba historiografických námětů podléhá módě. Některá zpracovávaná období bují jako houby po dešti, jiná zůstávají nezaslouženě stranou historikova zájmu, aby se v další generaci jejich místa vyměnila. Viděno touto optikou, vybral si Jaroslav Rokoský dvě témata, která stojí doslova na opačném břehu. Na jedné straně je to životopis, na druhé dějiny politické strany. Zatímco první si najde v každé době své čtenáře, u druhého vyvstávají pochyby a strach z přehnané a možná trochu nudné faktografie, na jejímž konci nestojí žádné povznášející poznání, spíše naopak. Autor sice v úvodu blíže neuvádí důvody, které způsobily, že od roku 2004, kdy byla tato původně disertační práce obhájena, uplynulo do vydání sedm let, možná však dějiny politické strany v současné době mohly působit na některé vydavatele spíše odpudivě. Štěstí J. Rokoského tkví v tom, že v uplynulém mezíčase k tématu téměř nic nového nevyšlo, a tak kniha neztratila přes dlouhou časovou prodlevu nic ze své aktuálnosti. Pochyby vydavatelství, pokud existovaly, v žádném případě nebyly na místě. Strastiplný osud Rudolfa Berana zaručuje zájem nejen odborné veřejnosti, neboť jeho jméno žilo v dobové i pozdější literatuře, ať už politické či „historické“, mnoha zcela protichůdnými životy.

Beranův životopis je jednou ze tří hlavních os knihy. Druhou linii tvoří samozřejmě vývoj agrární strany a třetí rozplétá mýty a dezinterpretace, které o obou uvedených subjektech vznikly. Navzdory náročnosti zpracování tak obsáhlého námětu nenachází čtenář v knize žádný chaos či sice přehledné, ale suchopárné výklady. Rokoský nás provádí houštinou faktů s překvapující zkušeností a lehkostí a nikde se nezastavuje déle, než je nezbytně nutné. Pouze úvodní kapitoly, které se obírají vznikem agrární strany a původem jejího posledního předsedy, a jsou tedy pro pochopení kontextu nezbytné, by se daly nazvat statickými. Od líčení dopadů první světové války na život hlavních aktérů udržuje text dynamiku, kterou příliš často v historických knihách nenalézáme. Autor knihu při uvedení na trh v květnu 2011 charakterizoval slovy „*dějinné drama v přímém přenosu*“.

Rokoskému se daří udržet napětí především díky výběru pouze těch momentů, které byly pro agrární stranu, potažmo R. Berana, zlomové, ať už jejich význam zapříčinili agrárníci sami, nebo je způsobily síly vyšší a neovlivnitelné. Patří sem vznik Československa, hospodářská krize, volba prezidenta Edvarda Beneše v roce 1935, Mnichov a samozřejmě 15. březen 1939. J. Rokoský

neopakuje známá fakta, ale nahlíží za oponu událostí, když nás zavádí do strannického a vládního zákulisí, které zůstávalo tehdejší veřejnosti skryto. Například vyličení prezidentských voleb v roce 1935 se blíží skutečné detektivce (ačkoli víme, jak dopadne). Autor si důmyslně zvolenými citacemi z dobového tisku či v danou chvíli zdánlivě bezvýznamnými fakty připravuje půdu pro následující léta, aniž by opomíjel kontext let minulých. Nemůže se proto stát, že by se čtenář v problematice neorientoval.

Osoba R. Berana není vždy zcela v popředí, jeho soukromý život je ve většině textu zmiňován spíše okrajově. Více se o něm dozvídáme právě od roku 1939, kdy Beran oficiálně odešel z politické scény, a dále především v souvislosti s jeho prvním uvězněním v roce 1941. Největší spád samozřejmě přichází s událostmi během protektorátu a po něm. Rozhodné okamžiky dokáže J. Rokoský podat bez patosu, věcně zobrazuje proces hledání jednotlivých politiků, kteří na rozdíl od nás tehdy nevěděli, jak se situace vyvine. Zároveň nepodléhá časté chybě všech životopisců a R. Berana přehnaně neadoruje. Pojmenovává jeho politické chyby a poukazuje na ty, kteří v osudové okamžiky projeví větší prozíravost než předseda agrárníků. To vše ovšem z hlediska tehdejších okolností. Mnohem spíše než vlastními slovy pronáší Rokoský soudy prostřednictvím citací pamětníků.

Skvělá je i autorova práce s dobovým tiskem. Jednak nepodléhá deklamacím poplatným době a kriticky je rozebírá, zároveň citlivě zařazuje citace pouze tam, kde jsou pro celkový obraz nezbytné, a nehýří jimi. Díky promyšleným citacím ze soukromých zápisků a dopisů dokáže autor vytvořit napětí i u na první pohled nezajímavých témat. Téměř řeckým dramatem se kniha stává při vyličení let od konce druhé světové války, kdy se začala nejtrudnější kapitola Beranova života. Proces před Národním soudem v roce 1947 vykresluje Rokoský v širokém kontextu retribučních soudů i pozdějších politických procesů, protože soud s R. Beranem spadal sice oficiálně do první kategorie, fakticky už ale předznamenával zmanipulované soudní procesy z padesátých let.

Udivující je především široký historický záběr, který musel autor ve své práci obsáhnout, vždyť své vyprávění začíná na konci 19. století a dovádí je až do doby nedávno minulé – R. Beran zemřel v roce 1954, Rokoský ale sleduje i osudy jeho blízkých a posléze druhý život agrárního předsedy. Přestože logický vrchol knihy přichází v polovině minulého století a autor si mimo jiné klade za cíl hlavně rehabilitaci Beranova jména v širším historickém povědomí, nedá se říct, že by kvůli tomu ostatní epochy nějak kvalitativně trpěly. Všem úsekům našich dějin, kterými R. Beran prošel, se věnuje Rokoský stejně zodpovědně a poctivě, přináší nové pohledy a souvislosti. Právě proto lze knihu doporučit všem zájemcům o historii 20. století a pro historiky zmiňovaných období se stane příjemnou a čtivou nezbytností. Kniha popisem vzniku i zá-

niku první demokracie u nás a podrobným pohledem do fungování tehdejších politických stran jistě zarezonuje i u čtenáře, který pozoruje současné politické dění a dvacetileté líhnutí nové demokracie, která zatím nebyla podobným těžkým zkouškám podrobena.

Olga KOVAŘÍKOVÁ

Howard LOUTHAN, *Obracení Čech na víru aneb Rekatolizace po dobrém a po zlém.*

Přeložil Zdeněk Rucki, Praha, Rybka Publishers 2011, 382 s., ISBN 978-80-87067-07-9

Anglický název této knihy zní *Converting Bohemia – Force and Persuasion in the Catholic Reformation*; český překlad je tedy poněkud posunutý. Význam sice zůstává víceméně zachován – síla či nátlak (force) a přesvědčování (persuasion) mi ovšem připadají výstižnější než ono „dobré a zlé“ (resp. zlé a dobré). A liší se také pojmenování jevu, o němž se v knize píše. Předpokládám, že překladatel nestudoval podrobně předchozí terminologické rozepře, ale intuitivně použil v češtině obvyklejšího termínu „rekatolizace“ než méně časté „katolická reformace“.¹ Avšak v textu knihy pak už většinou „katolickou reformaci“ ponechává.

Howard Louthan, profesor na University of Florida, se evidentně tématem nadchl. Kniha je psána svižně (což ostatně pro anglo-americkou historiografii bývá častým jevem) a s chutí. Při svém pobytu v naší zemi pilně studoval nejen odbornou literaturu, ale i četné prameny. Rádci mu byli zahraniční bohemisté i čeští odborníci, jimž obsáhle děkuje úvodem (s. 6–8).² O pilné a důkladné přípravě svědčí připojený obsáhlý seznam užitých pramenů a literatury (primární i sekundární). Zejména mezi zahraničními tituly jsou položky u nás jen málo známé, na straně druhé ale mnohé závažné studie postrádám. Aktivity různých rádců i autorovo postupné seznamování se se závěry odborných prací jsou však patrné na nejednotné linii i kolísání metod výsledné podoby textu.

Autor se postupně zabývá politickou situací počínaje defenestrací, dále píše o změně vyznání šlechty a nejvíce se věnuje, jak už sám titul knihy naznačuje, postupu katolické obnovy země. Louthan píše o pobělohorských dějepisích domácích i exilových, o barokním umění jako názorném prostředku konverze obyvatelstva (příslušná kapitola je velice pěkně nazvána *Přetváření krajiny, umění a náboženská identita*), dále sleduje šíření víry na venkově, poutě, lidovou zbožnost, kulty starých i nových světců etc. Zmínila jsem se o hezkém názvu jedné z kapitol, ostatně záhlaví všech oddílů jsou efektní, ovšem jejich obsah už je nezdárka méně zajímavý.

1 Howard Louthan však ve své knize ze sklonku devadesátých let 20. století zabývající se poměry v rakouských zemích použil termínu „protireformace“ (*The Quest for Compromise: Peacemakers in Counter-Reformation in Vienna*, Cambridge University Press 1997). Neodvážím se rozhodnout, zda sémanticky odlišné pojmy volil záměrně, nebo jen náhodně.

2 Autor při psaní textu žádal průběžně různé specialisty o připomínky. I já jsem měla jednu z kapitol k dispozici, ale nakonec jsem na oponenturu zapomněla, čímž se autorovi omlouvám. On naopak (ke své škodě) zapomněl na podněty, které mu poskytla Marie-Elizabeth Ducreux.

Howard Louthan samozřejmě ví, že výzkum pobělohorské rekatolizace (ať už tento jev nazveme jakkoliv) se i v naší historiografii v posledním dvacetiletí přece jen posunul dopředu, zná řadu vědeckých prací z této doby, ale přec jen si stýská, že naše znalosti jsou nedostatečné a zejména chybí celkové zpracování. Nelze s ním nesouhlasit! Ani on sám si neklade nespílitelné cíle – nechce vytvořit syntetický přehled dějin, ale ani se nehodlá „soustředovat na vnitřní prožívání víry, nýbrž na její veřejné projevy.“ (s. 15) I to je pochopitelné, niterné náboženské prožitky jsou skutečně jen velice těžko uchopitelné v minulosti, ale i v přítomnosti. Obávám se ovšem, že navzdory tomu, že přečetl množství starší i novější literatury, ponořil se do pramenů, přece jen nakonec zvolil pro své dílo ne zcela adekvátní premisu. Pokládá totiž úsilí o návrat obyvatel ke katolictví v Čechách za cosi v Evropě ojedinělého, tedy jedinečného. Soudím, že právě takovéto východisko je zavádějící a ačkoliv Louthan sám považuje „národovecký“ přístup za zastaralý, touto premisou se k němu přichyľuje. Naproti tomu nejen naše domácí bádání v posledních letech naopak směřuje k tomu, že podobné procesy probíhaly souběžně, nebo dříve, či s menším zpožděním v řadě evropských států.

Nedostatky, které v knize shledávám, nepřičítám autorově nekvalifikovanosti, nepovolanosti k historiografické práci. Mám za to, že česká problematika mu byla na počátku neznámá, poté se sice poctivě studiu věnoval, avšak nezískal ani patřičný vľhed, ale ani nadhľed. Jinak by třeba nemohl napsat, že „česká historiografie pojednávající o roku 1621 je poměrně skrovná.“ (s. 31) Jistě lze v souvislosti s popravami na Staroměstském náměstí hledat soudy antropologů o potřebě rituálních aktů násilí, ale především by bylo záhodno mít na zřeteli, že se jednalo o rozsudek nad aktéry jednoho z nejzávažnějších deliktů – *crimen laesae maiestatis*. V podobných dílčích výtkách bych mohla pokračovat, ale uznávám, že by to až nevhodné. Musím ctít autorovu snahu proniknout do minulosti starší, než jsou „bílé“ dějiny severní Ameriky a pochopit dávné dění v nevelké středoevropské zemi.

Přesto ještě připomenu alespoň dvě zkresľující interpretace. Jednak je to analýza *Soupisu poddaných podle víry* (doufám, že právě tento pramen má autor na mysli), který Louthan vykládá, jakoby se jednalo o moderní statistiku, a pak prohlašuje, že „v roce 1651 informovala jistá církevní komise Ferdinanda III. o tom, že z českých zemí zmizel poslední kacíř.“ (s. 306) Přitom *Soupis poddaných podle víry* často svědčí o pravém opaku. Také výklad o umučení židovského chlapce Šimona Abelese, středoevropském „antisemitismu“ v 17. století, je dost zkresľený, a to i navzdory tomu, že autor měl evidentně v rukou důkladné práce Alexandra Putíka. A konečně ten v titulu knihy avizovaný rozpor mezi násilím a přesvědčováním, zlem a dobrem v textu rozhodně osvětlen není.

Na obálce knihy je uvedeno, že „*profesor Howard Louthan je schopen číst v češtině*“. To ho jistě šlechtí, i když při zpracování tématu z českých dějin by to měla být *conditio sine qua non*. Louthanovo dílo je slušným informativním základem pro americké čtenáře dychtící poznat historii vzdálené země ve střední Evropě, v českém prostředí se autor jistě setká s více kritickými připomínkami. Často zdůrazňovaný „pohled zvenčí“ přiřazovaný tvorbě ne-českých badatelů je u Louthana poněkud problematický. Bohužel nevznikl podnět tak inspirující, jako byly např. práce Evansovy.

Ivana ČORNEJOVÁ

Peter BURKE, *Co je kulturní historie?*

Vimperk, Dokořán 2011, 217 s., ISBN 978-80-7363-302-8

Kulturní historie, to jsou oblíbená a čtenářsky atraktivní témata. Dokumentuje to nejen rostoucí zájem o tento obor na univerzitní půdě, ale i knižní produkce posledních let. Doposud však scházela na pultech českých knihkupců publikace, která by přinesla shrnující úvod do dané problematiky, nebo alespoň analýzu již vykonané badatelské práce. Studie světoznámého britského historika Petera Burkea (1937) nesoucí název *Co je kulturní historie?* se do značné míry o něco podobného (byť nezáměrně) pokouší. Bohužel ale poněkud nekonceptně a zkratkovitě.

Co je kulturní historie? není první prací tohoto autora, která byla přeložena do češtiny. Tematicky kniha navazuje zejména na tituly *Francoouzská revoluce v dějepisectví* a *Variety kulturních dějin*. Kniha je dalším dokladem Burkeova obrovského přehledu a obdivuhodné šíře zájmů. Střetávají se v ní pro autora dvě nejtypičtější tvůrčí polohy – zájem o kulturní a sociální dějiny se zaujetím pro (post)moderní historiografii. Záběr a šíře autorova přehledu v obou oborech je ale někdy spíše na obtíž.

V šesti kapitolách provází Burke čtenáře dějinami kulturní historie od počátku 19. století do současnosti. Zaobírá se jednotlivými paradigmaty, zpracovávanými tématy, badateli a jejich přínosem pro obor. Kniha, která by mohla aspirovat na to stát se nedílnou součástí knihovního fondu studentů historie, antropologie či kulturologie, je v konečném důsledku spíše strohým, nedostatečně komentovaným chronologickým průvodcem po dějinách oboru předkládaným skrze autorův výběr klíčových jmen a publikací.

Burke v úvodu deklaruje, že cílem publikace není podat vyčerpávající přehled, ale odpovědět především na to, „čím je, anebo spíše čím se zabývá“ kulturní historie. (s. 9) Chce také vysvětlit příčiny jejího znovuoobjevení v posledních desetiletích. S ohledem na takto stanovené cíle je název knihy zavádějící a pojmenování publikace by mohlo být lépe vystiženo názvem *Co všechno může být kulturní historie?* Po dočtení knihy totiž v čtenáři zůstane jakási prázdnota, protože mu není zcela jasné, co si z ní měl odnést. Radostný pocit z toho, čím vším se může zabývat a jaké zajímavé oblasti kulturněhistorického výzkumu byly v posledních letech otevřeny a rozpracovány, nebo naopak pocit beznaděje, že v tak pestré paletě témat, publikací a přístupů již není možné se orientovat. Kniha tedy může vést k stimulaci zájmu i k pocitu přehlcenosti a nejasnosti, a tím způsobit přesný opak toho, co bylo pravděpodobným autorovým záměrem.

Publikaci také škodí skutečnost, že Burke nakonec nezodpoví ani v titulu kladenou otázku. Je jasné, že definitivní odpověď nebude vzhledem

k množství různých přístupů a pohledů na samotný pojem kultura nikdy nalezena. Aby byla alespoň nějaká odpověď naznačena, konstatuje Burke, že vyjádřit obtížně definovatelné hranice kulturní historie se můžeme pokusit tím, že přesuneme pozornost od předmětu bádání k metodám. (s. 11) Smutné ale je, že (jako tolikrát v knize) Burke zůstává u pouhého konstatování a bližším způsobem kulturněhistorické metody nestuduje a neanalyzuje. Občas sice některé nastíní v rámci kratičkových pojednání o vybraných publikacích, ale to je málo. Pátrání po pomyslné identitě oboru tedy vyznívá do ztracena a je roztrženo v řadě popisovaných případových studií a přístupů k různým pojmům, se kterými kulturní historikové operují. Jediným pozitivem této tříště je, že si z ní každý může vybrat, co zná, nebo co ho zajímá.

Problematické je i to, že Burke krouží kolem pojmu kultura a ukazuje, jak všemožně s ním můžeme pracovat, ale sám se k němu příliš nevyjadřuje. Možná chce působit jako nezaujatý přednášející. Rozhodně by ale bylo lepší, kdyby se přiklonil k některému z výkladů. Čtenář by tak získal pocit, že autor zastává nějaký názor a nepředkládá mu jen poznámky ze špatné přednášky plné jmen a pojmů, které ale schází celkový smysl a pořádek. Analýzou samotného pojmu kultura se Burke nejvíce zabývá v kapitole věnované historické antropologii. Málo ale zdůrazňuje, že zlomovým bodem pro rozvoj nejen antropologie a historické antropologie, ale i moderního pojetí kulturní historie, bylo definování kultury jako „*komplexního celku, který zahrnuje poznání, víru, umění, právo, morálku, zvyky a všechny ostatní schopnosti a obyčeje, jež si člověk osvojil jako člen společnosti,*“¹ jak to učinil Edward Burnett Tylor již v roce 1871 v díle *Primitivní kultura*. Místo toho věnuje větší (ale nedostatečný) prostor tomu, jak chápali tento pojem další velikáni antropologie jako Clifford Geertz, Mary Douglasová, Edward Evans-Pritchard nebo Claude Lévi-Strauss. Jejich vliv na kulturní historii, obzvláště na tzv. Novou kulturní historii (které je sám Burke představitelem), a příspěvek k uchopování témat, jako jsou dějiny idejí, symbolů, emocí nebo paměti, je nepopíratelný. Na druhou stranu se každý z těchto velikánů nějakým způsobem musel vyrovnat s Tylorovou definicí a vytvořit si vlastní pojetí kultury, jako je například Geertzovo slavné interpretativní chápání kultury jakožto systému symbolů a významů, které jsou sdíleny členy společnosti a konstituují se v procesu sociální interakce.

Tylorovy názory by si zasloužily hlubší výklad, stejně jako by slušelo věnovat více prostoru bližší charakteristice vlivu některých sociologů jako R. E. Parka, E. Goffmana nebo P. Bourdieua. Burke zkoumá inspirace, které si z jejich myšlenkového světa kulturní historici vzali. I zde jsem však přesvědčen o tom,

1 Překlad cit. dle Václav SOUKUP, *Dějiny antropologie (encyklopedický přehled dějin fyzické antropologie, paleoantropologie, sociální a kulturní antropologie)*, Praha 2004, s. 284.

že řada čtenářů se s těmito jmény setká v Burkeově studii poprvé. Stručná a zhuštěná analýza vlivu kulturních antropologů (a sociologů) na konstituování moderního pojetí kulturní historie je proto kontraproduktivní. Oproti tomu Tylora všichni znají, nebo by přinejmenším měli znát, protože jako první skutečně zpřetrhal vazby k chápání pojmu kultura v axiologickém slova smyslu, a otevřel tak prostor k jeho chápání ve smyslu antropologickém. Tím vytvořil zcela novou neprobádanou oblast, které se v budoucnu chopili kromě antropologů také historici. Proto by mu myslím měl být v textu věnován větší prostor.

Pozitivní rozměr Burkeovy práce se skrývá v tom, že se nesnaží kulturní historii pojímat intelektuálně a dělat ji uměle svým textem zajímavější (ačkoliv je v podtextu možné vidět snahu o obhajobu a obranu kulturní historie před ostatními tradičními historickými disciplínami s cílem představit ji jako do jisté míry zastřešující historickou disciplínu, která umožňuje odhalit ty části minulosti, které jiní historici odhalit nedokáží – s. 9). Chronologicky, výběrovým způsobem a bohužel poněkud zhuštěně komentuje nejvýznamnější představitele a kulturně historické přístupy a paradigmaty, jejich zájem, přínos a pojmy, se kterými jsou spojováni. Vybírá si své oblíbené autory, o které se opírá i v jiných dílech jako Huizingu, Burckhardta, Eliase, Panofského nebo Foucaulta. Tato základní jména doplňuje plejádou dalších v tuzemsku více nebo spíše méně známých badatelů. Někdy není zcela jasné, proč dané autory zařazuje v knize právě na to či ono konkrétní místo. A především bohužel při popisu jejich studií pokládá množství zajímavých otázek, na které ale téměř nikdy nenabízí odpovědi. Například v kapitole o kulturní historii emocí se táže, zda lidé pociťují větší úzkost v jednom historickém období než v jiném, anebo zda v každém období trpí různými úzkostmi, případně jaké o tom historik vůbec může najít důkazy. (s. 140) Odpověď ovšem v textu nenajdeme.

I přes výběrovost nemůžeme ale Burkeovi upřít sympatickou snahu o geografickou objektivitu. V krátkých popisech se kromě badatelů anglosaské a autorovy oblíbené francouzské proveniencie zabývá i díly autorů německých, severských, italských, nizozemských a místy také ruských. Snad nepřekvapí (a Burkeovi to těžko vyčítat), že vzhledem k rozsahu práce se nezmiňuje o žádných autorech českých a přehlédnut zůstává i klasik kulturní historie Čeněk Zíbrt.

Vzhledem k zhuštěnosti krátkých popisů různých publikací zůstává nejpřínosnější částí Burkeova práce úvod a částečně i závěr (respektive druhý závěr, přidaný k druhému, revidovanému a doplněnému vydání, ze kterého český překlad vychází). V těchto pasážích, které tvoří asi desetinu publikace, se nacházejí nejhlubší autorovy myšlenky, které nemají povahu pouhé kompilace a parafrázování tezí jiných badatelů jako v ostatních částech díla. Například konstatování, že „*hranice oboru se posouvají dál a dál, avšak je stále*

obtížnější přesně vyjádřiti, co že vlastně ohraničují“ (s. 11), je přínosnější než nepřilíš rozvedený přehled jmen a děl, které by bylo nutné si pro správné pochopení osobně přečíst. Tento přehled klade na čtenáře značné nároky a z toho důvodu je obtížné číst knihu najednou. Z toho lze vyvodit závěr, že práci by slušelo buď užší tematické vymezení jako například v Burkeově díle *Francouzská revoluce v dějepisectví*, nebo větší rozsah jako u monografie *Lidová kultura v raně novověké Evropě*.

V úvodu knihy Burke konstatuje, že při psaní kulturní historie je klíčový vklad konkrétního badatele, jeho přístup k pramenům a jejich prezentaci, nikoliv téma jako takové. Tato myšlenka se z jistého úhlu pohledu jeví téměř rouhačsky, neboť popírá vlastní smysl bádání. Na druhou stranu je zde možné vysledovat vliv antropologů, jejichž práce měly podíl na vzniku Nové kulturní historie. Byl to právě Geertz, který kladl důraz na osobitý literární styl, kdy úkolem antropologa je zprostředkovat čtenáři unikátnost a jedinečnost kultur díky kombinaci umění psát s vlastními vědeckými kvalitami pisatele, který musí vytěžit z tématu to nejzajímavější. Stejně dnes postupují i odborníci v řadě dalších oborů, kulturní historii nevyjímaje. Toto tvrzení ale přináší řadu otázek. Když neznáme hranice kulturní historie, není vlastně tématem kulturních historiků vše, co budou ochotni čtenáři kupovat? A pro koho jsou knihy vlastně psány? Posouvají studie o kulturních dějinách penisu, ostnatého drátu nebo ochlupení obličeje obor výrazně dopředu, nebo se jen bezmyšlenkovitě kupí další a další témata? Od publikace s názvem *Co je kulturní historie?* jistě čtenář odpovědi na takovéto otázky očekává, obzvláště když si obdobné otázky klade sám autor. Bohužel ani zde Burke nevykračuje ze svých pozorovatelských mantinelů a čtenáře nechává, aby si odpověděl sám.

Kulturní historie má již tak dlouhou tradici, že je již možné, jak Burke správně upozorňuje, psát kulturní historii kulturní historie. Jedním z podstatných vítězství generací badatelů je fakt, že se jim podařilo rozbít zaběhnutý pořádek a lidé přestávají kulturu vnímat jako celek a uvědomují si, že její homogenita může být jen zdánlivá a v minulosti to platí možná dvojnásob. Smysl a cíl bádání kulturních historiků ale vzhledem k nemožnosti obor vymezit není jasný a dokládá to i Burkeovo konstatování v závěru knihy: „*Ačkoliv od kulturních historiků nemůžeme očekávat, že vyřeší současné problémy, studium kulturní historie nám umožňuje, abychom o některých z těchto problémů přemýšleli s čistší hlavou.*“ (s. 176) Toto konstatování jen potvrzuje ráz celé knihy – myšlenka, jejíž smysl a vyznění je vágní, by si zasloužila další komentář. Ostatně jako téměř celá kniha.

Tomáš HABERMANN

Hayden WHITE, *Metahistorie. Historická imaginace v Evropě devatenáctého století.*

Přeložil Miroslav Kotásek, Brno, Host 2011, 608 s., ISBN 978-80-7294-376-0

Od devatenáctého století, kdy se dějepisceví začalo považovat za vědu, doprovází samotné psaní dějin ještě pomocná, reflektující disciplína, která se pokouší nalézt či stanovit parametry této vědeckosti – tedy především předmět, o němž by věda zvaná historie měla pojednávat, a dále její postupy neboli metody, její základní kritéria vědeckosti a pravdivosti, nebo prostě nějakou celkovou teorii historiografie. Jedním z důsledků této snahy je úctyhodná řada různých filozofií dějin.

Usilí etablovat dějepisceví jako vědu s sebou však přinášelo i potíže. Důraz na vědeckou objektivitu, která měla být zaručena omezením historiografie na pouhé reprodukování nepochybných, pečlivě ověřených faktů, chronologicky seřazených, přivedl psaní dějin na přelomu 19. a 20. století do krize a reakcí na tuto krizi byl přesun zájmu teoretiků z oblasti ověřování pravosti pramenů do sféry historického podání. Zprvu šlo jen o otázku podílu analýzy a syntézy v historikově díle, ovšem postupem doby, v šedesátých a sedmdesátých letech dvacátého století, když se zájem většiny humanitních oborů obrátil k jazyku (tzv. linguistic turn), začala se i v historiografii obracet pozornost k problematice psaní.

V historiografii, která se ve svém snažení etablovat se jako seriózní věda distancovala především od označování za umění, nabrala tato otázka zvláštní formu. Ve vyhocené podobě byla formulována ve dvou na sobě nezávisle napsaných knihách, které vyšly počátkem sedmdesátých let. Polemický pamflet Paula Veyna *Jak se píšou dějiny* (1971)¹ reagoval především na výrazné vědecké ambice francouzských historiků, inspirovaných strukturalistickým hnutím ve francouzských humanitních vědách. Hayden White obrátil svou pozornost výhradně k jazykové stránce psaní dějin, ke stylu jednotlivých autorů, a pokusil se tak stanovit způsoby „*historické imaginace devatenáctého století*“, jak zní podtitul jeho *Metahistorie* (1973).² Obě tato díla, respektive jejich autoři jsou považováni za hlavní představitele takzvaného narativistického pojetí dějin.³

1 Paul VEYNE, *Comment on écrit l'histoire* (1971); český překlad *Jak se píšou dějiny*, Červený Kostelec 2010.

2 Hayden WHITE, *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe* (1973); český překlad *Metahistorie. Historická imaginace v Evropě devatenáctého století*, Brno 2011.

3 Pěkné shrnutí problematiky jazykového obratu v historiografii a tzv. narativistického pojetí dějin, omezené však pouze na anglosaskou oblast, poskytuje Karel ŠÍMA v textu *Velké vyprávění o lingvistickém obratu v teorii dějin a malý příběh české historiografie*, in: Paralely, průsečky, mimoběžky. Teorie, koncepty a pojmy v české

Tradiční, tzv. realistické, pojetí dějin říká, že kromě jednotlivých, partikulárních událostí či prostě jevů, které se fragmentárně dochovaly v materiálních památkách či ve svědectvích písemných pramenů, existuje ještě celkový smysl dějin, podle něhož se tyto jednotlivé události odehrávaly, a úkolem historie (ve smyslu dějepiscevtví) je usilovat o rekonstrukci tohoto celkového smyslu. Úplná či dokonalá rekonstrukce minulého smyslu je pochopitelně jen ideálním úběžníkem, k němuž dějepiscevtví směřuje, ale nikdy ho nedosáhne, je ovšem přinejmenším jeho vodítkem a kritériem, podle něhož lze výsledky posuzovat. Je také zárukou jeho vědeckosti a měřítkem jeho pravdivosti.

Naproti tomu tzv. narativistické či textuální pojetí dějin tvrdí, že minulost je nesouvislá masa fragmentů, jednotlivostí, partikulárních jevů, a jejich sjednocení je dílem, výtvozem historika. Vychází z toho, že ani účastníkům jednotlivých událostí není známý celkový smysl jejich konání, se všemi možnými a často nezamýšlenými důsledky, a že neexistuje žádná nadřazená instance (například nějaký bůh), z jejíž pozice by bylo možné v okamžitosti celý ten proud aktuálního dění přehlédnout, nazírat jeho celkový smysl, tedy sledovat ty Dějiny s velkým D. Před historikem tudíž leží jen hrubá masa stop po minulých dějích, na jejichž základě musí sám dějiny vytvořit. To neznamená, jak tomuto pojetí předhazují někteří kritici, úplnou libovůli: Pramenná svědectví či materiální artefakty jsou pevně určené a tvoří nevyhnutelný rámec historikova vyprávění. Zároveň ale samy o sobě nemají význam, ten získávají až v kontextu, v seřazení, propojení, které je vlastním výtvozem historika. Smysl dějin vzniká podle tohoto pojetí konstruováním zápletky, která jej ve svém rozvinutí přináší díky narativnímu vysvětlení.

Dějiny jsou tak samou svou podstatou historiografií, „psaním dějin“. Hayden White bere tuto charakteristiku nikoli jako předmět zkoumání, ale jako nepopíratelné východisko. Předmětem jeho zkoumání jsou způsoby, jakými jsou u vybraných autorů 19. století zápletky konstruovány, a konsekvence, které z těchto způsobů plynou. Psaní historie spočívá ve vyprávění příběhu, jež mají tři specifické vrstvy: konstrukce zápletky, rovina argumentace a ideologické implikace. Všechny tři vrstvy lze studovat na základě analýzy jazykového zápisu historického díla nebo souboru děl, představují styl daného autora a určují jeho původní prefigurace historického pole. White stanovuje pro všechny tyto tři roviny vždy čtyři základní typy. Pro konstrukci zápletky jsou to typ tragický, komický, romantický a satirický a tato klasifikace je převzata z práce Northropa Frye *Anatomie kritiky*. Pro rovinu argumentu jsou to typy formistický, mechanický, organistický a kontextualistický, přičemž toto

---

a světové historiografii 20. století, Lucie Storchová – Jan Horský a kol. (eds.), Ústí nad Labem 2009, s. 67–94. Rozbor textů Paula VEYNA a Haydena WHITEA z hlediska teorie vyprávění podává Paul RICOEUR v knize *Cas a vyprávění I. Zápletka a historické vyprávění*, Praha 2000, zejména s. 229–240 (White) a 240–247 (Veyne).

třídění pochází z díla Stephen Peppera *Hypotézy světa*. Třetí vrstva je vrstvou ideologické implikace a její typy jsou anarchistický, radikální, konzervativní a liberální. Tato typologie vychází z inspirace dílem Karla Mannheima *Ideologie a utopie*. Klíčové je ale Whiteovo tvrzení, že příklon k jednotlivým typům na těchto třech rovinách není libovolný, ale je založen na silné korelaci určitých typů s určitým autorským stylem psaní, jehož charakteristikou je převládající tropus. I zde zavádí White čtyřčlennou klasifikaci podle modelu Giambattisty Vika z jeho *Základů nové vědy*: čtyři určující poetické tropy jsou metafora, metonymie, synekdocha a ironie.

V osmi rozsáhlých kapitolách White důkladně analyzuje styl čtyř velkých historiků 19. století (Michelet, Ranke, Tocqueville a Burckhardt) a čtyř filozofů dějin (Hegel, Marx, Nietzsche a Croce), aby jednak u každého z nich stanovil jeho převládající tropus a poté s nalezenou figurou spojil jednotlivé typy z klasifikací oněch tří vrstev, z nichž se skládá každé historické vyprávění.

Odhlédněme nejprve od námitek, které se naskýtají hned na první pohled – poněkud apriorní volba oněch klasifikací, kde bychom autora mohli podezírat, že se přiklonil k jednotlivým inspiračním zdrojům (Frye, Pepper, Mannheim a Vico) jen na základě záliby; značně apodiktický styl, kdy se v textu stále jen něco tvrdí, říká nebo naznačuje, kdy se stále něco musí přijmout, ale málokdy se ukazuje, proč by tomu tak mělo být; a pochopitelně mírná nedůslednost a arbitrárnost ve vzájemném přiřazování jednotlivých typů z různých rovin. O všech těchto otázkách by bylo možné diskutovat a nacházet v rozsáhlém díle Haydena Whitea argumenty pro i proti.

Závažnější se však zdá být obecnější námitka, která se neodbytně vnučuje v průběhu celé knihy: *Co je to prefigurace?* Je to vrozená dispozice historikova nebo předmět jeho volby, jakým stylem a jakým způsobem bude psát? White na tuto otázku nepodává nikde jasnou a jednoznačnou odpověď, ale jelikož považuje styl, určený danou prefigurací myšlení, za evidentní identifikátor autora, tedy za něco, co poznamenává veškeré psaní jednotlivého historika či filozofa, lze se domnívat, že je to věc daná, nevyhnutelná, která tedy není předmětem nějakého rozhodnutí či výběru. To ovšem nutně svádí k závěru, že styl, jakým bude historik psát, je mu dán při narození a je neměnný. Maximálně je to dispozice daná socializací, tedy osvojená při učení se psaní a historie nebo prostřednictvím četby, ale ani zde není příliš mnoho prostoru pro svobodnou volbu. Z tohoto hlediska by bylo každé psaní do značné míry mechanickou realizací vrozených nebo získaných dispozic a nebylo by ani vědou, ani uměním, rozhodně by nebylo svobodnou a autentickou činností.

A pak je tu ještě závěrečné postesknutí: K čemu nám vlastně dnes Whiteova kniha je? Je možné ji brát jako metodologii, podle níž lze studovat dějiny historiografie? Ale vždyť neposkytuje komplexní a vyčerpávající po-

pis historického pole, omezuje se na výběr výrazných příkladů, řekli bychom synekdochicky, jako *pars pro toto*, nebo jsou to případové studie vybraných exemplárních stylistů? Vždyť se zaměřuje na jedno velmi specifické období, kdy docházelo k výrazným proměnám v sebepochopení historiografie, a podává toto období jako uzavřený cyklus: od ironie přes rozštěpení na tři mody (tragédie, komedie, satira) zpět k ironii. Není to historické rámování ironií spíš dokladem toho, že satirický odstup, který je podle Whitea projevem ironické prefigurace, je základním modelem a v devatenáctém století se z něj pouze vynořují tři dočasné výjimky?

Vraťme se na závěr znovu k problému vědeckosti disciplíny zvané dějepisectví. Ten spočívá ještě v něčem jiném. Proč je pro tuto disciplínu otázka vědeckosti tak naléhavá? White jako jednoho z předchůdců zkoumané doby připomíná Herdera. Jedním z jistě nezamýšlených důsledků jeho díla, o kterém se White nezmiňuje, byl rozkvět národnostních hnutí v Evropě 19. století. Emancipační snahy jednotlivých etnických menšin v mnohonárodnostních absolutistických monarchiích či sjednocovací úsilí v Německu a v Itálii měly společný zdroj, a tím byly dějiny. Věda tak dodávala historiografii nepopíratelnou autoritu v její nové roli politického nástroje. Dodnes proto mnozí historikové konzervují tuto mocenskou pozici, kterou jim zaručuje autorita vědecké instituce, místo aby připustili, že jejich moc pramení pouze z jejich poetiky, z jejich rétorické obratnosti.

Možná, že posledním paradoxem celého tohoto podniku Haydena Whitea, při němž dospěl k závěru, že „*historie není vědou*“, že je nanejvýš „*(proto)vědou s konkrétně určitelnými nevědeckými prvky*“, je dojem, který celá jeho „*vlastní hloubková analýza historické imaginace*“ v čtenáři vyvolá: Urputná snaha tvářit se jako pravá věda.

Čestmír PELIKÁN

Adam HUDEK, *Najpolitickejšia veda. Slovenská historiografia v rokoch 1948–1968.*

Bratislava, Historický ústav SAV 2010, 252 s., ISBN 978-80-970302-3-0

Bez nadsázky lze prohlásit, že recenzovaná kniha je průkopnickým dílem.¹ Pojednává totiž nejen o obtížném dvacetiletí slovenského psaní o dějinách, ale v základním (a třeba říci, že opět pionýrském) nástinu postihuje proces formování slovenského národního příběhu od pozdního osvícenství přes éru formování moderní slovenské společnosti až po prvorepublikové „čechoslovakistické“ období a luďáckou verzi slovenského obrazu dějin. Nejde rozhodně o pouhé povšechné intro, neboť Adam Hudek² v něm nejenom teoreticky vymezuje principy volby historického narativu ve formě národního příběhu, ale zasazuje jeho slovenskou verzi do rámce národních mytologií jak slovenských, tak i uherských a posléze československých. Ukazuje přitom, že odlišné konfesijní tradice a loajality raných „slovenských“ historiografů nejen nadlouho dopředu vytyčily pole neuralgických momentů slovenského národního příběhu (Velká Morava jako první „slovenský“ stát, husitská/evangelická tradice, revoluce 1848/49 a štúrovská odluka atd.), ale dokládá též, že již tehdy byly nabídnuty i různorodé verze interpretace těchto klíčových problémů.

Zrod první generace historiků s univerzitním školením (a zahraniční studijní a badatelskou praxí) v éře první ČSR se pak nese ve znamení triumvirátu mužů, kteří dominovali slovenské historické obci po roce 1945 a v podstatě ji utvářeli – byli to Daniel Rapant, Branislav Varsik a Alexandr Húščava. Prvorepublikové období však přineslo i rozkol československého a slovenského narativu, což Hudek zdařile ilustruje na ústředních tezích díla Kamila Krofity a Václava Chaloupeckého, byť zde poněkud podléhá dikci propagačních publikací a tradiční interpretaci v rovině tzv. čechoslovakismu. (s. 39n) Závěrečné pasáže úvodu jsou pak věnovány rozboru „luďácké“ verze národního příběhu v podání Františka Hrušovského a prvním (rozpačitým) pokusům o koncipování „marxistického pohledu“ na věc z pera komunistických intelektuálů, zejména Vladimíra Clementise, Ladislava Novomeského a Alexandra Markuše.

Čtyřicetistránkový úvod k jádru analyzovaného problému, totiž k proměnám slovenského historického bádání během prvních dvou dekád komunistického režimu, byl nutný, neboť rozsáhlejší ucelené a kritické pojednání problému ve slovenské ani jiné práci doposud neexistovalo. Konfrontace do-

1 Recenzovaná kniha je volně dostupná v elektronické knihovně slovenského historického časopisu *Forum historiae*: http://www.forumhistoriae.sk/e_kniznica/hudek.pdf.

2 Autor působí v Historickém ústavu SAV v Bratislavě, více viz http://www.history.sav.sk/cv/hudek_adam.pdf.

savadní faktografie a dílčích esejů k tématu s pohledem domácí (tj. slovenské) sociální antropologie (zejména sborník *My a tí druhí v modernej spoločnosti* a zdařilý popularizační seriál *Mýty naše slovenské*) a s náhledy prezentovanými například v pracích Petera Haslingera pomohla vytvořit solidní interpretační klíč, na němž lze jak stavět, tak s ním je možné polemizovat.

Vlastní jádro knihy mapuje institucionální zázemí a personální politiku v rámci slovenské historické obce a sleduje i ústřední metodologické a interpretační posuny, jež se udály během dvaceti let komunistického dohledu nad historickou obcí. Dlužno podotknout, že Hudek se soustředí především na období přerodu (či spíše zrodu) slovenské marxistické historiografie a především na léta stalinistického dogmatismu. Přestože vnímá posuny zlomových let 1956 a 1963, procesu postupné „liberalizace“ oborového diskurzu v průběhu šedesátých let se v knize věnuje spíše povšečně, mj. i proto, že situace uvnitř slovenské historické obce byla v tomto ohledu jiná než v českých vědeckých institucích. Právě postižení rozdílnosti slovenského prostředí v porovnání se situací v Polsku, Maďarsku a zejména v české části komunistické ČS/S/R však lze pokládat za hlavní přínos Hudkovy knihy.

Východiskem pro vymezení specifík slovenské poválečné historiografie je konstatování, že na rozdíl od českých historiků, kteří získali díky osobitému uvažování Zdeňka Nejedlého možnost navazovat na z vulgarizovanou a ideologizovanou verzi Palackého a další nacionální stereotypy kolektivní paměti, slovenští historikové se ocitli mezi Scyllou tzv. marxistického kánonu a Charybdou zapření vlastních ideologií po likvidaci tzv. buržoazních nacionalistů: „*Husák, Novomeský aj Clementis boli prehlásení za zločincov, čo znamenalo, že slovenská historická veda miesto toho, aby aspoň deklaratívne naviazala na ich prácu, musela proti ich ‚vplyvu‘ bojovať a vzory pre svoju činnosť hľadať najmä v českom a maďarskom prostredí.*“ (s. 113) To se mělo paradoxně dít „*zdôrazňovaním bratského vzťahu českého a slovenského národa počas celého trvania ich dejín a zároveň odmietaním slovenských ‚separatistických tendencií‘. V tomto ohľade se marxistická historiografia vracala k niektorým konceptom prvorepublikových čechoslovakistických historikov.*“ (s. 122)

Čechoslovakismus však zejména slovenské elity KSČ odmítaly. Tyto paradoxy stavěly slovenské dějepisce, kteří chtěli dostát stranickým požadavkům, do role konstruktérů kvadratury kruhu. Třídní a ideologická věda, zahrnující dle stranických direktiv tzv. objektivistickou metodu, tak měla obhajovat teze, které byly nejen v rozporu s dosavadním kolektivním povědomím slovenské společnosti, ale nebyly slučitelné ani s marxistickými dogmaty. Ve slovenském prostředí navíc nemohly fungovat tradiční středobody českého národního příběhu, jakým bylo v českých zemích (vlastně pouze v Čechách) husitství.

Za největší paradox popsané situace lze pokládat skutečnost, že zatímco nejvýraznější slovenský historik zkoumaného období Daniel Rapant koncipoval svůj obraz ústředního bodu slovenské národní tradice, tedy štúrovskou akci v revoluci let 1848–1849, jako snahu o progresivní spolupráci s pokrokovým vídeňským centrem, Ladislav Novomeský na Slovensku popularizoval Marxovu tezi, v níž byly Štúrovy snahy označeny za kontrarevoluci. (s. 72) Rapantovi bylo po roce 1948 jako „buržoaznímu“ historikovi neúhybně odmítajícímu marxismus coby metodu vědeckého poznávání znemožněno univerzitní působení a stal se pouze trpěným (protože nepostradatelným) členem historické obce, jehož dílo bylo označeno za nežádoucí. Zároveň byl i Novomeský uvězněn jako buržoazní nacionalista a jeho teze se taktéž ocitly na indexu. V takto bezvýhodné pozici se ovšem dala těžko psát i sebevíc ideologizovaná historie. Výsledkem byla diletantizace historického bádání během padesátých let (například v díle Miloše Gosiorovského) a na konci let šedesátých pozvolně rozpačité přijímání starších výkladů: „*Hoci marxistický základ historickej vedy bol rešpektovaný, historici sa vo viacerých prípadoch prikláňali k starším, nemarxistickým interpretáciám národného príbehu. Na významné miesto [...] sa znovu dostal boj za národnostné požiadavky jako jeden z najdôležitejších faktorov v procese formovania národných dejín.*“ (s. 226) „*Výsledkom boli ďalšie normalizačné deformácie národného príbehu. Za tieto konštrukcie boli zodpovední historici, ktorých Daniel Rapant nazýval ‚červení ľudáci‘ a Ján Mlynárik ich výtvary nazval produktmi ‚marxistického ľudáckého nacionalizmu.’*“ (s. 218)

Popsanou proměnu mají pochopitelně mnozí dosud žijící členové slovenské (i české) historické obce v živé paměti. Hudek však jejich svědectví nevyužívá, snad ve snaze nejprve zmapovat prostor na základě institucionálních pramenů. Vzhledem k současnému přeceňování a jednostrannému využívání jinak bezesporu cenných zdrojů získaných metodami tzv. oral history lze tento postup pokládat za projev zdravé metodické skepse. Na druhou stranu čtenář často zalituje, že konkrétní osoby, jež se v knize objevují, nejsou sledovány dál, ke kořenům motivací dílčích projevů konformity, dogmatismu, rezistence či vstřícné tolerance. To však zjevně nebylo autorovým cílem. Specifikem Hudka-badatele je to, že jej zajímají více struktury než lidé, soustředí se především na abstrahování od individuálních osudů, spíše než konkrétní příběhy je jeho silnou stránkou přenesení důrazu na obecný ideový rámec.

Je navíc třeba připustit, že ve zkoumaném období jde o přístup nosný, ba zřejmě z větší části nutný. Povaha osobních fondů, z nichž lze rekonstruovat síť osobních vazeb a zákulisních debat období konce dualistické monarchie či první republiky, se v letech druhé světové války a zejména po nástupu komunistického režimu zásadně mění. Korespondenční styk se nadále omezuje v podstatě na zdvořilostní a provozní formality. Stejně tak mnohé v před-

listopadovém období vydané memoáry (například vzpomínky Branislava Varsika) jsou natolik zatížené konformním vyjadřováním, že jsou pro rekonstrukci vnitrooborových vztahů v podstatě bezcenné.

Lze snad namítnout, že se autor mohl soustředit na paralely mezi proměnami vnitrostranického klimatu a situací v historické obci a položit přitom důraz na jednu specifickou skupinu v rámci oboru, jak to v případě „stranického dějepiscectví“ učinil Vítězslav Sommer v monografii představující zdánlivý pendant k Hudkově knize. Méně početný stav slovenských historiků se ale takovéto redukci v podstatě vzpírá. Svědčí o tom nejen naprostý nedostatek stranických kádrů v prvních letech po únoru 1948, ale též minimální historiografická produkce osob, které byly do čela hlavních slovenských institucí delegovány právě stranou (L. Dubnický, M. Gosiorovský).

Hudek se tedy obírá slovenskou historickou obcí daného období jako celkem. Výsledkem této „celostní“ analýzy je však mj. vágnost užitého pojmosloví, ba místy až podléhání ideologizované řeči pramenů. Za podstatný nedostatek práce lze bohužel pokládat absenci vymezení pojmu marxistický historik. Tím, že je v podstatě každý badatel či funkcionář, který zastával post na některém ze slovenských historických pracovišť, označen za marxistického historika, dochází k těžko přijatelnému paušalizování natolik odlišných přístupů, jaké představují např. diletantismus knih Gosiorovského, Holotíkovy materiálově snad pozoruhodné, avšak ideologii zcela poplatné práce, výsledky Varsikova onomastického bádání či Pollovy archeologické sondy, nemluvě například o textech Ľubomíra Liptáka. Resignace na hlubší promýšlení a strukturování toho, co to znamená „*aplikování marxismu a historického materialismu*“ v historikově práci, tak má za důsledek nepřesvědčivou charakteristiku názorových proměn jednotlivých osobností. Jak již ale zaznělo, biografický rámec nenáleží k autorovým badatelským dominantám.

Adam Hudek se proto soustředil především na institucionální zázemí a personální politiku v rámci oboru, přičemž se mu nejenom podařilo zmapovat základní kontury tenzí mezi nově zřízeným Historickým ústavem Slovenské akademie věd a historickými katedrami Slovenské (posléze Komenského) univerzity, ale též vztah SAV vůči tradiční slovenské vzdělávací a badatelské instituci, tedy Matici slovenské (poněkud stranou bohužel zůstala archivní správa, z níž později vzešli /nebo do níž raději odešli/ mnozí schopní školení historikové). Daní za resignaci na osobní rámec tématu je jistá staticčnost, místy až bezkrevnost pasáží mapujících organizační a personální zázemí slovenských historických pracovišť. I zde však bezděky vyplývají na povrch příběhy perzekuce (D. Rapant, B. Polla, P. Ratkoš), ideového konformismu (V. Ondrouch, J. Dekan), ochoty ke kariéristickým kompromisům (B. Varsik, opět P. Ratkoš), obohacení personálního stavu historické obce v důsledku boje proti

buržoazním pavědám (J. Mesároš) či nalezení vnitřní emigrace v méně ideologicky exponovaných sférách bádání (A. Húščava). Jedním z pozoruhodných a cenných výsledků Hudkovy analýzy je pak odhalení ambivalentního působení dlouholetého prominenta režimní historiografie Ludovíta Holotíka.

Nejzajímavější částí knihy je její druhá polovina (cca s. 127–220). V ní Hudek mapuje proměnu vnitrooborového klimatu po roce 1956 a zejména po roce 1963, kdy došlo k administrativnímu sloučení SAV s ČSAV, což vedlo neočekávaně k oživení kontaktů s českými historiky a v důsledku toho i k intenzivnějšímu odbornému dialogu. Do centra pozornosti se zde dostává souperení české a slovenské historické obce o tzv. periodizaci československých dějin a především postupný zrod „*slovenského marxistického národního příběhu*“. Jeho obtížná konceptualizace a ideová proměna, pozvolna se oprostující od ideologických floskulí návratem ke starším koncepcím (včetně tzv. tisícročné poroby), jsou demonstrovány prostřednictvím rozboru vybraných klíčových dokumentů (Holotíkův diskusní příspěvek v Liblici 1952, kolektivní *Tézy k dejinám Slovenska*). Vyvrcholení pak tento proces našel v krachu snah o syntézu českého a slovenského pojetí v tzv. Maketě a především v nedokončeném projektu čtyřsvazkové syntézy slovenských dějin. Spor Petera Ratkoše s Františkem Grausem o pojetí Velké Moravy, interpretace vlivu husitství na „Slovensku“ či neslučitelnost českého a slovenského obrazu středověké společnosti, v němž na „Slovensku“ měly cíleně absentovat šlechtické a církevní elity coby nenárodní třídy, to vše jsou momenty dobře ilustrující slepé uličky, v nichž se vnitrooborová česko-slovenská diskuse ocitala. Podobně tomu bylo i v interpretaci let 1848/49, otázkách zrodu a rozpadu první Československé republiky či Slovenského národního povstání.

Zachycení proměn nahlížení na jmenovaná témata představuje zřejmě nejzajímavější pasáže celé knihy. V závěrečných analytických sondách do dílčích interpretačních uzlů jsou zároveň zhodnoceny i ony statictější pasáže, jež pojednávají o institucionálním zázemí slovenské historiografie. Přestože se tedy jedná o dílo zakladatelské a mnohá ze zde nastíněných témat by jistě bylo záhodno propracovat hlouběji jak co do pramenného materiálu, tak v rovině interpretační, nesporným zůstává, že kniha Adama Hudka představuje první a neopominutelný krok při cestě za zmapováním proměn vědeckého poznávání, v němž se doslova zrcadlí i osudy společného státu Čechů a Slováků.

Milan DUCHÁČEK

László VÖRÖS, *Analytická historiografia versus národné dejiny. „Národ“ ako sociálna reprezentácia.*

Pisa, Edizioni Plus 2011, 230 s., ISBN 978-88-8492-741-5

Tato kniha je výsledkem vybujele metodické skepse. László Vörös¹ si v ní vytkl za cíl „*poukázat na ideologickou podmienenosť a pomýlenosť národných historiografií*“ a „*navrhnuť opatrenia, ktoré by umožňovali kritickú reflexiu deformujúcich vplyvov, ktoré môžu mať na historické bádanie naivné koncepcie bežných ľudí.*“ (s. 1) Jádrem textu vycházejícího z autorovy dizertace je tedy pokus navrhnout vůči naznačeným postojům stabilní metodologické východisko, jímž má být užívání analytických pojmů namísto neuvědomnělých metafor, které stojí u kořenů nacionalistického diskurzu. Vörös k práci přistoupil s přesvědčením, že pro majoritu současné historiografické produkce nadále platí, že „*je v podstatne väčšej miere jako v ostatných spoločenských vedách v jej diskurzoch prítomný nevedomý (psychologický) esencionalizmus, rovnako ako prax zvecňovania abstraktných entít.*“ (s. 57) Do jaké míry padl jeho rozbor na úrodnou půdu, se neodvažují předjímat, naznačený záměr však bezesporu naplnil.

Otázka zvěčňování kolektivních identit je v historiografii problémem dlouhodobě diskutovaným a notoricky známým, mnohými teoreticky fundovanějšími historiky bývá proto nahlížen jako překonaný. Nesamozřejmost vyrovnání se s tímto zdánlivě pouze formulačním úskalím byla pravděpodobně hlavním impulsem zrodu recenzované publikace. Ve slovenské historiografii (a odvažují se tvrdit, že i v širěji pojatém středo/východoevropském kontextu /ve smyslu německého Ostmitteleuropa/) představuje Vörösova kniha doposud nejdůslednější pokus o epistemologickou sebereflexi a vyrovnání s tíživým odkazem historismu, národovectví, nacionalismu a dalších náhledů, které pracují s „národem“ jako s objektivizovanou entitou, zvěčněnou esencí, zkrátka jako s objektivně existujícím faktem. Není tajemstvím, že takový pohled na obraz dějin je ve slovenském prostředí (a ovšem nejen tam) začasté přijímán bez hlubší kritické reflexe a kupříkladu ve slovenské medievistice následkem dlouhodobého vlivu žáků Petera Ratkoše a vlivu tzv. Marsinovy školy (navzdory záslužné práci Vincenta Múcsky, Jána Steinhübela či Daniely Dvořákové) utěšeně přžívá, o výsledcích snažení pánů Vnuka, Ďurici et al. nemluvě.

László Vörös se ujal nevděčného, ale záslužného úkolu na konkrétní pramenné materii doložit, do jaké míry je stereotypní pohled na „národ“ ve výše popsaném smyslu klíčovým metodologickým problémem, bez jehož řešení – omezíme-li se na kontext zkoumaného materiálu, jímž je sonda do

1 Autor působí v Historickém ústavu SAV. Více viz <http://www.sav.sk/>.

proměny obrazu „Slováků“ v maďarském tisku během Velké války – dnes v podstatě není možné psát o dějinách střeoevropského regionu, či potažmo o dějinách vůbec.

Z poměru analytické části textu a metodologického úvodu je na první pohled zřejmé, že nejde o „tradiční“ dizertační práci, nýbrž že Vörösova kniha představuje metodologický manifest *sui generis*. Vörös se sice programově hlásí k sociálněkonstruktivistickému chápání psaní o dějinách,² aniž by však souzněl s radikálními postuláty, dle nichž jsou sociální reprezentace „*výlučně ľudským konštruktom a nemá zmysel zamýšľať sa na ich vzťahom k realite, nakoľko existenciu ničoho takého ako ‚skutočný svet‘ nemožno potvrdiť ani vyvrátiť, pretože samotná predstava existencie skutočného (t.j. pravdivého) sveta je tiež len reprezentáciou ľudskej mysle.*“ (s. 103) I těmito názory se autor pochopitelně zaobírá, přitom však nezpochybňuje ontologický status vezdejší skutečnosti jako takové, ale zasazuje radikálně konstruktivistická východiska do rámce dosavadních úvah o pojmu *reprezentace* coby filozofického konceptu. Základem jeho přístupu je pak vymezení sociálních kategorií jako klasifikačních schémat, „*prostredníctvom ktorých ľudia zaraďujú seba a iných ľudí do skupín na základe rôznych kritérií.*“ (s. 7)

S tímto východiskem podrobil Vörös kritice nejen současný stav slovenského vnitrooborového diskurzu, ale systematicky probral hlavní příspěvky ke konceptualizaci pojmů národa a nacionalismu od Leopolda von Rankeho přes Karla R. Poppera, Émila Durkheima, Ernesta Gellnera, Erica J. Hobsbawma, Clifforda Geertze, Anthonyho D. Smitha po klíčový přínos konceptů Benedicta Andersona, Rogerse Brubakera, Rogera Chartiera a zejména sociálního psychologa Serge Moscoviciho. Na tomto exkurzu do dějin historiografického pojmosloví (se zaostřením na pojmy národ a nacionalismus) zaujme, kterak Vörös přesvědčivě doložil, že i mnozí z těch historiků, kteří se programově hlásí k sociálnímu konstruktivismu, ve svých dílech užívají pojmy označující sociální reprezentace v reifikovaných kontextech. To platí zejména pro klasifikaci národa v pojetí A. D. Smitha, jakkoli právě Smithova klasifikace teoretických přístupů ke zkoumání nacionalismu autorovi posloužila jako stavební materiál jeho vlastní argumentace (kap. 3, zejm. s. 75–85, srov. též s. 119).

Klíčovou pasáží Vörösova vlastního pohledu je pak zdůraznění metodologického přínosu S. Moscoviciho, jenž v opozici k Durkheimovu konceptu (kolektivních) reprezentací „*sproblematizoval práve vzťah medzi soci-*

2 Zde nutno podotknout, že v rozporu s autorem recenzované knihy vnímám distinkci dějiny/historie ve smyslu dějiny = *totalita toto, co bylo* vs. historie = *různorodé formy zobrazování dějin*. Historiografie je tedy v tomto smyslu „psaním o dějinách“ z pera školených odborníků. Kolega Vörös vnímá pojmy dějiny/historie jako synonyma, podobně jako pojmy historiografie/dějepisectví, srov. recenzovaná publikace s. 160, ref. č. 64. Zde i další literatura k alternativním pojetím.

álnými reprezentáciami a reprezentovanými sociálnymi entitami tým, že obrátil ich vzájomný konštitutívny vzťah. Nie objektívna realita sociálnych entít (napr. sociálnych skupín) tvorí objekt sociálnych reprezentácií, ale sociálne reprezentácie konštituuju (doslova vytvárajú, alebo menej radikálne postulujú) realitu objektu, ktorý reprezentujú.“ (s. 106) Za typický príklad sociálnej reprezentácie utvárajúcej realitu reprezentovaného objektu Vörös právom pokladá sociálnu reprezentáciu národa.

Z Moscoviciho klasifikácie forem sociálnych reprezentácií (*hegemonické, emancipované, polemické*) (s. 110) prechádza Vörös k rekapitulácii jeho pojetí „produkcie reality“, k ukotveniu a objektivizácii sociálnych reprezentácií, teda kognitívneho procesu, „ktorým človek priraduje (asimiluje) neznáme, nepoznané k existujúcim štruktúram poznania“ (s. 111) a posléze je „objektifikuje“ (Moscoviciho termín), teda nakladá s nimi ako s objektívne poznateľnými entitami existujúcimi vo svete nezávisle na ľudskom poznávaní. Je zde tedy pojmenována chyba „v denotačnom vzťahu medzi vecou, pojmom a slovom.“ (s. 112)

V návaznosti na prístupy prosazované Rogerem Chartierem pak Vörös konstatuje, že ústredným zájmom historika při analýze pramenného materiálu by měl být důraz na rozlišování diskurzů různých sociálních prostředí: „Reprezentácie sociálneho sveta [...] sú vždy produktom určitej skupiny ľudí, elity, ktorá má moc klasifikovať a pomenúvať a ktorá dokázala presadiť vlastnú víziu sveta a indoktrinovať ju spoločnosti ako jediný pravdivý svet, resp. realitu. V skutočnosti nikdy nemožno hovoriť o totálnej dominancii jediného systému reprezentácií, vždy existujú alternatívne reprezentácie sociálneho sveta, ale vždy je jedna vízia, ideológia (tj. systém sociálnych reprezentácií), ktoré je vďaka moci jej presadzovateľov v dominantnej pozícii a snaží sa o elimináciu alebo prinajlepšom o neutralizáciu a marginalizáciu konkurenčných reprezentačných systémov.“ (s. 116)

Svou analýzu Vörös uzavírá souhlasným přitakáním Rogersi Brubakerovi, dle něž je třeba s pojmem *národ* nakládat jako s kategorií sociální praxe a nečinit z něj snahou o terminologickou definici kategorii analytickou (srov. s. 118).

Celý tento obsáhlý teoretický úvod představuje v knize jakési intro ke konkrétní analýze pramenného materiálu, jímž je ve čtvrté kapitole samostatná studie, pojednávající o proměnách sociální reprezentace Slováků v maďarském tisku v letech 1914–1918. Analýza pěti regionálních uherských deníků vycházejících v liptovské, trenčínské, nitranské a bratislavské župě je instruktivním příkladem aplikace výše popsaných postulátů. Jejím jádrem je studie uveřejněná již dříve v *Historickém časopise*,³ výsledkem pak obraz proměny society označované jako Slováci z role loyálních vojáků rakousko-uherské armády,

3 László VÖRÖS, *Premeny obraz Slovákov v maďarskej hornouherskej regionálnej tlači v období rokov 1914–1918*, *Historický časopis* 54, 3/2006, s. 419–450.

kteří bojují za zájmy uherské koruny coby součást maďarského/uherského národa, ve svébytný kolektiv „Slováků“, kteří po Prohlášení Českého svazu z 30. května 1917 tvoří v Uhrách společenství odlišné od „Maďarů“. V analyzovaném tisku je pak během dvou závěrečných let války zdůrazňována především odlišnost „Slováků“ od „Čechů“ a artikulována podpora jejich usilování o kulturní svébytnost a samostatnou národní existenci na základě práva na sebeurčení coby alternativní diskurz namířený vůči nově se prosazujícímu konkurenčnímu konceptu „českých lží“ o „národu československém“. (s. 146n)

Vörös zde analyzuje sémantické proměny pojmů národ, národnost či lid ve vztahu k různorodým společenstvím zahrnovaným pod státní „maďarský/uherský“ národ, obírá se rozpory mezi reprezentacemi etnických a národních kategorií, ale v důsledku se soustředí především na podoby sociálních reprezentací „Slováků“ v období Velké války a na proměny těchto pojetí v souvislosti s vývojem situace na frontách a s tím i odlišnými prioritami zalitavských politických elit. Že zde na pozadí postupného rozkladu Rakousko-Uherska mohl autor s úspěchem aplikovat postuláty zformulované v první části knihy, je nasnadě. Závěrečná případová studie se tak stává přínosnou nikoli pouze díky závěrům učiněným na základě zpracování rozsáhlého pramenného materiálu, ale (jak už řečeno výše) představuje i svébytný metodologický manifest.

Za zmínku stojí Vörösovo závěrečné konstatování, že význam, neřkuli širší platnost obrazu změn analyzovaných na zvoleném profilu regionálního tisku nemohou být přeceňovány. Svou případovou studii vnímá primárně jako doklad povahy a fungování sociální kategorizace a reprezentace v každodenním životě. (s. 230) Vyplývá z toho nejen příkladná metodická skepse, jež by začasť slušela autorům užívajícím sondy podobného druhu k odvážným zevšeobecněním, ale ukazuje se zde také, že původním badatelským záměrem bylo zřejmě prozkoumat vícero druhů pramenů a dospět tak k plastičtějšímu hodnocení. Recenzovaná kniha je nakonec dokladem toho, kterak byl autor tváří v tvář interpretačním úskalím, jež vyplynuly z pramenného materiálu, veden k přehodnocení dosavadních metodologických přístupů. Dospěl tak k vlastnímu pojetí založenému na vhledu do mimořádně širokého spektra zahraniční literatury i na konzultacích s literárními vědci, filozofy a biology.

Bylo-li by možné autorovi co vytknout, pak bezesporu očividnou disproporčnost celku, v němž oproti rozboru pramenného materiálu dominuje teoretická analýza. Připustíme-li však, že právě ve formulaci vlastního pojetí a kritice směřované dovnitř (nejen) slovenské historické obce spočívá hlavní záměr recenzované publikace, pak lze tuto výhradu pominout. V genezi přístupu, který Vörös nabízí, však lze jistě postrádat zohlednění tradice německé historiografie pojmů, spojované především s pracemi Reinharta Kosellecka,

Jörna Rüsena, Lutze Raphaela a mnohých dalších. Zároveň se ale nabízí otázka, nakolik je pro přesvědčivost pokusu o formulování a řešení vytyčeného problému třeba vzít v potaz co nejvíce autorit a zda je vůbec možné usouvztažnit množství různorodých intelektuálních tradic, aniž by autor ztroskotal na terminologických útesech.

V rovině interpretace pokládám za problematický zejména moment, kdy Vörös ve snaze rozlišit profesionální náhled sociálních vědců (včetně historiků) od pohledu laiků formuluje koncept „*bežných lidí*“ a jejich „*laických či naivních představ*“ (s. 1, 7) Nevysvětluje však, proč by kupříkladu fyzik poučený Heisenbergem a spol. či vesničan žijící v bilingvní (kupříkladu maďarsko-slovenské) rodině neměli být schopni uvědomit si a přijmout konstruovanou povahu nacionálních stereotypů. Nemluvě o tom, že zde není kladena otázka, jakých podob může nabývat vztah historikovy profesní/odbornické sociální role vůči jeho roli jednotlivce jako součásti onoho „folk“. Právě zde však, jak se domnívám, leží kořeny předmětu Vörösova tázání.

Vörös by se samozřejmě mohl odvolat na koncepty kognitivní antropologie, vytyčil by tím však pouze téma pro další knihu. Ani tyto přístupy totiž nedokáží přesvědčivě odlišit dichotomii lidové/naivní a samotný pojem lid (folk) zůstává (i v domácí entologické/antropologické tradici) ústředním terminologickým problémem vystaveným často stejnému zacházení, jaký je uplatněn v případě pojmu národ. I v důsledku toho nejsou v knize řešeny otázky, proč (tedy zda vědomě, či podvědomě) mnozí badatelé, jakkoli bezesporu vzdělání i ve filozofii, nadále podléhají vábení esencionalizace a reifikace sociálních reprezentací, do jaké míry jde o podléhání kolektivně sdíleným stereotypům, či zda a proč se může jednat o ideologickou manipulaci a do jaké míry jde o (ne)vědomé užívání tropů.⁴

Pohled pomíjející usouvztažnění „laického“ a „odborného“ diskurzu proto nutně vede k tázání, kde (při veškerém respektu ke snaze o pojmoslovnou analýzu jako nutném východisku každého seriózního bádání) leží hranice scientifikace disciplíny, jejíž kořeny tkví zcela nepochybně v rétorice a (jak přes všechny výhrady k jeho formalismu ukázal Hayden White) která vždy trpěla ambivalentními touhami být vědou a zároveň i textem, který bude oslovovat širší čtenářskou obec složenou právě z oněch „běžných lidí“. Že se na utváření nacionálních stereotypů podílelo dějepisectví dlouhého století nemalou měrou, na to poukázali již mnozí. Do jaké míry však byl tento důsledek autorským záměrem a do jaké míry šlo o různé formy recepce odborného diskurzu, včetně přejímání historiografických konceptů

4 K fikční a narativní povaze historiografických textů zejm. Lubomír DOLEŽEL, *Fikce a historie v období postmoderny*, Praha 2008, zejm. s. 35–52, resp. 94.

do oblasti beletrie, to zůstává jednou mnoha z badatelských výzev, jež recenzovaná kniha otevírá.

S vědomím toho, k čemu v objektivizující sebereflexi dospěl na sklonku života Pierre Bourdieu (a co v roce 2000 zformuloval v londýnské přednášce při udělení Huxleyho medaile⁵), se pak lze na závěr tázat, jaká individuální zkušenost a jaký autorský záměr vedly Lászla Vöröse k tomu, aby svou dizertaci, publikovanou v ediční řadě doktorských dizertací projektu CLIOHRES.net,⁶ vydal ve slovenštině, přestože stejně dobře vládne angličtinou a (samozřejmě?) maďarštinou. Knihu lze tedy číst i jako zprávu o badateli samém, o vývoji jeho uvažování, stejně jako svědectví o stavu, v němž je třeba se v rámci oboru vymezit vůči pojetím, které se přinejmenším části mladší badatelské generace jeví jako beznadějně antikvované a ideově i metodologicky nepřijatelné.

Milan DUCHÁČEK

---

5 Viz Pierre BOURDIEU, *Zúčastněná objektivace: Huxleyho přednáška*, Biograf. Časopis pro biografickou a reflexivní sociologii, č. 30, 2003, s. 3–17, zejm. s. 9, 12–15.

6 Viz <http://www.cliohres.net/>. Recenzovaná práce je zde po registraci volně dostupná.

Adrian von ARBURG – Tomáš DVOŘÁK – David KOVAŘÍK a kol., *Německy mluvící obyvatelstvo v Československu po roce 1945.*

Brno, Maticе Moravská pro Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země a kultura 2010, 532 s. ISBN 978-80-86488-70-7

Kolektivní monografie zaštitěná jmény Adriana von Arburg, Tomáše Dvořáka a Davida Kovaříka se zabývá vysídlením německých obyvatel z českých zemí po roce 1945. Soubor je rozčleněn do tří kompaktních celků. První (*Dosavadní výzkum, perspektivy a metody*) se soustředí na teoretickou bázi, ale též na shrnutí dosavadního výzkumu a na možnosti jeho pokračování. Druhý (*Regionální výzkumy*) zahrnuje analýzy konkrétních regionů zejména z českého pohraničí, ale i shrnutí výzkumu týkajícího se slovenských Němců. Třetí (*Nová témata, nové kontexty*) nemá společného jmenovatele, jedná se o soubor statí na různá dosud málo zpracovaná témata v souvislosti s poválečnou situací německého obyvatelstva, například příspěvek od Sandry Kraislové *K etnické identifikaci a jazykové situaci německé menšiny na Chomutovsku po roce 1945*, od Adriana von Arburg *Problematika návratu „neprávem odsunutých“ osob v projednávání ústředních státních orgánů*, od Matěje Spurného KSC a „naši Němci“ (1945–1955) *Mezi nacionalismem, internacionalismem a pragmatismem*.¹ Následující zhodnocení se bude soustředit na první dva celky s ohledem na české pohraničí.²

I. Dosavadní výzkum, perspektivy a metody

Jak plyne z názvu publikace, ve kterém se nehovoří o Němcích, ale o „německy mluvícím obyvatelstvu“, teoretickým východiskem editorů/autorů, sdružených okolo průkopníka na poli vysídlení českých Němců Tomáše Staňka, je kritický přístup k užívaným pojmům a zohlednění dobového myšlení: „*Etnická pří-*

1 Další příspěvky ve třetí části jsou: René PETRÁŠ: *Specifika právního postavení Němců na počátku komunistické éry*, Jiří NĚMEC: *Několik poznámek o německých profesorech v českých zemích v hodině porážky*, Petr SEDLÁK: *Jmenují se Emil Beer aneb pokus o životopisné porozumění*, Otakar KIRSCH: *Němečtí muzejníci v Československu po roce 1945 na příkladu působení Karla Jüttnera v poválečném Mikulově*, Vladimír ČERNÝ: *Procesy s příslušníky nacistického bezpečnostního aparátu v Brně a jejich osudy 1945–1956*, Andrea LNĚNIČKOVÁ CHROBÁKOVÁ: *„Malý“ retribuční dekret a německy hovořící obyvatelstvo v Ostravě v letech 1945–1948*.

2 Autorka recenze se soustředila jen na české pohraničí, neboť k tomu se cítí být odborně způsobilá, z tohoto důvodu zůstaly stranou recenzního zájmu dvě studie týkající se Slovenska: Soňa GABZDILOVÁ-OLEJNÍKOVÁ: *Specifická postavenia karpatských Němcov na Slovensku po druhej svetovej vojne (v porovnaní so situáciou Nemcov v Čechách a na Morave)* a Milan OLEJNÍK: *Dopad represívnych opatrení na postavenie nemeckého obyvatelstva na Slovensku v rokoch 1945–1946*.

slušnost je myšlenkovým konstruktem a nelze ji aplikovat jako objektivní a jednoznačné kritérium kritického výzkumu [...] ale je nepochybné, že třídění lidí podle etnické příslušnosti tehdejší úřady, ale i většina kategorizovaného obyvatelstva sdílely jako dané a přirozené. Tento významný fenomén je zkrátka součástí historické reality, nelze jej přemostit nebo eliminovat žádnou v současnosti rezonující teorií. Na druhé straně stále narážíme na stopy dokumentující fakt, že desítky, ale možná i stovky tisíc československých obyvatel si před druhou světovou válkou, ale zejména během ní a po jejím skončení, nebyly svou národností příliš jisty, pokud se tou otázkou vůbec zabývaly.“ (s. 11)

Stručné zamyšlení nad výzkumy poválečných „německých problematik“ v českých zemích (Tomáš Staněk) obsahuje shrnutí dosavadního výzkumu s důrazem na pole, kde dosud výzkum chybí. Výčet kategorií, do kterých bylo německy mluvící obyvatelstvo určené k vysídlení po roce 1945 řazeno (specialisté, lidé ze smíšených manželství a rodin, lidé národnostně nevyhranění, německy mluvící Ž/židé, Rakušané, antifašisté a váleční zajatci), je zde doplněn důrazem na bílé místo české historiografie, jímž je soužití zůstavších německy mluvících obyvatel s novými osídlenci.

Příspěvek Adriana von Arburg (*Jak dál ve výzkumu poválečného postavení německy hovořícího obyvatelstva v českých zemích. Několik úvah k diskusi*) upozorňuje na chybějící diskusi mezi badateli věnujícími sledovanému tématu a vytyčování nových polí pro výzkum. Vytvoření badatelské platformy v oblasti problematiky německého osídlení by bylo jistě funkčním nástrojem, stejně jako centrální evidence příspěvků. Také Arburg provádí inventuru stavu výzkumu, jeho fází, proměn zaměření a vnějších limitů. Zmiňuje především, že výzkum před rokem 1989 byl často omezován tím, že vysídlení bylo bráno jako „historicky nutný“ čin, po roce 1989 se pro změnu bávalo odděleně na poli vysídlených a nových osídlenců. Důraz byl kladen na normativizaci, a výzkum se proto příliš zaměřil na roli centrálních úřadů, málo se zohledňovala konkrétní či regionální aplikace zákonů a vyhlášek, případně docházelo k opačnému stavu, kdy byly regionální materiálové výzkumy zpracovávány bez ohledu na centrální archivy. Další interpretační mezery souvisí podle Arburga s „implicitním nebo explicitním operováním s údajnými historickými nutnostmi a údajnými zákonitostmi, které upozadňují individuální odpovědnost historických aktérů a otázky možných alternativ skutečného běhu událostí. Obzvláště v kulminační fázi zčásti zbytečně konfrontačně vedené debaty o ‚sudetoněmecké otázce‘, kterou lze klást do období 1999–2004, se uvnitř historické obce ukázalo, jak úzce se někteří představitelé oboru stále cítí svázáni s projektem etnického národa a jeho obhajobou v minulosti i současnosti.“ (s. 37) Tradiční interpretace vztahující se zejména k období tzv. divokého odsunu (zde označován jako

mezinárodně neschválené vysídlení) jsou terčem Arburgovy setrvalé kritiky.³ Autorský kolektiv kolem dua Arburg–Staněk má naopak tendenci vyzdvihovat konkrétní odpovědnost státu, státních orgánů a jimi pověřených institucí či jednotlivců. Výše citovaná tendence ale dle Arburgova mínění pomalu mizí, výzkum se „odetničuje“ a internacionalizuje. Přesto se stále „objevují texty, v nichž je čtenáři sugerována nějaká společná kolektivní (většinou etnická) identita sdílená čtenářem, autorem a částí historických aktérů. Zdánlivě stylisticky podružné obraty typu: „na našem území“ (místo: „na území českých zemí“), „naš prezident“ (místo „prezident XY“, čili „československý prezident“), „naši představitelé na mírové konferenci“ (místo: „českoslovenští představitelé“) mohou skrývat vážný problém. Takovéto formulace nejen nesvědčí o zdravém odstupu autora od objektu jeho výzkumu, ale jsou navíc přinejmenším iritující pro mnoho zahraničních kolegů, [...] tento kolektivní schematismus může vést ke značně deformovaným projekcím minulosti. Jako žádoucí se tedy jeví také oprostít se od esencialistického pojmu národa, bez něhož nelze pochopit komplexní fenomén vytváření a přetváření národních identit v celé jejich dimenzi. V této souvislosti je třeba poukázat na to, že výklad minulosti skrze jisté národní – v prostředí střední Evropy to tradičně znamená národnostní – prizmata samozřejmě také oslabuje senzibilitu vůči jiným, možná dokonce silnějším a dlouhodobějším hybným silám (sociálním, hospodářským, mocensko-politickým aj.) a alternativním či paralelním identitám (zemské, náboženské aj.) v historii.“ (s. 39–40) Citovaná pasáž je jednou z nejsilnějších a nejlépe formulovaných tezí celého teoretického úvodu. Popisovaný problém je naneštěstí velmi častý, objevuje se mj. ve studentských pracích. Bez kritické reflexe kolektivního schematismu však nelze český (ve smyslu zemský) dějinný narativ zkoumat. Na druhou stranu je jasné, že zohlednit toto východisko a rámec analýz je velice náročné.⁴

Arburg se dále věnuje otázce etnicity, jež je často vnímána jako cosi neměnného, přestože je vždy třeba mj. zohlednit obyvatelstvo etnicky nevyhraněné, popřípadě obyvatele, jimž byla etnicita státem či okolím vnucená. Podle Arburga musí historik či historička umět pracovat s dobovou terminologií a s tím, jak byla etnicita dobově chápána, ale nepřejímat dobový diskurz do současné interpretace a reflektovaně používat jazyk pramene. Stručně řečeno, základem dobré analýzy je solidní práce s prameny a teoretická reflexe.

Na závěr Arburg v hrubých rysech nastiňuje, jak by měl výzkum pokračovat a na jaké témata se zaměřit: Angažmá státu v managementu identit, německou menšinu v padesátých letech, dějiny každodennosti, oběti poválečných perzekucí, práci s prameny uloženými v německém Spolkovém archivu –

3 Srov. recenzi publikace *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951, dokumenty z českých archivů*, MH 2/2011, s. 77–85.

4 Srov. též recenzi monografie Lászla Vöröse v tomto čísle MH.

Lastenausgleichsarchiv v Bayreuthu, kde jsou, což již Arburg nekonkretizuje, v tzv. Ostdokumentation mj. uloženy vzpomínky pamětníků zachycené spolkovými úřady ve čtyřicátých a padesátých letech 20. století,⁵ studium tzv. Heimatliteratur (mimo monografií a studií nelze vynechávat ani tzv. vyhnanecké časopisy, které se většinou vztahují ke konkrétním regionům), zachycení vzpomínek pamětníků a problematika německých válečných zajatců a vězňů. Mimo vytyčení témat apeluje Arburg na centrální soupis kvalifikačních prací, výchovu dorostu a popularizaci sledované problematiky.

Tomáš Dvořák v příspěvku *Bádání o německém obyvatelstvu v poválečném Československu, problémy jeho vymezení a širší kontextualizace* apeluje na propojení výzkumu vysídlení s dalším vývojem: „Sebevíce hluboké poznání průběhu poválečného vysídlení německého obyvatelstva nebude mít valného smyslu, je-li vnímáno jako vydělený problém, odehrávající se ve vzduchoprázdnu bez souvstažnosti k interpretacím podstatných otázek poválečného vývoje české společnosti a státu. [...] Je-li základním problémem českých soudobých dějin alespoň pro období do začátku 50. let analýza české cesty k totalitě, zde se, jakoby otázka „likvidace“ německé menšiny a vybudování národního, resp. národnostně homogenního státu stála na vedlejší koleji coby téma, které v rámci řešení tohoto problému není nosné. (s. 56–57) Dvořák považuje za nutné vyhodnotit důsledky „národní revoluce“ a popsat, jak a do kterých sfér společnosti se otiskla. Zároveň zdůrazňuje, že nelze uvažovat pouze v kategoriích zrady, viny a hrdinství.

Táže se, zda lze chápat vysídlení německy mluvícího obyvatelstva pouze jako tragické a nutné vyústění česko-německého soužití. Je možné použít i jinou optiku? Je nutné pokládat otázky stále výrazně dichotomicky? Tvrdí, že ve výzkumech je stále patrná otázka národnostní, a to na obou stranách. Jiný je německý a český pohled, oba diskurzy fungují v „naprosto nekompatibilních operačních systémech“, a jedná se tak často o „mimoběžné monology“. (s. 60) Uvažuje proto, zda je hlavním problémem jen rozdílná národnostně podmíněná interpretace narativu, nebo i spor mezi kritickým dějepiscectvím, ideologií či nacionálním determinismem.

II. Regionální výzkumy

První příspěvek druhé části pochází opět od Tomáše Dvořáka: *Brno a německé obyvatelstvo v květnu 1945 – Pokus o anatomii historické (ne)paměti*. Narozdíl od ostatních příspěvků týkajících s českého pohraničí se nejedná o klasickou popisnou regionální sondu, ale o problematizaci místně i časově

⁵ Další, Arburgem nezmiňované prameny ke studiu vysídlovaných německy mluvících obyvatel se nacházejí i v Mnichově v Bayerisches Hauptstaatsarchiv München – fond Sudetendeutsches Archiv.

relativně sevřené kauzy a o analýzu heuristicko-metodologickou. Autor se zaměřuje na květnové vysídlení dvaceti tisíc německých obyvatel z Brna a konstatuje, že z hlediska kritického dějepiscetví jde o událost těžko uchopitelnou, a to zejména pro nános různých verzí historické paměti včetně organizovaného i spontánního zapomínání. Historická paměť osciluje mezi idealizovanou verzí spořádaného a nutného vysídlení bez významných excesů a variantou, která hovoří o pochodu smrti, genocidě, spiknutí, konspiraci KSČ apod. Autor zmiňuje odborná, publicistická, beletristická a dramatická díla, která v ožívování různých verzí paměti hrála roli. V druhé části pak Dvořák popisuje pramennou základnu pro sledovanou kauzu. S dalšími regionálními příspěvky jeho sondy spojuje problematika zkoumání obecních kronik. Ač se jednalo o nebývale početný pochod, při kterém docházelo k mnoha excesům, v obecních kronikách obcí, kterými brněnský pochod směřoval ke státní hranici, nejsou zmínky o něm prakticky vůbec zachyceny. Hlavním důvodem pravděpodobně bude, že kroniky bývaly dopisovány zpětně, tedy v době, kdy už byla jedna z verzí historické paměti oficiálně zakódovaná.

První ze čtyř regionálních sond týkajících se českého pohraničí je příspěvek Kateřiny Lozoviukové *Němci v Liberci po druhé světové válce*. Text je rozdělen na kapitoly o tamním sběrném středisku, o vysídlení a uzavírá pojednáním o trestech podle malého a velkého retribučního dekretu, což je v knize ojedinělé. Kvalitní popis na rozdíl od dalších příspěvků postrádá teoretický rámec, autorka předkládá zejména čísla. Podobně jako v případě dalších regionálních sond je však právě shrnutí pramenného bádání pro další pojmání problému tím nejpodstatnějším, neboť i přes odlišná badatelská východiska umožňují alespoň částečnou komparaci situace v jednotlivých regionech. Jedním z ukazatelů rozdílných projevů vysídlování je poměr mezi vysídlenými v rámci tzv. mezinárodně neschváleného vysídlování v roce 1945 a těmi, kdo skončili v transportech v rámci tzv. mezinárodně schváleného vysídlování.⁶

6 Ač je to nad rámec recenze, nechme zaznít některá čísla, která lze srovnávat s jinými regiony: V rámci mezinárodně neschváleného vysídlování bylo přes liberecké sběrné středisko vysídleno 58 000 německy mluvících obyvatel. (Včetně 8 000 říšských Němců.) V období hlavní vlny mezinárodně schváleného vysídlení, tedy v roce 1946, bylo přes sběrné středisko vysídleno 41 971 lidí v 36 transportech, z toho 13 jich směřovalo do západní zóny a 23 do východní zóny poraženého Německa. Většina vysídlovaných byly ženy, děti a starci. Jako důvod uvádí Lozoviuková, že muži padli na frontě nebo skončili ve spojeneckém zajetí. Pomíjí však fakt, že mnozí se z války vrátili a byli následně vysídleni se svými rodinami, někteří se mohli nacházet v internačním středisku či ve vězení. V roce 1946 již byl kladen důraz na vysídlování úplných rodin.

V tzv. dodatečném vysídlování, převážně v roce 1948 bylo z Liberce vypraveno 8 transportů, kde se už objevují muži v produktivním věku, což si Lozoviuková vysvětluje tím, že vysídlování byli navrátilci z fronty souzení a nasazení na práci. Otázkou je, zda na navrátilce z fronty nebylo už trochu pozdě, nicméně mnoho z oněch mužů v produktivním věku zcela jistě byli lidé s dočasným vyřazením z odsunu z důvodu průmyslové nepostradatelnosti, tedy takzvaní specialisti, což Lozoviuková neuvádí. Popisuje však i antifašistické komise a transporty antifašistů. Z Liberecka bylo vysídleno 6240 antifašistů, z toho 4443 do sovětské a 1807 do americké okupační zóny. Lozoviuková zmiňuje, že k vysídlování

Problémem je, že Lozoviuková uvádí různé počty, některé se vztahují k Liberci městu, jiné k okresu Liberec, další ke sběrnému středisku (poslední je pro srovnání s jinými regiony hůře využitelné). Je škoda, že v kolektivním projektu nebyly definovány parametry, které by byly závazné pro všechny autory, takové srovnání bylo jistě zajímavější (pro základní představu jádro dat umožňujících komparaci uvádím v poznámkách).

Text *Němci na Jindřichohradecku po roce 1945* od Davida Kovaříka se soustředí na stav zpracování pramenné základny, což je cenné pro další badatele. Pojednává jak o regionálních archivech (Státní okresní archiv, fond Okresního úřadu a méně neuspořádaný fond Okresního národního výboru, Archiv bezpečnostních složek), tak o dobovém tisku a sekundární literatuře. I přesto, že se zdánlivě jedná o suchá data, je zajímavé porovnat, v jakém stavu zpracování a přístupnosti jsou klíčové regionální fondy pro tematiku vysídlování německy mluvícího obyvatelstva a jak s těmito fondy badatelé zacházejí. Teprve pak je možné srovnávat regionální paralely jak v pramenné základně, tak v samotných vysídlovacích akcích.

Jedním ze základních heuristických problémů jsou počty německy mluvících obyvatel v roce 1945, proto je často nutné vycházet i z dat vzešlých z posledního československého sčítání lidu v roce 1930. Kovařík charakterizuje region i z hlediska zaměstnání a politické orientace a jeho příspěvek je kromě metodologického uchopení zajímavý i snahou zohlednit německý pohled, což je výrazně patrné v popisu konce války: „*Mezi 8. a 9. květnem 1945 byl jindřichohradecký okres osvobozen (z pohledu většiny místního německého obyvatelstva obsazen) vojsky Rudé armády.*“ (s. 161) Pořádek v prvních květnových dnech zajišťovala armáda a místní stanice SNB. Zajímavé je, že autor nezmiňuje Finanční stráž, která v jiných příhraničních regionech hrála klíčovou roli. Autor (jak je typické pro okruh historiků kolem Arburga a Staňka) přikládá důležitou roli postojům a náladám československého obyvatelstva, detailněji je však nerozebírá.

V roce 1945, kdy v rámci regionu došlo k hlavní vysídlovací vlně, bylo odsunuto do Rakouska 12 000 lidí, tedy cca 70 % německého obyvatelstva.⁷ I Kovařík pátral v obecních kronikách a denním tisku po zápisech

---

antifašistů docházelo i v letech následujících.

7 V roce 1930 žilo v politickém okrese Jindřichův Hradec 48 818 obyvatel v 95 obcích, z toho 16 895 Němců (34,6 %), s tím, že v 57 obcích tvořili většinu, tu měli prakticky i v celém soudním okrese Nová Bystřice. Část okresu Jindřichův Hradec byla po okupaci československého pohraničí připojena spolu s jižní Moravou k župě Dolní Dunaj, zbylá část zůstala v protektorátu. V roce 1945 bylo vysídleno cca 12 000, tedy 70 % německy mluvících obyvatel do Rakouska (a pak dále do Německa). Část zbylých 4 000 Němců se podle Kovaříka v roce 1946 legálně vystěhovala nebo utekla, popřípadě byla vysídlena v rámci tzv. mezinárodně schváleného vysídlování, který na Jindřichohradecku začal až v červnu roku 1946, do listopadu bylo vypraveno celkem 10 transportů na různá místa. Část německy mluvících obyvatel byla ještě vysídlena v tzv. dodatečných odsunech 1947–1950 (cca 400–500 lidí), část rozptýlena do vnitrozemí,

dokumentujících tyto zásadní migrační pohyby. Přestože se vysídlení týkalo několika obcí, kde kroniky vedeny byly, téměř žádné zápisy se zde nenachází. Na závěr autor zdůrazňuje, jak je důležité a zajímavé sledovat osudy vysídlených za hranicemi. S tím nelze než souhlasit, většina odborných textů české proveniencce totiž končí s výzkumem na hranicích.

Text *Německy mluvící obyvatelstvo na Českobudějovicku po roce 1945. Stav bádání, prameny, metody, perspektivy* je dílem Jiřího Petráše, jenž publikoval na sledované téma i monografii, což rozhodně není typické pro všechny regiony.

Přestože k Českobudějovicku bylo dle autora ve srovnání s jinými regiony publikováno relativně mnoho studií (výčet uvádí i četné kvalifikační práce vzešlé z Jihočeské univerzity), považuje stav bádání za neuspokojivý.

Petráš pracuje invenčně s pramennou základnou, což mu umožňuje hlubší vhled do problému. Vedle typických regionálních a celostátních archivů pracoval například s fondem Děkanského úřadu Českých Budějovic, s matrikami zemřelých a ohledacími listy, s archivem nemocnice, archivem centrálního hřbitova atd. Díky těmto materiálům je pak schopen mnohem podrobněji doložit např. počty sebevražd a vražd zejména v roce 1945 a detailněji sledovat konfiskace majetku. Výčet zakončuje apelem na využívání muzejních fondů, podnikových archivů a s jistou opatrností i výsledků bádání metodou oral history. Upozorňuje také na nutnost respektovat daný prostor a čas a na ošidnost posuzování minulosti prizmatem současnosti.

V další části se Petráš detailně věnuje analýze počtu sebevražd, zmiňuje několik konkrétních kauz, zejména ve světle archivních pramenů, resp. i nápadných mezer v zápisech hřbitovních knih.⁸

Posledním příspěvkem týkajícím se českého pohraničí je text Václava Kašky *Německy mluvící obyvatelstvo v politickém okrese Žamberk v letech 1945–1948*. I Kaška začíná popis žambereckého regionu po druhé světové válce spíše teoreticky, nezabývá se však pouze heuristikou, ale i teoretickými koncepcemi „vypůjčenými“ ze sociálních věd, čímž navazuje na úvodní teoretické stati editorů. Zmiňuje například *linguistic a/* nebo *cultural turn*, uplatňování antropologických a sociologických konceptů, které umožňují blíže rekonstruovat a hlouběji pochopit lokální každodennost, rozpoznat sociální sítě aktérů, seznámit se s intencemi skupin a jednotlivců a rekonstruovat mnohotvárnou sociální praxi. Kvituje posun, který v historiografii nastal po roce 1989, resp.

---

minimum zůstalo.

⁸ Petráš uvádí, že v roce 1945 bylo v Českých Budějovicích 8 000 Němců, v okrese pak cca 9500. V roce 1945, resp. do poloviny ledna 1946 byla vysídlena, nebo uprchla většina českobudějovických Němců, v roce 1946 jich bylo evidováno pouze 3840, ti byli z velké části transportováni v rámci tzv. soustavného odsunu ve 12 transportech. Jedná se tak v kontextu v knize otištěných studií o nejméně německou oblast.

vzednutí vlny zájmu o česko-německou problematiku a vysídlení německy mluvícího obyvatelstva, ale zároveň varuje, že „*tato určitá proměna narativu má jistě své limity kupříkladu v tradiční, sociálně konstruované a společností strukturující dichotomii my – oni, respektive my a ti druzí.*“ (s. 196)

Kaška zmiňuje několik regionálních příspěvků věnujících se německým obyvatelům a tvrdí, že na rozdíl od sousedních regionů je Žamberecko v této dějinné epoše prakticky nezmapováno. Rozhodl se tedy pro faktografickou a chronologickou linii na základě studia archivních pramenů, aby bylo následně možné na sebraném materiálu praktikovat výše zmíněné metody. I zde vyplynul na povrch zásadní problém - mnoho archivů měst a obcí dosud není zpracováno. Kaška však jako jediný z autorů publikace uvádí komplikace způsobené ochranou osobních dat, na základě čehož mu nebyly zpřístupněny jmenné seznamy jednotlivých transportů.⁹

***

V souhrnném náhledu je zřejmé, že teorie v úvodní části publikace jde mnohem dál než praxe, resp. než regionální výzkumy. Není to překvapivé, nejedná se o specifikum recenzované knihy, ale odraz celkového stavu výzkumu. Jako přemostění mezi teorií a regionálními sondami by v knize mohl posloužit jakýsi meziúvod, shrnující v kontrastu s teoretickými koncepty a výzvami specifika a obtíže regionálního bádání. V případě většiny regionů je výzkum teprve v počátcích. Je otázkou, nakolik stav regionálního pohraničního bádání ovlivňuje fakt, zda se v místě nachází či nenachází univerzita. Škoda, že na toto téma neexistuje výzkum, ani editoři či autoři se nad tím nezamýšlejí.

Poměrovala-li by se vzletná teorie s konkrétními výzkumy, pak by v mnoha bodech muselo být konstatováno její nenaplnění. Budou-li se hodnotit oba celky zvlášť, pak nelze než konstatovat, že se jedná o publikaci velice podnětnou jak v rovině teoretických inspirací, tak konkrétních výzkumů. I pokud se badatel či badatelka soustředí na jiný region, může zde najít mnoho podnětů k tomu, jak s výzkumem regionu začít nebo o jaké prameny ho rozšířit. Typickým problémem, kterému se ani editoři tohoto sborníku zcela nevyhnuli, je však formální rozdílnost regionálních příspěvků. Komparace situace v popsaných regionech, jež byla bezesporu jedním z cílů publikace, je proto poněkud

9 V roce 1930 se v politickém okrese Žamberk (celkem 79 obcí) nacházelo 52 921 obyvatel, z toho 22 702 Němců (43,3 %), zejména na severu okresu. Německá menšina byla vklíněna mezi české Náchodsko, od severomoravského osídlení byla oddělena horským masivem Jeseníků. V květnu a červnu došlo k neorganizovanému vysídlování do Kladska, které už patřilo pod polskou správu, vysídlení Němci byli tamní správou dále přesídlováni na území obsazeného Německa. V roce 1945 v rámci tzv. divokého odsunu bylo vysídleno cca 10 000 Němců, což odpovídá zhruba 40–45 % všech německy mluvících obyvatel. Zajímavé je, že během roku 1945 nebylo v regionu žádné internační ani sběrné středisko, vzniklo až zkraje jara 1946, první organizovaný transport byl vypraven až 24. 5. 1946. Ze sběrného střediska odešlo celkem 12 transportů po cca 1200 lidech, první a poslední do západní, zbytek do východní zóny. Sběrné středisko bylo zrušeno už v červnu 1947. Kaška jako jediný nastiňuje i počátky nového osídlení.

obtížná a zajímavé informace z konkrétních regionů, zmapování stavu bádání i různé metody práce s prameny tak poněkud ztrácejí na hodnotě. Jako řešení se nabízejí závazné parametry pro příspěvky (např. sledovanou oblastí mohl být okres, mohla být sledována konkrétní léta a přesněji vymezené procesy a děje). Zároveň je jasné, že pro dodržení hypotetických definovaných parametrů by u některých badatelů bylo potřeba zpracování tématu prohloubit, na což žel často chybí finance. I proto představuje část publikovaných příspěvků přepracované verze starších textů. Jedná se však o podobně uchopená témata a jistá míra srovnání tedy možná je. Nezbývá než doufat, že se snad časem podaří najít v badatelském okruhu lidí zabývajících se vysídlováním německy mluvícího obyvatelstva katalyzátora a organizátora, který by, jak si přeje i Adrian von Arburg, dokázal bádání do té míry sjednotit, že by bylo možné jednotlivé výzkumy koordinovat, plánovat a jejich výstupy centrálně evidovat.

Tamara NOVÁKOVÁ

Drahomír JANČÍK – Eduard KUBŮ (eds.), *Nacionalismus zvaný hospodářský: Střety a zápasy o nacionální emancipaci/ převahu v českých zemích (1859–1945)*.

Praha, Dokořán 2011, 735 s., ISBN 978-80-7363-351-6

„Přes veškeré podnikatelské iniciativy i snahy o ofenzivní prosazování českého hospodářského nacionalismu nebyla česká kapitálová síla v Čechách, resp. českých zemích ani před první světovou válkou, ani v jejím závěru tak velká, aby se mohla rovnat německé. Tento handicap pak Češi roku 1918 i později politicky vyvažovali tím, že se ocitli na straně vítězů, a díky tomu si mohli vybudovat ‚svůj‘ vlastní stát.“ (s. 78)

Autorský kolektiv tvořený zejména členy Ústavu hospodářských a sociálních dějin Filozofické fakulty UK vydal práci, která si klade za cíl popsat stav dosavadního bádání v relativně opomíjené části českých sociálních a hospodářských dějin – hospodářského nacionalismu. Kniha je časově ohraničena lety 1859–1945, místně si pak všímá prostor Čech, méně Moravy a rakouského prostoru, téměř vůbec oblasti Slovenska a Podkarpatské Rusi. Výpravná, více než sedmisetstránková publikace je členěna do tří hlavních celků podle období: první světové války, první republiky a let 1938–1945. Je doplněna bohatým obrazovým materiálem, tabulkami, grafy a také místním a jmenným rejstříkem.

Jednotlivé větší celky jsou uvozeny základními studiemi, které jsou doplňovány exkursy buď do regionálních dějin, či ke konkrétním tématům. Prostoru se tak dostane českým i německým hospodářským spolkům, sporu o „rodnou hroudu“, nostrifikaci či pozemkové reformě. Texty jsou připravovány se zvláštním zřetelem na česko-německé soupeření a významnou úlohu v nich hraje Živnobanka.

Hospodářský nacionalismus byl nedílnou součástí emancipace českého národa před první světovou válkou. Dominantní postavení ve výrobním a hospodářském segmentu drželi němečtí (v knize často zmiňováni jako německo-židovští) podnikatelé. Česká cesta byla zpočátku charakterizována jako nacionalismus konzumní, který definuje nákup zboží či služeb Čecha Čechem jako projev vlastenectví. Výrazným českým specifíkem bylo také vytvoření sítě finančních svépomocných organizací – kampeliček, které výrazně urychlily hospodářský vzestup českých zemí. Teprve od šedesátých let 19. století dochází k rozvoji nacionalismu kapitálu (zejména se zakládáním první ryze českých vlasteneckých bank) a také trhu práce.

Zajímavou rovinnou textu je postavení nižších tříd ve společnosti, zejména dělníků. Zatímco ve středních a vyšších vrstvách obyvatelstva rezono-

vala idea hospodářského nacionalismu poměrně silně, autoři si pohrávají s myšlenkou, že zaobírat se původem zboží/služeb mohli pouze ti, kteří na to měli peníze a čas. Ostatní museli vyjít tak, jak uměli, dělníky nevyjímaje. U nich je zajímavé také sledovat odstranění nacionalismu (nejenom hospodářského) ve prospěch své sociální třídy.

Období první republiky je charakterizováno postupným uklidněním nacionálně-hospodářských třenic a zvýšením pragmatismu ze strany jednotlivých protagonistů. Mladý československý stát se sice snažil o uchopení dominantního hospodářského postavení do českých rukou, to se ale nikdy zcela nepodařilo. Došlo „pouze“ k omezení vlivu zahraničního (zejména německého a rakouského) kapitálu na chod československého hospodářství. Myšlenky hospodářského nacionalismu byly na denním pořádku zejména v oblasti pohraničí.

Čas válečných útrap je obsahově nejméně rozsáhlou částí knihy, což bohužel platí i z hlediska přínosu. Otázky spojené s hospodářským nacionalismem v protektorátu Čechy a Morava, otazníky v míře hospodářské kolaborace a další témata zůstávají i nadále moderní historiografií nezodpovězeny a představují tak výzvu do budoucna a cíl dalšího bádání.

Knihou *Nacionalismus zvaný hospodářský* přináší komplexní pohled na složitou problematiku hospodářských dějin a stává se tak povinnou četbou pro všechny, kteří se tímto tématem v daném období zabývají. Pro její objektivnost a čtivost ji však lze doporučit i široké čtenářské veřejnosti. Přestože se kniha vyhýbá některým tématům spojeným s fenoménem hospodářského nacionalismu zejména v období druhé světové války, jedná se o vynikající práci přínosnou nejen pro svoji širší záběru, ale i pro komplexní pohled, první v současné české historiografii.

Jiří TEJKAL

Zdeněk MÍKA, *Sporty a sportoviště: počátky tělesné výchovy a sportu v Praze.*

Praha – Litomyšl, Paseka 2011, 189 s., ISBN 978-80-7432-116-0

Kniha historika Zdeňka Míky je dalším příspěvkem nakladatelství Paseka k dějinám každodenní Prahy na přelomu 19. a 20. století. Po tramvajích, trzích, továrnách či nádražích přichází s dalším dílem zabývajícím se sportovní a tělovýchovnou činností. Jak je v této edici obvyklé, těžiště knihy spočívá zejména v archivních fotografiích, doplněných informacemi o jejich vzniku. Celkově je jich v práci více než dvě stě, jsou doplněny barevnými přílohami (plakáty, obrazy atp.), kniha je také opatřena základním seznamem literatury.

Publikace je rozdělena na dvě části – úvodní studii a fotografickou část. Text není spojujícím článkem provázejícím jednotlivá vyobrazení, ale samostatnou kapitolou. Míka na padesáti stranách přináší letmý pohled na sportovní dějiny Prahy, popisuje různé sportovní i tělovýchovné spolky a organizace. Text je velice zhuštěný, poněkud nepřehledný (není členěn na kapitoly) a místy postrádá logickou návaznost. Autor se zpočátku drží chronologického popisu dějin tělesné kultury, aby pak po několika odstavcích o Sokolu tento postup změnil na rozdělení faktické – tedy po jednotlivých spolcích či disciplínách. Text tak ztrácí vnitřní logiku a stává se „pouhým“ výčtem jednotlivých sportovních a tělovýchovných událostí. Relativně stranou, alespoň v textu, zůstávají sportoviště.

Obsahová stránka textu je dalším problémem. Relativní informační povrchnost lze snad omluvit omezeným rozsahem textu, předkládanému obrazu sportovního života však chybí jeho mnohostrannost. Jednotlivé sportovní obory, a v 19. století zejména, byly mezi sebou silně provázány a situace velice často generovala osobnosti, které byly zapojené do více sportovní spolků (např. Josef Rössler-Ořovský). Osudy těchto osobností jsou v knize roztrženy mezi jednotlivé odstavce (sportovní spolky), a tak uměle rozdělují obraz spolkového sportovního života ve své plastičnosti.

Výše uvedený přístup má však také jednu výhodu: urputná snaha oddělovat od sebe jednotlivá sportovní odvětví vede k tomu, že každý spolek je popsán v přibližně stejné délce. Tím se dostane prostor i pro sporty, které v dnešní době již neexistují: pushball (týmové vytlačování obrovského míče z prostoru druhého týmu), pushball na koních, jízda na trojkole či cvičení hasičů s žebříky.

Fotografická část textu přináší často dosud zcela neznámé vyobrazení a je jasnou devizou celé práce. Fotografie jsou mimo obvyklý popis doplněny často i tím, který závodník v daném zápase zvítězil atp. Kvalita zobrazení je na vysoké úrovni, příjemná je jejich velikost umožňující všimnout si i ma-

lých detailů. Obrazový materiál přináší fascinující pohled nejen na sportovní výkony samotné, ale také na módu spojenou s touto volnočasovou aktivitou a také jednotlivá (dnes již často zaniklá) sportoviště.

Téma sportu a tělovýchovy obecně je v poslední době sledováno se zvýšeným zájmem, zejména díky Všesokolskému sletu a 150. výročí založení Sokola. Práce zapadá svým smyslem do celé edice *Zmizelá Praha*. Vytknout lze poněkud těžkopádnou úvodní studii, která je ovšem kompenzována skvěle připravenou obrazovou přílohou. Přináší unikátní, do dnešní doby nezveřejněné fotografie jednotlivých sportů a sportovišť, a stává se tak důležitým pramenem k poznání dějin každodennosti v českém prostoru přelomu 19. a 20. století.

Jiří TEJKAL

Prerušená pieseň. Umenie socialistického realizmu 1948–1956.

Slovenská národná galéria Bratislava – Esterházyho palác 28. 6. – 21. 10. 2012

„*Stalin sa vrátil do Bratislavy, traste sa!*“ Podobná hesla lákala na výstavu, ktorou ve slovenském hlavním městě upořádala tamní Národní galerie (dále jen SNG), přičemž expozice slibovala být největší sbírkou umění socialistického realismu od roku 1989. V České republice se v posledních deseti letech uskutečnily tři akce podobného typu, na přelomu let 2002/2003 v Galerii Rudolfinum proběhla výstava Československý socialistický realismus 1948–1958, roku 2005 byly v Galerii U Křížovníků vystaveny (nejen) politické plakáty pod názvem Moc obrazů, obrazy moci. V pražském Mánesu mohli návštěvníci v roce 2009 zhlédnout neznámé autory výše zmíněného směru v projektu Socialistický realismus Československo 1949–1989.

Pod bratislavskou výstavou je podepsána kurátorka Alexandra Kusá, mimo jiné generální ředitelka SNG, žena, která před několika lety působila také v Moravské galerii v Brně, na Slovensku pak spravovala sbírku moderního a současného umění. Právě brněnské zkušenosti přý Kusou nasměrovaly na cestu, kterou se vydala i v SNG.

Inspirací pro název Prerušená pieseň se stal stejnojmenný film z roku 1959, který pojednává o lásce mezi gruzínskou lékařkou a slovenským vojákem v době druhé světové války. Kromě toho právě socialistický realismus znamenal jisté přerušování moderní tradice. Ambicí projektu bylo podat obraz umění té doby a zároveň odpovědět na některé časté i méně kladené otázky. Např.: „*Je veškeré umění objednané a koupené ze státních prostředků jako projev socialistického realismu z dnešního pohledu skutečně socialistickým realismem?*“ „*Jak posuzovat uměleckou kvalitu jednotlivých děl, k jaké normě umění ji lze vztahovat?*“ apod.¹

Expozice byla rozdělena do dvanácti částí, z jejich názvů vybírám aspoň ty nejvíce příznačné: Formulovanie novej minulosti, Nástup hrdinov na (výtvarnú) scénu, Velké úlohy nášho výtvarníctva či Privlastnený Martin Benka. Ještě než se podrobněji zaměřím na samotný projekt, musím upozornit, že na Slovensku panovala v oblasti umění trochu jiná situace než u nás, což zapříčinila na jedné straně odlišná výtvarná tradice, na druhé smířlivá politika Laca Novomeského.

Počátek výstavy uvedl návštěvníka do období krátce po skončení druhé světové války. Na Slovensku, stejně jako jinde v Evropě i ve světě, do-

1 Alexandra KUSÁ, *Prerušená pieseň. Umenie socialistického realizmu 1948–1956. Sprievodca výstavou*, s. 9.

cházel k reflexi tohoto neradostného období a ani výtvarná scéna nezůstávala pozadu. Existovala zde větší řada uměleckých skupin a svou tvorbu završovala moderna. Stále působila její starší generace, zároveň se ale začali prosazovat zástupci „mladší“ generace – jako Orest Dubay, Viliam Chmel, Ervín Semian ad. Výtvarnou scénu pak uzavírali absolventi Slovenské vysoké školy technické – Mária Medvecká, Ctibor Belan či Jozef Majkut. Na všechny umělce však čekala velká, ne vždy vítaná změna – Únor 1948.

Ten byl charakteristický nejen změnou poměrů, ale také, jak dokládala další část výstavy, novými výtvarnými náměty. Začaly vznikat obrazy a sochy státníků Československa a Sovětského svazu, radostných dělníků, práce v továrnách, zkrátka nová díla pro novou společnost. Za zmínku zde stojí portréty Antonína Zápotockého od Maximiliána Schurmana, obrazy, kterým nelze upřít vysokou uměleckou kvalitu a věrohodnost. Oproti tomu Stalinův portrét od Júlia Bukovinského stejných hodnot nedosahuje ani náhodou.

Rozličná díla byla často zhotovována na státní objednávku, jejíž mechanismus vyhlásování, vybírání a konečného schvalování bratislavská expozice pěkně zmapovala. Umělci si mohli „vybrat“ z takových námětů jako Boj za mír, Boj dělnické třídy, Osvobození Rudou armádou, Boj proti fašismu, Únor 1948 či 5. a 9. květen. Za zmínku stojí obraz Júlia Bukovinského *Klement Gottwald a Viliam Široký v Košiciach na mierovej konferencii v roku 1938*.

Dalšími velkými náměty se stala sklizeň (vždy bohaté) úrody. Obraz Ladislava Čemického s názvem *Nastali nové časy* zachycuje žně. V přední části díla stojí dva zemědělci, starší s kosou a v kroji, mladší v montérkách, za ním projíždí traktor. Oba muži spolu jistě hovoří o výhodách nového hospodářství. Bezpochyby největším tématem bylo Slovenské národní povstání. To zachycuje mnoho děl, jednalo se o dobu, kterou mnozí umělci zažili na vlastní kůži. Partyzáni platili za bezmála romantické hrdiny a v neposlední řadě to byl námět nanejvýš přitažlivý. Za všechny zmíním alespoň Jána Mudrocha a jeho *Partizánku na stráži pod Rozsutcom* či Ladislava Gudernu (*Lúčenie*).

Zvláštní pozornost byla věnována malíři Martinu Benkovi (1881–1971). Tento umělec patřil na přelomu čtyřicátých a padesátých let ke stálícím slovenského malířství, pro mnohé byl dokonce jeho synonymem. Byl však označen za představitele tzv. vysloveného formalismu, tedy abstraktního umění. Jednalo se v podstatě o paradoxní situaci, protože Benkovy obrazy byly natolik „univerzální“, že se mohly hodit k oslavě každého režimu. Tehdy se však soudilo, že jeho díla nekorespondují s určujícími sovětskými vzory. Nakonec byl Benka rehabilitován, ale bylo to v době procesů s tzv. buržoazními nacionalisty, kdy se do vězení dostal sám Laco Novomeský (jemuž byl ovšem v roce 1956 zbytek trestu odpuštěn). Za všechna Benkova díla uvedu alespoň *Lud umeniu – umenie ľudu* (návrh opony pro Slovenské národní divadlo v Bratislavě), *Račianske vinobranie* či *Politické školenie*.

Další zajímavá část expozice byla věnována socialistické architektuře. Závěr výstavy pak patřil Nedorozumeniu so sorelou, tedy dílům, jež odrážela víru ve vlastní cestu umění socialistického realismu. Po formální stránce tito autoři pokračovali v moderní tradici nebo se vraceli k starším uměleckým vzorům – rané renesanci či impresionismu, obsah však podřídili nové době (Július Němčík *Mliekarka*, Ladislav Guderna *Cvernová továreň* či Štefan Bednár *Partizáni pod Prašivou*).

Prerušená pieseň byla výstava velmi pěkná, kurátorce se podařilo shromáždit úctyhodné množství obrazů, kreseb, grafiky, sochařských děl a architektonických návrhů, které by jinak ležely zapomenuté v tmavých depozitářích. Přece jen bych ale měla drobné výhrady. V prostorách expozice byla tři zákoutí, která evidentně potřebovala vyplnit nějakým materiálem a zcela nekorespondovala s celkovou koncepcí. Do jednoho koutku autoři instalovali vyvěšené telefonní sluchátko (s nadpisem *Nemluv, nevíš, kdo tě poslouchá*). Evidentně šlo o poněkud násilnou evokaci všudypřítomného fyzlování. Další prostor oživovala malá dobová knihovna s několika plakáty na stěnách a konečně ve velké rudé místnosti běžel zvukový záznam procesu s Miladou Horákovou. Možná právě posledně zmiňovaný prostor by zasloužil větší komentář, než který byl na výstavě k dispozici.

Drobné výhrady mám i ke katalogu. Jednotlivé pasáže sice přesně kopírují panely z výstavy, ovšem myslím, že by nebylo na škodu přidat poněkud obsáhlejší komentář. Ale třeba nestačily finance. V seznamu literatury cituje Alexandra Kusá práci Vladimíra Macury *Šťastný věk*. Macura je v katalogu uveden dvakrát – jednou chybně jako Václav. Zároveň zde autorka cituje obě vydání téže knihy. (s.131) Bohatě by stačilo jedno. Ale to jsou spíš jen drobné vady na kráse.

Prerušená pieseň byla projektem více než zdařilým, až jsem zalitovala, že jsem se nemohla zúčastnit i doprovodných programů. Předpokládám, že veřejnost nebude k těmto druhům výstav nadále přistupovat jednoznačně, což dokázala i skutečnost, že krátce po otevření expozice někdo natřel Stalinovu sochu, stojící před vchodem do SNG, rudou barvou.

Alžběta ČORNEJOVÁ

První dámy ...osud? ...poslání? ...úděl? (Život v paprscích slávy – v šeru neviditelnosti)

Středočeské muzeum v Roztokách u Prahy, 27. 10 2011 – 29. 2 2012

Je asi těžko představitelné, že by se samy od sebe sešly na jednom místě intelektuálka, nevzdělaná služka, posluchačka Sorbonny, dělnice, herečka, odbojářka, překladatelka, disidentka, přesvědčená komunistka a ekonomka a měly si dlouze o čem povídat. I přes tyto rozdíly a názorové rozpory se paní Charlotta, Hana, Marta, Marie, Božena, Irena, Viera, Olga, Dagmar a Livie „setkávají“ relativně často a jejich naprosto odlišné životní osudy jsou srovnávány. Obvykle bývají k podobným příležitostem přivzány ještě Alice a Milada, případně Marie a Magda. Řeč je samozřejmě o prvních dámách, manželkách prezidentů Československé, resp. České republiky a opomenuty nezůstávají ani dcery, které vystupovaly na veřejnosti vedle svých otců-vdovců, resp. ženy, které byly manželkami pozdějších prezidentů, ale v době jejich nástupu do funkce již po jejich boku nestály.

Životní osudy manželek významných mužů, natož prezidentů, jsou jistě lákavým tématem, které dokáže oslovit širokou veřejnost. V Čechách biografie prvních dam zdařile zpracoval publicista a literární historik Pavel Kosatík, jehož úspěšná kniha *Osm žen z Hradu* vydaná roku 1993 se do dnešních dní dočkala již třetího, rozšířeného vydání.¹

Poslední „setkání“ prvních dam neproběhlo na stránkách knihy ale na zámku v Roztokách u Prahy ve formě výstavy. Je trochu zvláštní, že tento nápad ještě nerealizovala žádná pražská centrální instituce, nejvíce by se samozřejmě portréty dam vyjímaly v prostorách Pražského hradu. Pracovníci roztockého muzea se ale zhostili náročné přípravy takovéto velké výstavy velmi pečlivě a shromáždili obdivuhodné množství exponátů. Zápůjčky na výstavu pocházely ze třiceti různých institucí a rodinných archivů, jako hlavní spolupřátelé organizátoři uváděli Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, v. v. i. a Památník národního písemnictví.

Na otázku, jak by se měla chovat pravá první dáma a kdo se ideálu nejvíce z představovaných žen přiblížil, nám samozřejmě výstava přímo neodpověděla. Otazníky v názvu spíše dokládají to, že autoři chtěli vyvolat v každém návštěvníkovi řadu otázek než nastolit jasné odpovědi. Většina lidí odcháze-

1 Pavel KOSATÍK, *Osm žen z Hradu: manželky prezidentů*, Praha 1993; TÝŽ, *Devět žen z Hradu*, Praha, 1999; TÝŽ, *Manželky prezidentů: deset žen z Hradu*, Praha 2009. Pavel Kosatík sepsal samostatně i životopis první manželky Václava Havla „*Člověk má dělat to, nač má sílu*“. *Život Olgy Havlové*, Praha 1997 a 2008.

jících z roztockého muzea pravděpodobně ještě dlouho přemýšlela o úloze první dámy, o jejím nelehkém osudu, o tom, jestli ženám v této pozici je vůbec co závidět. A mnoho návštěvníků asi také mělo hlavu plnou úvah o úloze ženy ve společnosti – zda má být spíše oporou svému muži, starat se o jeho zázemí, pomáhat mu k dosažení úspěchu nebo jestli má vystupovat jako samostatná osobnost budující svou vlastní kariéru. Při pohledu do vitrín jsme se nedozvěděli, jak svůj úděl přijaly prezentované ženy, jestli muže v rozhodnutí přijmout kandidaturu na prezidenta podporovaly, či ho od toho kroku zrazovaly, můžeme si to pouze domýšlet. Zdůrazněné bylo jen jasné „ne“, které by prý řekla svému choti Marie Háchová, jenže ta už byla v listopadu roku 1938 po smrti. Po boku otce se tak při oficiálních příležitostech objevovala dcera Milada Rádlová, jíž úlohu první dámy za války asi nikdo nemohl závidět. Ještě horší osud ji však čekal po osvobození, kdy byl její zesnulý otec obviňován z kolaborace a veškerý rodinný majetek rozkraden či zabaven.

Úlohu československé první dámy de facto zformovala Alice Masaryková, předsedkyně Československého červeného kříže, veřejně činná osoba a bojovnice za práva žen. Otce však doprovázela z pozice dcery, ne manželky. Prototypem první dámy se tak na dlouhou dobu stala Hana Benešová, uznávaná i v diplomatických kruzích. Na ní se marně snažila navázat Marta Gottwaldová, ale její úsilí vyznívalo spíše trapně (proslulé nošení kožešin, oslovování „milostivá paní“). Další manželky komunistických prezidentů Marie Zápotocká a Božena Novotná po veřejných vystoupeních netoužily a svého „tátu“ by raději měly doma. Úděl manželky hlavy státu daleko lépe zvládla Irena Svobodová, která se zviditelnila podporou projektu SOS vesniček. Dříve než stihla kultivovaná druhá manželka Gustáva Husáka ukázat, jak by si ona představovala poslání první dámy, stál ji paradoxně tento post život. Kdyby byla Viera Husáková obyčejnou ženou, nebyla by zbytečně s nekomplikovanou zlomeninou letecky transportována do lépe vybavené bratislavské nemocnice, tím pádem by se nestala obětí leteckého neštěstí. Olga Havlová našla své poslání v charitativní a nadační činnosti, která byla představena na fotografiích zapůjčených Výborem dobré vůle Olgy Havlové ve speciální části výstavy.

Z výstavy vyplynulo, že kromě převládající charitativní činnosti viděla většina prvních dam své poslání v ovlivňování podoby Pražského hradu („tradici“ opět založila Alice Masaryková). Návštěvníci si tak vlastně na výstavě prohlédli i měnící se tvář sídla prezidentů v průběhu 20. století.

Za velmi zajímavý nápad kurátorů, který patří do úvah o údělu žen ve společnosti, bych označila představení jiných významných dam té které doby, jež nebyly „jen“ manželkami významných mužů, ale proslavily se samy a leckdy byly daleko vlivnější a populárnější než „ženy z Hradu“. Pod titulkem ... *a ty druhé (galerie žen z podhradí)* si mohl návštěvník pročíst desítky medailonků úspěšných

dam (spisovatelek, novinářek, hereček, zpěvaček, hudebnic, sportovkyň) doplněné jejich fotografiemi. Bohužel tyto osobnosti byly v expozici představeny „příliš v podhradí“ neboli příliš nízko (jen několik centimetrů nad podlahou) a návštěvník, který se chtěl o těchto dobových ikonách něco dozvědět, se musel hodně ohnout. Zbytečně se v této sekci objevil dvakrát medailonek Marie Majerové a i zařazení ženského tria Allanovy sestry, jež ukončilo činnost roku 1967, do oddílu věnovaného manželkám Gustáva Husáka nebylo moc jasné.

Nejvíce pozornosti mezi návštěvníky budila část stejného typu vrtulníku, v němž zahynula Viera Husáková, a možná ještě více emocí vzbuzovala vystavená rozbitá pudřenka, kterou měla v době neštěstí u sebe. Oživení expozici rozhodně přinesl popelník s nedokouřenou cigaretou a otevřená krabička startek, které dominovaly osobním věcem Olgy Havlové. Ve vitrínách bylo možno zhlédnout například knihy, nádobí, šaty, šperky či zavazadla, nechyběla ani instalovaná část kuchyně Marie Zápotocké, přesto jsem další pozoruhodné předměty na výstavě postrádala. Z velké míry převládaly papírové dokumenty a texty, a výstava tak budila dojem klasického zpracování, stala se až příliš popisnou.

Za přinejmenším diskutabilní by se dal označit styl, kterým byla většina komentářů napsána – nejen mně připadal příliš patetický. V některých popiskách se také objevily zbytečné překlepy a chyby. U některých exponátů zase bohužel popisky chyběly, a tak návštěvník tápal, proč zrovna v této vitríně vidí například konkrétní typ nábytku. Možná kvůli chybějícímu komentáři mi zůstal utajen např. smysl vystavených fotografií hodin a nádraží. Postrádala jsem rovněž oživení expozice například filmovými záběry či nějakými audio nahrávkami, které na podobných výstavách dnes již často najdeme a působí jako příjemné zpestření.

Atraktivní téma by se tak dle mého názoru dalo pro potřeby výstavy zpracovat o něco poutavěji, kromě méně tradiční podoby expozice bych si rovněž představovala širší doprovodný program. Předpokládám ale, že vše bylo odvislé od podmínek Středočeského muzea v Roztokách, které jistě nemá neomezené prostorové, natož finanční možnosti. I přes nastíněné výtky je tak třeba kurátory výstavy Marcelu Šášinkovou a Jana Růžičku ocenit za obrovskou práci, kterou v poměrně malém muzeu odvedli, a přát si, aby jejich práce nezapadla a shromážděné exponáty a poznatky o „ženách z Hradu“ se přetavily do podoby katalogu.

Cestu do roztockého muzea si na toto „setkání“ prvních dam našlo mnoho lidí – výstava byla velmi dobře mediálně prezentována, navíc probíhala v době, kdy kvůli úmrtí prezidenta Václava Havla zájem o podobné téma ještě vzrostl. Kéž by i jiná muzea a galerie měly podobně šťastnou ruku při výběru témat k výstavám, aby si do nich nacházelo cestu co nejvíce vnímavých návštěvníků.

Jitka BÍLKOVÁ

S geniem loci první polovinou 20. století

V krkonošské vesnici Horní Albeřice, půl kilometru od státní hranice (dnes s Polskou republikou, do r. 1945 s třetí říší) se v sobotu 15. září 2012 měnil každých pár desítek metrů letopočet a ožily postavy z minulosti. Ovšem žádný pohádkový Krakonoš, nýbrž skuteční lidé – ti, kteří tu žili před válkou, i ti, co přišli po válce.

Na školním hřišti u nápisu Schule/1923 seděla paní učitelka a v písankách s předepsanými písmeny sütterlinu i latinky si každý mohl vyzkoušet své schopnosti krasopisu. Na dům čp. 64 se vrátil nápis Krämerei / Bäckerei Alfred Stumpf a jeho manželka hovořící pouze německy zde prodávala housky, štrůdl a místní sýr, psal se rok 1932. Na celnici, bývalé budově Finanční stráže čp. 48, visel letopočet 1938 a financ Bohumil Černý poskytoval informace o aktuální situaci na hranici. U chalupy čp. 47 seděla u stolku s letopočtem 1947 spisovatelka Vilma Warausová a psala na psacím stroji jednu ze svých knih. K nahlédnutí měla knihy dalších spisovatelů, kteří v Albeřicích po válce tvořili. Na přátelské návštěvě u ní byla spisovatelka Žofie Pohorecká, která dlouhá léta jezdila na chalupu čp. 58. V Hasičské zbrojnici s letopočtem 1908 byly jako na všech ostatních zastávkách cesty minulostí fotografie z uvedeného období mapující místní spolek dobrovolných hasičů. Po dalších sto metrech se objevil nápis Gasthaus / 1935 a hospoda Franze Taslera v čp. 14 měla opět otevřeno. Krásná paní hostinská mluvila německy, ale byla schopná se domluvit i hospodskou lámanou češtinou.

Sportovně založení návštěvníci mohli odbočit ze silnice do kopců a navštívit Reißakapelle (Raisovu kapli) v roce 1902 a seznámit se s její historií. A na opačné straně údolí vyjít po Celní cestě na vyhlídku. I zde byly informační tabule a fotografie, i když živý člověk chyběl. Průvodci a navigátoři po oživilých Albeřicích byli kluk Vilík a klisna Minda, žijící v Albeřicích od druhé poloviny čtyřicátých let, nyní přetvoření v postavičky komiksu (autor Jakub Plachý), do něž návštěvníci sbírali razítka, dokládající návštěvu zastávky, a zodpovídali otázky o historických reáliích daného místa. Nakonec se návštěvníci i herci sešli u stolku Vilmy Warausové a konalo se slosování vyplněných komiksových průvodců. Ceny byly hodnotné: Autogram Vilmy Warausové, kniha Adolfa Branalda, originální láhve s místní pálenkou z roku 1917, štrůdl ze Stumpfova pekařství.

Historické postavy v podání albeřických chalupárek a šéfredaktora časopisu Krkonoše a Jizerské hory ožily a jednaly v režii, scénografii a kostýmech Tamary Novákové jako součást akce Otevřené Muzeum Vápenka – příběh Albeřic a Lysčín. Akce se konala pod záštitou Dnů evropského kulturního dědictví, za podpory Veselého výletu, správy KRNAP, občanského sdružení SEVER, obce Horní Maršov a vinotéky NADE DNEM. Kromě procházky po

oživlých Albeřicích bylo možné zúčastnit se komentované prohlídky v Muzeu Vápenka, zahrát si hry pro malé i velké s o. s. Sever, nebo se vydat na veselé výlety do širšího okolí Vápenky v režii Veselého výletu. Celodenní akce byla završena v Horním Maršově koncertem Jany Šteflíčkové.

Muzeum Vápenka v dostavěné vápenné peci bylo otevřeno letos v lednu (viz *Marginalia historica* 2/2011) a touto zářijovou akcí se prezentovalo široké veřejnosti. Tak malá obec a tak úžasné muzeum s trvalou expozicí.

Jana ZOUBKOVÁ

Seminář Dějepis mezi historií a pamětí

V pátek 9. března 2012 se v režii Ústavu pro studium totalitních režimů (ÚSTR) uskutečnila další z řady vzdělávacích akcí, s nimiž zmíněné pracoviště míří především směrem k učitelům dějepisu, respektive spřízněných humanitních oborů. Skupina vzdělávání, která se v ÚSTRU didaktice moderních dějin věnuje soustavně už čtvrtý rok, zjevně disponuje prostředky a snahou přinášet vyučujícím další a další podněty pro praxi, což nelze necenit. Problémem zůstává kvalita a funkčnost jednotlivých výstupů. U některých seminárních příspěvků (ať už určených veřejnosti či pedagogům) se nelze zbavit dojmu, že jde o komentované filmové ukázky, u nichž se publikum více či méně „ostalgicky“ pobaví, ale na výraznější analýzu už zpravidla nedochází. Nehodlám tu lobbovat za plané teoretizování a respektuji přínos tzv. materiálových a případových studií, ale pokud nedojde ke komplexnímu uchopení problematiky, může koláž jednotlivých prvků působit spíše jako vyzobávání rozinek z koláče.

Břežnový vzdělávací seminář zacílil na oblast dějepisné výuky, se kterou chtít nechtít musí každý učitel historie pracovat, když mu to hodinová dotace dovolí, chce dostát vzdělávacím plánům a nechce operovat pouze s „vysokými“ politickými dějinami. Například problematika rodinné paměti (která může být leckdy v rozporu s oficiálním výkladem dějin, jenž reprezentuje mj. i školní dějepis) skýtá široké možnosti využití ve stále populárnější projektové výuce.

Úvodní slova se chopil Kamil Činátl a jeho příspěvek představoval spíše vstupní bibliografickou poznámkou, kterou doplnila krátká úvaha nad povahou dějepisu jako školního předmětu. Prvním vystoupením s názvem *Jan Palach jako vzpomínková figura na normalizaci – případová studie pro dějepisnou praxi* se prezentoval Jan Kolář, učitel na Gymnáziu Jana Kaplera v Praze a šéfredaktor časopisu *Cinepur*. Za cennou považuji možnost shlédnout v úplnosti Milotův dokument *Jan 69*. Bohužel k hlubšímu ponoření do nastíněné obecné teze, že v případě Palacha se snoubí morálka a politika, už nedošlo.

Konzistentní příspěvek zazněl z úst profesorky Mileny Bartlové, působící v současné době na Vysoké škole umělecko-průmyslové v Praze, na téma vítkovského památníku. V přehledném podání se mohli posluchači seznámit s celou bohatou historií budování a přestavování Národního památníku včetně sémantických zvláštností celého místa. Mně osobně je sympatický postoj autorky k uchování, resp. odstraňování relikvů z dob socialismu – můžeme ty sochy, mozaiky atp. dát pryč, ale měli bychom si přitom alespoň uvědomit, že postupujeme stejně, jako postupovali komunisté v pří-

padě legionářských symbolů. Vítkov se tak vlastně stává nezáměrným místem paměti (o vytvoření cíleného místa paměti se snaží současná expozice) – slouží jako ukázka toho, jak aktuální politická situace konkrétní prostor přepisuje vrstvu po vrstvě.

Následující dvojice referujících, Hana Havlůjová z Pedagogické fakulty UK a Jaroslav Najbert z pořádající instituce, představila některé postřehy v práci s rodinnou pamětí ve výuce (*Dějepis v konfrontaci s rodinnou pamětí*) – jako zajímavý postup se jeví například vrstevnická reflexe v rámci školní třídy, pokud ovšem pedagog v roli moderátora diskuse udrží živelnost debaty pod kontrolou.

Odpolední blok přinesl příspěvky Ondřeje Matějky z občanského sdružení Antikomplex (*Krajina a místo jako médium kolektivního vzpomínání*), Jaroslava Pinkase z ÚSTRu (*Film jako médium kolektivního vzpomínání na normalizaci*) a Čenka Pýchy (*Duchcovský viadukt – případová studie o proměnách oficiálního místa paměti*). Šlo vesměs o referáty založené na promítaném materiálu, které mají sloužit jako náměty pro praxi.

Závěrem nutno poznamenat, že kromě seminářů patří mezi nejvýraznější výstupy vzdělávací DVD (zatím tři dokončená a chystá se čtvrté – s tematikou normalizace), z nichž první dvě (věnovaná létům 1968 a 1989) sklídila svého času poměrně ostrou kritiku od některých členů historické obce.¹ Pravdou nicméně zůstává, že učitelům samotným přijde každý podobný opus (navíc bezplatný) jistě vhod – už jen kvůli množství dobových ukázek a materiálů, které se jinak musí často shánět pokoutnými způsoby. Zatím poslední DVD na téma kolektivizace představuje po grafické i objemové stránce posun dále, jeho praktické kvality v pedagogickém procesu ovšem prověří až samotná praxe. Zajímavý progres v edičním přístupu ÚSTRu představuje zveřejnění hned sedmi (!) odborných posudků, které jsou přes dílčí výhrady v zásadě souhlasné.²

Jan ŠINDELÁŘ

1 K tomu viz Jiří HOPPE, *Zmařené naděje. Několik poznámek k multimediálnímu výukovému DVD*, Dějiny a současnost 11, 2010; Tomáš VILÍMEK, *Učitelům navzdory? Multimediální výukové DVD o roce 1989*, Dějiny a současnost 12, 2010. Odpověď na kritiku: Kamil ČINÁTL – Jaroslav PÍNKAS, *Historikům navzdory. Reakce autorů multimediálních vzdělávacích DVD*, Dějiny a současnost 12, 2010.

2 Viz <http://www.ustrcr.cz/cs/dvd-obrazy-z-kolektivizace>.

Seminář *Komunističtí intelektuálové a moc*

Ve dnech 22.–23. srpna 2012 uspořádala katedra historie Technické univerzity v Liberci, Vzdělávací nadace Jana Husa a Ústav pro studium totalitních režimů seminář pod názvem *Komunističtí intelektuálové a moc*. Tento projekt se koná pravidelně v rámci seminářů o česko-slovenských vztazích, jimž se katedra historie dlouhodobě věnuje. V rámci semináře tedy vystoupilo několik historiků z bývalého Československa z různých vědeckých pracovišť a univerzit. Samotná koncepce programu byla poměrně pestrá a zahrnovala témata historická, politická i didaktická.

V úvodu semináře vystoupil doyen české historiografie moderních dějin Robert Kvaček. Ve svém příspěvku se zamyslel nad příčinami a historií příklonu českých intelektuálů k socialistickým konceptům. Jeho kořeny vnímá v dějinné válečné zkušenosti „ztracené generace“, která vedla k rozchodu s otcovskou generací a pokusům o fundamentální přetvoření skutečnosti. Příklon k socialismu a „novému lidství“, reprezentovanému Sovětským svazem, pak umocnily zážitky druhé světové války. Klíčovou roli podle Kvačka sehrál radikalismus mladé generace třetí republiky, která se odmítla spokojit s pouhou „formální“ demokracií a požadovala radikální proměnu celé společnosti. Jako příklad uvedl novinové polemiky mladého radikála Miloše Kopeckého (pozdějšího známého herce) s Ferdinandem Peroutkou. Tady je však potřeba připomenout, že v této době vnímal samotný Peroutka přechod k socialismu jako historickou nutnost. V závěru příspěvku připomněl Kvaček Havlíčkovu výzvu k poctivé, střízlivé a vytrvalé práci jako ochranu před politickým radikalismem i jako aktuální výzvu do naší současnosti.

Stejně téma pak v obecnějších souvislostech rozvinul v následujícím příspěvku Jan Rychlík. Ten odmítl interpretaci komunistického režimu pouze z hlediska jeho represivní funkce a naopak navrhl zamyšlení nad jeho přitažlivostí pro evropské intelektuály. Ta podle něj spočívá v odvěké lidské snaze po spravedlivém uspořádání společnosti, která je ovšem předurčena k neúspěchu. Také v následující diskusi se objevil určitý Rychlíkův příklon k teorii elit – vláda elity podle něj tvoří základní princip moci v kterékoliv společnosti a státu, včetně toho socialistického.

Idea spravedlivého uspořádání společnosti se podle něj objevuje už v monoteistických náboženstvích, v 19. století je pak po odmítnutí jejího transcendentního obsahu přetavena do „vědeckého socialismu“ Marxova. Rychlík pak připomněl její následující modifikaci v Leninově rozdělení socialistického a komunistického stádia revoluce, kde v prvním stádiu budou ještě přežívat relikty třídní společnosti. Přitažlivost socialismu pro elity tkvěla podle Rychlíka v idealistických pohnutkách a také v možnosti překonat nacionální rozbroje

a dobový antisemitismus (tady nelze než souhlasit, právě příklonem k proletářskému internacionalismu lze vysvětlit vysoké procento židovské populace v socialistických stranách). Specifickým rysem české společnosti byl potom příklon k Sovětskému svazu po druhé světové válce, který se zásadně odlišoval od zkušenosti ostatních států středovýchodní Evropy, včetně Slovenska (tady nelze nezpomenout na Pithartovy analýzy z *Osmadesátého*). Padesátá léta pak pro nastupující generaci intelektuálů znamenají deziluzi z nástupu nové vládnoucí třídy a přetrvávání antisemitismu. Tyto skutečnosti vedou buď k vytěsnění pochybností a bezprostřednímu ztotožnění s mocí, nebo k revizi vlastního postoje a posléze k reformním aspiracím šedesátých let. V sedmdesátých letech se řada komunistických intelektuálů ocitá v opozičních řadách, zatímco vládnoucí moc konzervuje stávající podobu socialismu. „Reálný socialismus“ znamená podle Rychlíka zánik ideové báze socialismu, která ztrácí definitivně svoji přitažlivost, a levicoví intelektuálové se dostávají na pozici sociáldemokratismu. Současné aktivity radikální politické levice (zde Rychlík jmenuje před několika lety zakázaný Komunistický svaz mládeže) podle něj souvisejí pouze s reakcí na podobu současného kapitalismu, nikoliv s marxistickou ideologií jako takovou. Tady by se ovšem dalo s Rychlíkem polemizovat, neboť poněkud přehlíží rezonanci současné marxistické teorie ve společenských vědách v západních státech, která se v globálním světě rychle rozšiřuje také východním směrem (jako nejznámější příklad uveďme do češtiny přeloženého sociologa Immanuela Wallersteina), stejně tak se neomarxismus rozvíjí i ve státech bývalého východního bloku (příkladem mohou být práce filosofa Slavojе Žižka).

V následující panelové diskusi vystoupili zástupci mladé generace českých a slovenských historiků: Jan Mervart (Historický ústav FF UHK), Vítězslav Sommer (ÚSTR), Norbert Kměť a Juraj Marušiak (Ústav politických věd SAV). Panelová diskuse pak přinesla celou řadu zajímavých podnětů. Mervart se pokusil především vymezit nejednoznačný pojem intelektuála. Proti běžnému vnímání intelektuála jako kulturního vzdělance rozšiřuje tento pojem na představitele inteligence, kteří mají tvořit spojnicí mezi masami a komunistickým hnutím (patří sem tedy byrokraté, učitelé, vědci ad.). Intelektuálové tedy nejsou podle Mervarta nějakou úzce profilovanou kastou, stojící mimo společnost, ale naopak její plnohodnotnou součástí. Tyto myšlenky pak ve svém příspěvku rozvinul Vítězslav Sommer. Ten odmítl vymezování intelektuálů jako specifické třídy, která měla kolaborovat s vládnoucí mocí, aby pak prošla po osmašedesátém roce očistnou katarzí. Naopak teorie „zrady vzdělanců“ podle něj zakrývají fakt, že intelektuálové svojí činností často sledovali stejné zájmy a aspirace jako většina společnosti. Připomněl také různorodost pozic intelektuálů v padesátých, šedesátých a sedmdesátých letech, které brání vtěsnat

celý problém do všeobjímající formule. Pro období padesátých let je podle něj typická role veřejně angažovaného intelektuála, který pracuje ve státních programech na přetvoření společnosti. Tato záležitost se pak rozhodně netýká jen východního bloku, ale také států západních, především Spojených států amerických (Sommer vzpomněl dokonce na Herberta Marcuseho, pozdější ikonu protestního hnutí šedesátých let). V šedesátých letech pak dochází k diferenciaci pozic intelektuálů, kteří oscilují mezi prací na pozitivním programu přestavby světa a kritikou veřejné moci. Z jedné strany se objevují nová, existenciální témata a s nimi určitá skepse k postavení člověka ve světě (tady uvádí jako příklad Kosíkovu hojně diskutovanou *Dialektiku konkrétního*), z druhé strany optimismus, provázející probíhající vědeckotechnickou revoluci. V sedmdesátých letech pak z oficiálního prostoru mizí pesimistická linie a zároveň ustupuje typ veřejného intelektuála. Inteligence se pak v této chvíli soustředí především na oblast vědeckotechnologických změn a pokroku (jako příklad uvedl známý Prognostický ústav). V diskusi se tak prokázalo, že pojem intelektuála musí být pojímán mnohem komplexněji, než tomu často v různých debatách bývá. Profesor Kvaček pak v diskusi jako pamětník připomněl, jak bylo toto slovo zatíženo negativními konotacemi, kdy označovalo samolibého elitáře, izolovaného od okolního světa. Tady je potřeba uvést, že dodnes často toto hodnocení přetrvává, nejedná se však o specifikum české společnosti. Například i u britských konzervativních historiků a filosofů je zakořeněno pojetí intelektuála jako samozvance, narušujícího přirozený řád běhu světa, vzpomeňme například na u nás nesmyslně populární Johnsonovy *Intelektuály*.

Odpolední blok byl vyhrazen profilům osobností jednotlivých komunistických intelektuálů a jejich vztahu k moci. V prvním příspěvku se Jiří Křesťan (Národní archiv Praha) věnoval jistě „demytizaci“ osobnosti Zdeňka Nejedlého. Ačkoliv se to snad netýká historické obce, v obecném mínění přetrvává většinou obraz vlivného stalinského konzervativce nebo senilní a směšné karikatury z Menzelových *Skřivánků na niti*. Křesťan zde ve stručnosti vylíčil Nejedlého příběh a dostal se i k méně známým faktům jeho myšlení a života. Ačkoliv je Nejedlý obvykle vnímán jako tradicionalista, Křesťan jej představil i jako pozorného čtenáře moderní poezie a prózy (například Dostojevského), autora monografií o významných osobnostech moderní hudby (Mahlerovi a Wagnerovi) i jeho průkopnictví v recepci Nietzscheho díla v českých zemích. Z jeho politické činnosti pak připomněl odpor vůči školské reformě v triapadesátém roce, který však nepřinesl žádný výsledek. Jeho pozici v kulturní politice pak vidí jako velmi nejistou, zmítanou mezi dvěma jejími vlivnými antagonistickými centry – ministerstvem informací Václava Kopeckého a Kulturním a propagačním oddělením ÚV KSČ Gustava Bareše. Je jisté, že témata nadnesená Křesťanem by bylo možné nadále rozvíjet a diskutovat o nich, téma

Nejedlého osobnosti by vystačilo na samostatný seminář. V dalším příspěvku se David Kovařík (ÚSD AV ČR) zabýval postavou významného kulturněpolitického funkcionáře padesátých let Pavla Reimanna. Připomněl jeho specifický osud německého komunisty židovského původu, který navzdory buržoazním kořenům pevně spojil celý život s komunistickým hnutím (o počátcích jeho politické kariéry pojednávají pozoruhodné paměti *Ve dvacátých letech*, které by podle mého názoru stály za nové vydání). Ačkoliv Reimann patřil v kulturní politice k obávaným a nebezpečným protagonistům, Kovařík připomněl i jeho proreformní činnost v šedesátých letech a podíl na zorganizování liblické konference o Kafkovi v roce jedenašedesátém. Ján Gavura (FF Prešovské univerzity v Prešově) a Zdeněk Doskočil (ÚSD AV) zaměřili své referáty na dva komunistické intelektuály, kteří se stali obětmi politického režimu – Ladislava Novomeského a Milana Hübla. Gavura pohovořil o složitých peripetiích Novomeského života, kdy byl tento politik a básník v padesátých letech odsouzen v procesu s buržoazními nacionalisty, v šedesátých letech byl rehabilitován a stal se „celebritou“ slovenské společnosti. Brzká smrt v důsledku vyčerpání po osmašedesátém roce však umožnila podle Gavury zneužití jeho odkazu v nadcházejících letech. Doskočilův příspěvek pak představil historika a politika Milana Hübla nejen jako „prezidentova vězně“, ale věnoval se i jeho odborné práci. Doskočil připomněl Hübla jako historika střeoevropských dějin, který prokázal silnou empatii i pro slovenské problémy. Zmínil také jeho práce o vysídlení německého obyvatelstva, kde vyjádřil odsouzení excesů, které tyto akce doprovázely. Promluvil také o jeho vztahu s Husákem (s nímž se patrně seznámil, když jako člen rehabilitační barnabitské komise zkoumal jeho odsouzení v padesátých letech), do něhož vložil v osmašedesátém roce důvěru, která se pak ukázala osudnou. Odpolední blok potom uzavřel Adam Hudek (HŮ SAV) profilem slovenského historika Lubomíra Liptáka, kdy mluvil především o jeho zásluhách o neideologické pojetí historiografie v šedesátých letech.

V následujícím dni se seminář zaměřil na problematiku vztahu intelektuálů k moci z didaktického hlediska. Proběhl pak především v režii Kamila Činátla a Jaroslava Pinkase (ÚSTR), kteří představili některé didaktické projekty pro výuku moderních dějin. Pinkas pak intelektuála vymezil jako „kriticky myslícího humanitního vzdělance“, aby pak s touto definicí operoval i v následujícím workshopu. V přednášce zopakoval některá známá fakta a poté se věnoval projekci jednotlivých filmů a seriálů, v níž se postava intelektuála objevuje. Srovnával a klasifikoval poté na základě filmových obrazů jednotlivé typy intelektuálů ze seriálu *Třicet případů majora Zemana* (Drahoš Brůna ze *Studny*, profesor Braun a básník Daneš z *Klaunů* a výtvarník Kornet z *Růže pro Zemanu*). Účelem této výuky má být podle Pinkase ukázka různých forem ideologické manipulace

studentům středních škol. Odpoledne pak filmový seminář na téma Intelektuálové a komunistická moc vedl Petr Kopal (ÚSTR), který zde připomněl Traplovy filmy ze sedmdesátých let a Steklého film *Hroch*, líčící v „normalizačním“ duchu události Pražského jara. Tyto přednášky a projekce pak vyvolaly v auditoriu polemické ohlasy. Profesor Rychlík upozornil, že různé formy manipulace nejsou konstruktem komunistické epochy a objevují se například v dobových i současných amerických filmech (jiný účastník připomněl tendenční hollywoodskou produkci padesátých let), a proto výuka pomocí těchto projekcí nemůže pojmout skutečnost v širším celku. Robert Kvaček také správně odmítl ukazovat dobovou propagandu na mimořádně nepovedených politických agitkách, které prakticky neměly návštěvnost a většinou byly nakonec staženy z distribuce (jak správně podotkl, větší úspěch vždycky měla goebbelsovská taktika vyrábění apolitické zábavy). Také se rozpoutala diskuse nad Kopalovou interpretací *Nemocnice na kraji města*. Kopal zde tvrdil, že neinformování pacientů ze strany lékařů jako profesionální přístup je v seriálu vhodnou alegorií husákovské doby. V následující diskusi pak Kvaček tuto tezi označil za „propagandistickou“ s tím, že se jedná o záležitost běžnou v celém civilizovaném světě.

Zpestřením semináře byl příspěvek Andreje Findora o nacionalismu ve slovenských dějepisných učebnicích, který se trochu vymykal hlavnímu tématu. Findor poukázal na pronikání nacionalismu do kapitol o raném středověku, kdy je Velká Morava pojímána jako slovenské území a Slováci jako jeden z evropských národů. Nacionalistické tendence ukázal v prvorepublikových učebnicích i v Ďuricově textu z roku 1996, kdy je případ povstání proti Němcům, vedené mojzírovským knězem Slavomírem popisován jako „*prvý a na dlhé storočia jediný prípad v európskych dejinách, že národ v kritickej situácii zveril svoju záchranu do rúk kresťanského knaza, ktorého si aj zvolil za hlavu svojho štátu.*“⁴¹ Ani Fendorův příspěvek se nevyhnul polemickým ohlasům, Robert Kvaček odmítl, že by prvorepublikové učebnice byly psány na základě jakéhokoliv etnického nacionalismu, naopak měly podpořit integritu všech národů československého státu a pasáže o raném středověku nebyly pro celkovou tendenci učebnice charakteristické. Zároveň připomněl z vlastní zkušenosti tvrdou práci autora učebnic s odkazem na Josefa Šustu, který se po zpracování prvorepublikového *Všeobecného dějepisů* nechtěl k podobné práci nikdy vracet.

Je třeba ocenit, že se seminář se věnoval významnému a aktuálnímu tématu, kterým se zabývá současná historiografie. Přinesl celou řadu pohledů a vyvolal polemiky, což dosvědčuje současnou rezonanci jeho ústředního tématu. A je v pořádku, že nakonec vyvolal více otázek, než přinesl odpovědí.

Vojtěch ČURDA

1 Milan Stanislav ĎURICA, *Dějiny Slovenska a Slováků*, Bratislava 1996, s. 12.

Odešel gentleman britského marxismu Eric J. Hobsbawm

(9. 6. 1917 Alexandrie /Egyptský sultanát/ – 1. 10. 2012 Londýn)

„Eric Hobsbawm byl brilantní historik velké anglické tradice narativní historie. Ať se dotkl jakéhokoli tématu, napsal ho lépe, s větším záběrem a s větším a jemnějším porozuměním než jeho módnější napodobovatelé. Pokud by nebyl zůstal po celý život komunistou, bylo by na něj vzpomínáno jako na jednoho z velkých historiků 20. století,“ napsal před časem na adresu nedávno zesnulého Erica J. Hobsbawma editorovi newyorských Timesů historik evropských dějin a kritik globálně-kapitalistické současnosti Tony Judt.

Sluší se dodat, že v případě E. Hobsbawma se nejednalo pouze o velkého autora, ale též o mimořádného svědka „století extrémů“ narozeného ještě před skončením prvního světového konfliktu. Pocházel z židovské rodiny britského obchodníka a středostavovské Rakušanky. Útlé dětství prožil ve Vídni, po smrti obou rodičů dospíval v Berlíně, odkud po nástupu Hitlera přesídlil do Londýna. Studoval na Cambridge, kde získal doktorát za práci o fabiánství. Ve třicátých letech se účastnil mezinárodních studentských antifašistických mítinků a od roku 1936 se angažoval v Komunistické straně Velké Británie. Na rozdíl od mnoha svých vrstevníků z ní nevystoupil ani po sovětské invazi do Maďarska, patřil však mezi velké sympatizanty Pražského jara 1968 a ostře odsoudil vojenský zákrok „varšavské pětky“. Pedagogicky působil po několik dekád na Birkbeck College v Londýně, v osmdesátých letech též na nekonformní New School for Social Research v New Yorku.

Hobsbawm byl autorem více jak pětadvaceti titulů, z nichž nejslavnější jsou patrně jeho sociální dějiny evropského kontinentu napsané ve třicetiletém časovém rozmezí: *The Age of Revolution: Europe 1789–1848* (1962), *The Age of Capital: 1848–1875* (1975), *The Age of Empire: 1875–1914* (1987) a *The Age of Extremes: the short twentieth century, 1914–1991* (1994). Jeho výklad je silně ovlivněn marxistickou tradicí a jeho pojetí historického vývoje vychází z „dvojí revoluce“ založené na anglické industriální revoluci a na politické revoluci francouzské. Zároveň se věnoval dějinám dělnického hnutí, otázkám nacionalismu, vědeckého pokroku i některým osobnostem levicové scény. Tolik úlitba základní rekapitulaci historikova života a díla, nyní však vzhledem k vlastnímu intelektuálnímu vývoji poněkud osobněji.

Pro úzký okruh mé generace pozdních „Husákových dětí“, který se vzpíral majoritnímu pravicovému diskurzu tehdejší české inteligence a ze vzdoru koketoval s marxismem a kritickou teorií, znamenalo seznámení s Erikem Hobsbawmem nemalé intelektuální povzbuzení. Český překlad *Věku ex-*

trémů (1. vyd. 1998) pro nás proto představoval bezmála zjevení. Na domácím knižním trhu se totiž konečně objevil jiný výklad 20. století, než nabízel do té doby poněkud „kanonizovaný“ pohled konzervativního Paula Johnsona (*Dějiny dvacátého století*, 1. vyd. 1991). Byť s odstupem času vnímám tento Hobsbawmův titul daleko kritičtěji, než při prvním čtení, a dokonce ho ve srovnání s jeho rozsáhlým dílem považuji za jeden z odborně nejslabších textů (autorovi se zde nedaří zakrýt vlastní aktivní účast na dějích 20. století, a v mnohém tak *Věk extrémů* připomíná autorovy paměti *Interesting Times. A Twentieth-Century Life*), jeho vliv nemohu v inspirativní rovině zapřít.

Ostatně byla to právě další četba Erica Hobsbawma, která rozšiřovala obzory a přiváděla nás od podvědomé a nepřilíš reflektované revolty vůči majoritnímu názoru k propracovanější metodologii i společenské kritice především, avšak nikoliv výhradně, marxistického stříhu. Nejednalo se pouze o jeho knihy složené z fenomenálních historických esejů (*Primitive Rebels /1959/, Bandits /1969/, Uncommon People /1998/*) či o historiografické úvahy s názvem *On History* (1997) s klíčovou statí *Co dluží historici Marxovi*, ale i o otevření cesty k dalším zdrojům. Především šlo o E. P. Thompsona, autora veledůležité *The Making of the English Working Class*, s nímž Hobsbawm roku 1952 zakládal slavný žurnál sociálních dějin *Past and Present*, či o historika nacionalismu Benedicta Andersona (autora přelomové práce *Imagined Communities*, česky viz *Představy společenství. Úvahy o původu a šíření nacionalismu*, Karolinum 2008) a jeho bratra Perryho. Není zajisté náhoda, že poslední jmenovaný od roku 1962 po dvacet let vedl interdisciplinární platformu kritické teorie a otevřeného marxismu *New Left Review*.

Nelze pominout ještě jednu výraznou okolnost, jež mě přiměla sepsat tyto řádky. Četba Hobsbawmových textů pro mě vždy znamenala výsostný a skutečně hluboký intelektuální i literární zážitek. Zdrojem této zkušenosti, téměř se nezdráhám napsat „nepřenositelného prožitku“, byla bezesporu historikova tematická šíře, stylistická vytříbenost i myšlenková odvaha, především však to byl angažovaný vhled autora, který se projevoval při volbě témat i jejich zpracování. Přitom byl Hobsbawm v některých ohledech až gentlemanky konzervativní a jeho názory na estetiku, sex, revoluci či subkulturní hnutí byly do značné míry poplatné éře jeho cambridgeského intelektuálního backgroundu, který se jednoduše nemohl a nemůže překrývat s kulturními vzorci nastupujících revoltujících generací.

Abyste zároveň nedošlo k omylu, musím podotknout, že přes sympatie k Sovětskému svazu, pro mnohé nepochopitelné, nebyl Hobsbawm nikdy „inženýrem lidských duší“ a ani k něčemu podobnému netendoval. Naopak vždy usiloval o přísnou, byť levicovou a důsledně marxistickou, kritiku své doby. Historie pro něj byla úzce spojena se současností a současnost s budoucností.

Rád by byl do ní projektoval své vize o spravedlivější společnosti, na sklonku života k ní však byl značně skeptický (viz *On Globalization, Democracy and Terrorism*; česky *Globalizace, demokracie a terorismus*, Academia 2009). Příznačné tak je, že Hobsbawmovu odbornou dráhu uzavírá kniha *How to Change the World: Tales of Marx and Marxism* vydaná roku 2011. Autor v ní na základě nevydaných či přepracovaných textů nerekapituluje nic jiného než své velké životní téma: „jak měnit svět“. Právě proto si dle mého soudu zaslouží Judtova úvodní slova mírnou korekturu: Eric J. Hobsbawm patří mezi největší historiky 20. století, nikoliv proto, že byl celoživotním komunistou, ale pro jeho neutuchající angažmá při kritice soudobého světa.

Jan MERVART